

TURKISH
BUSINESS JOURNAL

tbj

VOLUME : 2
ISSUE : 3
YEAR : 2021

TURKISH BUSINESS JOURNAL

İletişim

E-Posta: turkishbusinessjournal@gmail.com

ISSN: 2717-848X

EDİTÖR KURULU

Dr. H. İbrahim ŞENGÜN
Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ
Dr. Zübeyr ÇELİK
Dr. Tutku ÜNKARACALAR

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Khaliq AHMAD	International Islamic University of Malaysia
Prof. Dr. Olga NOSOV	University of Kharkov Institute Banking Affairs
Prof. Elmir SADIKOVIC	University of Sarajevo
Prf. Dr. Nikolay Nichev	Vesil Levski National Military University
Doç. Dr. Maria KOCHKORBAEVA	Kırgız Ekonomi Üniversitesi
Doç.Dr. Ana Paula Couceiro FIGUEIRA	Universidade de Coimbra
Dr. Öğr. Üyesi H. İbrahim ŞENGÜN	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Emin KURT	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kudbeddin ŞEKER	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Ana Loanda VODA	Alexandra Loan Cuza University
Canko STAFENOV	University of Veliko Tarnovo
Neven ŠIPIČ	Zagreb School of Business Croatia

BU SAYININ HAKEMLERİ

Öğr. Gör. Hakan GÜNEŞ	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ŞİT	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ragıp GÖRGÜN	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ASLAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Abdullah CENGİZ	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÜLKER	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
Dr. Can KARABIYIK	Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin HAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Engin KOÇ	Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Tarık Ziyad ÇELİK	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya ÜNİVERSİTESİ
Dr. Şaban ÖZTÜRK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Ferat KAYA	Dicle Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Sağlıklı Günlere...

Kıymetli okurlarımız, ikinci yılımıza girerken 5 çalışmayı okumalarınıza sunuyoruz.

Dünya'da devam eden salgının etkileri hiç şüphesiz ülkemizi ve dolayısıyla ülkemizin akademisyenlerini de etkilemektedir. Salgının etkilerine rağmen çalışmalarını sürdüren ve çalışmalarını farklı platform ve mecralarda yayınlayan akademi camiasının gayretleri bu şartlar altında takdir edilen bir durumdur.

Dergimizde değerlendirilmek istenen 7 çalışma Türkiye'nin farklı üniversitelerindeki hakemlere gönderilmiştir. Bu çalışmalardan 5'i hakemlerin kabul görüşleriyle ya da düzeltme sonrası kabul görüşleriyle olumlu sonuçlanmış olup dergimizin bu sayısında yayımlanması uygun görülmüştür. Diğer 2 çalışma hakemlerin yayımlanamaz kanaatiyle reddedilmiştir.

Çalışmaları yayımlanmaya uygun görülen yazarlarımızı tebrik ederiz. Çalışmalarını bu sayıda yayımlayamadığımız yazarlarımıza dergimize olan teveccühlerinden ötürü teşekkür ederek ilerleyen sayılarımızda tekrar yazılarını değerlendirmek istediğimizi belirtiriz.

Bu duygu ve düşüncelerle dergimizi ve çalışmalarımızı takip eden kıymetli okurlarımıza ilgileri için teşekkür ederiz. Dergiye gönderilen çalışmalarını titizlikle değerlendiren hakemlerimize de ayrıca teşekkür ederiz. Bir teşekkürü de bu sayı için çalışmalarını gönderen yazarlarımıza ederiz. Aralık 2021 sayısında farklı çalışmalarını tekrar dikkatlerinize sunmak üzere...

Sağlıklı Günlere...

Kıymetli Çalışmalara...

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Arastırma Makalesi / Research Article

YENİÇERİ OCAĞI'NIN TEMELİ: DEVŞİRME USULÜ

THE BASE OF JANISSARY ORGANIZATION: METHOD OF DEVSİRME

Seyfettin ASLAN

1-10

&&&

Arastırma Makalesi / Research Article

**COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENERJİ SEKTÖRÜNDE
YAŞANAN GELİŞMELER**

COVIDIEN-19 PANDEMIC PERIOD OF LIVING IN ENERGY SECTOR DEVELOPMENTS IN THE
TURKISH ECONOMY

Haydar KARADAĞ

11-23

&&&

Arastırma Makalesi / Research Article

**MEVZUATIMIZDA ŞİRKET TÜRLERİ VE KURULUŞ-TASFİYE İŞLEMLERİNİN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ**

COMPANY TYPES IN OUR LEGISLATION AND ACCOUNTING OF FOUNDATION-
LIQUIDATION PROCEDURES

Hamza KAYA

24-44

&&&

Arastırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İÇ VE DIŞ DENGE SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK
KAPSAMLI BİR ANALİZ**

A COMPREHENSIVE ANALYSIS REGARDING THE SOLUTION OF INTERNAL AND EXTERNAL
BALANCE PROBLEM OF TURKEY'S ECONOMY

Seher BAŞ & Burak SERTKAYA

45-66

&&&

Derleme / Review

ÖRGÜTSEL SİNİZM'İN İLERİSİ ÜRETKENLİK DIŞI DAVRANIŞ

BEYOND ORGANIZATIONAL CYNICISM COUNTER PRODUCTIVE BEHAVIOR

Fidan ALHAS

67-99

&&&

YENİÇERİ OCAĞI'NIN TEMELİ: DEVŞİRME USULÜ*

THE BASE OF JANISSARY ORGANIZATION: METHOD OF DEVŞİRME

Seyfettin ASLAN¹

Öz

Devşirme usulünün amacı, devletin askeri bürokrasisine eleman yetiştirmektir. Bu usulde toplumla herhangi bir organik bağı olmayan sadece padişaha bağlı kul yetiştirmek esastır. Devşirme usulünde amaç zorla din değiştirme değildir. Siyasi sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu işbaşında tutabilmek amacıyla devşirme usulü ihdas edilmiştir. Devşirme sistemi, Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar devam etmiş bir kurum değildir.

Anahtar Kelimeler : Devşirme, Yeniçeriler, Askeri Bürokrasi

Abstract

Aim of Devşirme to grew personels for military bureaucracy. Aim of this method was not changing religion by force. Aim of this method grew men who have no any organic link with society and only tied to sultan. Devşirme was developed to prevent formation of aristocracy in political system and held elites in power that was formed penmanently. This system was not continue from fondation to fall in Ottoman Empire.

Key Words : Devşirme, Janissaries, Military Bureaucracy.

GİRİŞ

Devşirme usulünün amacı, devletin askeri bürokrasisine eleman yetiştirmektir. Bu usulde toplumla herhangi bir organik bağı olmayan sadece padişaha bağlı kul yetiştirmek esastır. Nitekim Mehmet Genç, devşirme usulünün siyasi sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu işbaşında tutabilmek amacıyla benimsendiğini (Genç, 2000:84) ifade etmektedir. Devşirme usulü, Osmanlıların Yeniçeri ve Kapıkulu süvarisi ihtiyacını karşılamak için daha önceden uygulanan benzer uygulamaları da göz önünü alarak geliştirdikleri bir sistemdir.

* Bu çalışma, yazarın Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2002 yılında tamamlanan “Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Bölüşümüne Bir Bakış: Kapıkulu Ocağı ve İsyanları” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, seyfettinaslan68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9145-2867

Bu anlamda Paul Wittek devşirme sisteminin amacını şöyle anlatmaktadır: “Osmanlı Devleti fethettiği yerlerdeki Hıristiyan halka dini hoşgörü gösteriyor ve bir takım mali faydalar da sağlıyordu. Fakat diğer taraftan bu hoşgörü yüzünden buralarda bulunan halkın büyük bir kısmı devletin teşkilatından hariç kalmış ve bundan dolayı bu unsurlar, hükümetin idari, siyasi ve askeri ihtiyaçları için kaybolmuş demektir. Bu sorun devşirme sisteminin getirilmesiyle çözüldü. Böylece, Gaza siyasetinin iki esaslı temayülü olan ihtida ve yerli halkın Türkleştirilmesi keyfiyeti devletin teşkilatı çerçevesine alınmış oldu” (Wittek, 1971:47).

Öte yandan bazı batılı yazarlar devşirme usulü hakkında ağır eleştirilerde bulunmuşlar ve “Türk devletinin haraç toplama biçiminde yaptığı bu uygulama Hıristiyan teb’anın çocuklarının etnik, dinsel ve kültürel çevrelerinden zorla koparılıp, saray, askerlik ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere, bir yandan Sultan’a köle ve azatlı olarak hizmetle, öte yandan devletin egemen tabakasını oluşturmak üzere, bir Türk-İslam çevresine yerleştirilmesi anlamına gelir” (Werner, 1986:148;Uzunçarşılı, 1988:139) demişlerdir. Bu konudaki en ağır eleştirilerden birini de Hammer yapmıştır. O’na göre devşirme usulü, askeri istibdat tarihinde, ahlak ifsadının bir teşkilata esas olmak üzere kabulüne yegane bir misaldir ve Kara Halil’in bu icadının sonuçları itibariyle, Avrupa’nın huzur ve asayışı için Şwartz’ın top barutunun icadından bin kat daha dehşetli bir darbe teşkil etmekteydi (Hammer, Tarihsiz:98-99). Gibbons da Yeniçeri teşkilatının Osmanlı ordusunun gücünü artırmak amacıyla oluşturulmadığını, cebri ihtida için bir araç olarak kullanıldığını yeniçerilerin miktarının azlığını delil göstererek öne sürmektedir (Gibbons, 1999:98-99). Gibbons’un verdiği rakamların diğer birçok kaynaktaki rakamlarla örtüşmemesinin yanı sıra yeniçeri miktarının azlığını cebri ihtidaya örnek göstermesi enteresan, çünkü amaç ihtida olsaydı daha fazla insan devşirilirdi.

DEVŞİRME USULÜNÜN AMACI

Devşirme usulü, (Devşirme ile ilgili ayrıntı için bkz. Mumcu, 1985:60-62; Engin, 1998:154-162) Osmanlıların daha önceki devletlerin tecrübelerinden faydalanarak uyguladıkları, kaide ve kurallarını koyarak mükemmel hale getirdikleri kul sisteminin önemli bir parçasıdır. Speros, Osmanlıların Anadolu’da devşirme usulünü uygulamaya başladıkları zaman hemen hemen üç yüzyıllık hatırı sayılır bir geleneği devam ettirdiklerini (Vryonis, 2000:539) ifade etmektedir. Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, Osmanlıların ilk düzenli ordusu olan Yaya ve Müsellemelerin yerine Yeniçerilerin ikame edilmesini şöyle anlatmaktadır: “Lakin az zamanda süvar u piyade Etrakun reayaya teaddileri hadden ziyade ve meayib-i cevri u sitemleri her cihetle hazır ve amade olmağın evlad-ı kefereden her biri ciğerdare cediti zümre-i Yeniçeri yazılması, ehl-i İslam’ı iksara badidir, diyu buyuruldu. Ta ki, yıldan yıla biner adem yazılması mukarrer oldu” (Gelibolulu, 1997:71).

Osmanlı imparatorluk rejiminin temelinde, bir zamanlar Spartalıların da uyguladığı ve Eflatun’un öğütlediği bir eğitim sisteminin olduğu ve bu sistemin şu prensibe dayandığı iddia

edilmektedir: “Eğer bir çocuğu tümüyle şartlandırmak niyetindeyseniz, onun ailevi arka planıyla bütün bağlarını koparın” (Toynbee, 2000:48-49; Karamuk, 2000:557).

Devşirme sisteminin, Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar devam etmiş bir kurum olmadığı etkili ve başarılı bir şekilde 150-200 yıl sürdüğü bilinmektedir. II. Murad zamanında başlayan uygulama XVII. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir (İpşirli, 2000:162; Uzunçarşılı, 1995:497; Mustafa Nuri Paşa, 1992:18).

Devşirme usulünün amacı, devletin askeri bürokrasisine eleman yetiştirmektir. Bu usulde toplumla herhangi bir organik bağı olmayan sadece padişaha bağlı kul yetiştirmek esastır. Nitekim Genç, devşirme usulünün siyasal sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu işbaşında tutabilmek amacıyla benimsendiğini (Genç, 2000:84) ifade etmektedir.

Bu anlamda Paul Wittek devşirme sisteminin amacını şöyle anlatmaktadır: “Osmanlı Devleti fethettiği yerlerdeki Hıristiyan halka dini hoşgörü gösteriyor ve bir takım mali faydalar da sağlıyordu. Fakat diğer taraftan bu hoşgörü yüzünden buralarda bulunan halkın büyük bir kısmı devletin teşkilatından hariç kalmış ve bundan dolayı bu unsurlar, hükümetin idari, siyasi ve askeri ihtiyaçları için kaybolmuş demektir. Bu sorun devşirme sisteminin getirilmesiyle çözüldü. Böylece, Gaza siyasetinin iki esaslı temayülü olan ihtida ve yerli halkın Türkleştirilmesi keyfiyeti devletin teşkilatı çerçevesine alınmış oldu” (Wittek, 1971:47).

Devşirmeler sosyalizasyon süreci içinde savaşa ilişkin hüneler kazanırken, çok belirli bir ideolojik dönüşüm de geçirip yeni bir din içinde, sultana sadakat esasına göre “kul” olarak yetiştiriliyorlardı (Tekeli-İlkin, 1993:6). Osmanlılardan önce uygulanan kul sisteminin dezavantajını bir başka yazar şöyle ifade etmektedir: “Gulamaların sadakati değişkenlik arz etmekte ve bazı durumlarda hanedanların bertaraf edilmesiyle ve hatta Tolunoğulları, İhşidoğulları, Memluklar gibi köle hanedanlarının ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır” (Vryonis, 2000:520). Bu gerçekten hareketle Osmanlıların uyguladığı devşirme sisteminin bir özelliğinin de bu olumsuz durumu bertaraf etme amacına yönelik olduğu söylenebilir. Küçük yaştaki çocukların devşirme olarak alınması ve bunların düzenli ve sağlam bir eğitiminden geçirilmeleri kulun hükümdara sadakatinin pekişmesine katkıda bulunuyor ve böylelikle daha önceki kötü tecrübelerin olumsuz etkileri ortadan kaldırılmış oluyordu.

Devşirme usulünün hem devşirmeyi yapan devlet için hem de devşirilenler için bir takım faydaları olduğu söylenebilir. Devşirmenin kuralları tam olarak uygulandığı zaman bu işin kır ekonomisinin ve sonuçta reaya ailelerinin çıkarlarına uygun olduğu söylenebilir, çünkü köylü ailelerinin sayıca kalabalık olması tarım topraklarını küçülttüğü için devletin tarım politikasına aykırılığı, devşirme usulü sayesinde giderilmiş oluyordu yani hem bu küçülmenin önüne geçilmiş oluyor hem de devşirilen çocuktan ailesinin gelecekte yarar sağlaması ihtimali belirliyordu (Ayrıntılı

bilgi için bkz. Yerasimos, 1977:296-297; Ayrıca devşirmenin barbarca bir usul olmadığı hakkında bkz. Wittek, 1971:76).

Bazı Avrupalı yazarlar, Yeniçeriliğin zorla din değiştirmeye yönelik bir politik araç olduğunu iddia ederler. Devşirme miktarına bakıldığında bu iddiaların yersiz olduğu kolayca görülür, örneğin Kanuni devrinde Osmanlı ordusu 200 binden fazla iken yeniçerilerin sayısı on iki bin kadardı (Heyet, 1957:119). Ayrıca, Hoca Sadeddin Efendi'nin “Yeniçeri ocağının kuruluşunun 200. yılında toplam 200 binden fazla kişinin devşirilip yeniçeri yapıldığını” (Hoca Sadeddin Efendi, 1992:70) söylemesi devşirmenin amacının zorla din değiştirme olmadığını doğrular niteliktedir. Kırk haneden birinden devşirme alınması ve çok seçici davranılması bu usulün esas amacının müslümanlaştırma olmadığını gösteriyor. Müslümanlaştırma ikincil bir amaç olarak düşünülmüş olabilir.

Esasında devşirme usulü, kul sisteminin bir parçasını teşkil etmekte ve bu sistemle amaçlanan, toplumdaki aşiret, kabile, sülale ve aile çekişmelerinin devlete ve devletin askeri yapısına yansımaları engellemektir. Nitekim Tabakoğlu, ilk Müslüman Türk devletlerinin de siyasi parçalanmayı önlemek için köle asıllı (memluk, muizzi) kumandan ve devlet adamı kullandıklarını (Tabakoğlu, 1994:67) söylemektedir. Başka bir Avrupalı yazar, devşirme usulünü önce Osmanlı devletindeki uç beylerinin başlattığını daha sonra padişahın bu uç beylerini taklit ettiğini (Ayrıntılı bilgi için bkz. Dimitriadis, 1997:24-31) ileri sürmektedir.

Uzunçarşılı devşirmenin amacını şöyle izah etmektedir: “*Fetihlerin artması askere olan ihtiyacı artırmıştı, diğer taraftan siyasi olaylar ve duraklamalardan dolayı asker miktarının azalması Osmanlıların Rumeli’ndeki Hıristiyan tebaadan pençik oğlanından başka devşirme usulüyle Yeniçeri ocağına adam alınmasını zorunlu hale getirdi ve bu usulle hem Hıristiyan olan Rumeli halkı yavaş yavaş Müslümanlaştırılmış oldu hem de Türk ordusu güçlenmiş oldu*” (Uzunçarşılı, 1988:13; Mustafa Nuri Paşa, 1992:18). Öte yandan devşirme sisteminin sultana Türkmen beylerinin gücünü dengelemesine ve mutlak bir otokrasi kurmasına yardım ettiği de (Ahmad, 1995:32) söylenebilir.

Barkey, devşirme usulünün mantığını şu şekilde açıklamaktadır: “Diğer pek çok İslam İmparatorluğu’nda olduğu gibi, Osmanlıların da, köylüleri orduya alarak tarıma zarar vermemeye ve onların yerine imparatorluğun ekonomik üretim sürecinde daha az yer alan köleleri kullanmaya çaba gösterdikleri söylenebilir” (Barkey, 1999:33).

Devşirmelerin idari görevleri irsî değildi. Padişahın kullarından biri öldüğünde, malı karısına veya çocuklarına değil, efendisi olan Padişaha miras kalıyordu. Çocukları ise hür Müslüman kişilerdi; bu sebepten, İmparatorluk hizmetine devşirilme ihtimali kendiliğinden ortadan kalkıyordu (Toynbee, 2000:47). Bu şekilde yönetim kadrosunun ayrıcalıklı bir sınıf oluşturarak iktidar üzerinde hak iddia etmesi de engellenmiş oluyordu.

Siyasi sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu işbaşında tutabilmek amacıyla devşirme usulü ihdas edilmiştir (Genç, 2000:84).

Devşirme sistemin paradoksu; yasal olarak Osmanlı İmparatorluğunun birinci sınıf vatandaşı olan özgür Sünni Müslümanların, Hıristiyanlıktan dönmüş ve ömür boyu köle olan idarecilerin emri altına giriyor olmasıydı. 16. yüzyıl sona ermeden, hür Müslümanlar, kendileri de kapıkulları arasına girebilmek için Padişahı zorladılar. Bu ise Osmanlı imparatorluğunun çöküşünün başlangıcıydı (Toynbee, 2000:48).

Devşirme usulü, kul sisteminin önemli dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Devşirme Osmanlıların gulam sistemine (Sevim-Merçil, 1995:513) getirdikleri bir yenilikti (Itzkowitz, 1989:80). Osmanlı'dan önce uygulanan gulam sisteminin aksine “devşirme, sadece sultana mahsus bir kul sağlama yöntemi idi ve paşaların ve beylerin ülke içinde devşirme toplamasına izin verilmiyordu”. Bununla beraber ülke halkından kimisi kendi isteğiyle, gönüllü olarak bey kapılarına yanaşıyor ve beylere “bende” olabiliyordu.” (Kunt vd., 1997:66).

Selçuklu Devletleri'nde ordunun ikinci büyük gücünü oluşturan gulamlar (hasa kuvvetleri) aylıklı askerlerdi ve genellikle Türk kölelerinden satın alınıp Horasan yolu ile Orta Asya'dan getirilirdi. Selçuklularda her melik, şehzade, atabek, emir, sivil ve askeri devlet erkânının kendilerine bağlı gulamları vardı ve satın alınan gulamlar sahipleri tarafından hükümdara bağlı gulamlar da sarayda özel öğretmenler tarafından yetiştirilirdi. Osmanlılarda ise bu sistem geliştirilmiş ve mükemmel bir hale gelmiştir. (Sevim-Merçil, 1995:513).

DEVŞİRME USULÜNÜN UYGULANIŞI

Devşirme usulünün ne zaman başladığı hakkında kesin bir tarih bulunmamakla birlikte “bu usulün sistematik olarak Yıldırım Bayezid zamanından beri uygulandığı” kabul edilmektedir (Ünal, 1998:18;Pakalın, 1993a:445;Timur, 1994:114;Witteck, C:6, 1971:47). Belli kuralları olan devşirme yönteminde kırk delikanlıdan biri alındığından, ilk zamanlarda Farsça çihil-yek (kırkta bir)'ten bozma “çilik” denirdi (Kunt vd., 1997:65). Devşirme kırk haneden bir oğlan devşirilmesi suretiyle yapılırdı fakat bu kural her zaman uygulanmaz, ihtiyaçlar da göz önüne alınırdı (Uzunçarşılı, 1988:16).

Devşirme ihtiyaca göre üç, beş senede bir ve bazen daha uzun aralarla 8-20 yaş arasındaki Hıristiyan çocuklardan alınırdı. Yahudilerilerden ticaretle uğraştıkları gerekçesiyle devşirme alınmazdı (Uzunçarşılı, 1988:17) Bosnalı Müslümanlar (Potur oğulları), hariç Müslümanlardan da devşirme alınmazdı (Uzunçarşılı, 1988:14). Poturoğulları deyimi Slavca Türkleşmiş, Türk olmuş manasına gelen “Poturçen”den gelmiştir. (ayrıntı için bkz. Heyet, 1957:365; Pakalın, 1993b:780; Sertoğlu, 1986:84; Pakalın, 1993a:445).

Devşirme usulü önce Rumeli'de uygulanmış ve Arnavutluk, Mora, Adalar ve Bulgaristan'dan ve daha sonraları Sırbistan ve Bosna-Hersek ve Macaristan'dan oğlan devşirilmiştir (Heyet, 1957:365; Ahmet Cevdet Paşa, 1993:85; Uzunçarşılı, 1988:14; Sertoğlu, 1986:84). Devşirme usulü 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında yavaş yavaş Anadolu'daki Hıristiyan tebaaya da uygulandı ve 17. yüzyılda ise genel bir hal aldı (Uzunçarşılı, 1988:14; Koçibey, 1998:31).

Devşirme işlerinden sorumlu olan Yeniçeri ağası devşirmeye ihtiyaç duyulunca divana başvurarak ihtiyaç miktarını gösterir ve devşirmeye gidecek ocak ağalarını (Bu hizmete kanunen ocaktan Sekbanbaşı, Solakbaşı, Zagarcıbaşı, Seksoncubaşı, Turnacıbaşı, Hasekiler, Zenberekcibaşı, Devciler veya Yayabaşı'lardan biri bir takım maiyyetiyle memur edilirdi.) seçer bundan sonra devşirme yapılacak bölgelerdeki sancak beyleri, kadılar ve topraklı süvari ve zeamet sahiplerinin acemi oğlanı devşirme konusunda yardımları istenirdi (Uzunçarşılı, 1988:14-15;Heyet, 1957:365).

Devşirme için ocak tarafından bir emin ile bir memur tayin edilir ve memurun elinde devşirme fermanıyla yeniçeri ağası'nın mektubu bulunurdu. Devşirme için emin ve memur tayin edilmeden önce bu işi 16. yüzyılın ilk yarısına kadar Beylerbeyi, Sancakbeyi ve Kadılar yapardı fakat bunların rüşvet ve iltimasları görüldüğü için devşirme işi Yeniçeri ocağına bırakıldı. (Uzunçarşılı, 1988:15-16; Sertoğlu, 1986:84). Devşirme memuru, devşirme yapacağı kadılığa yani kazaya geldiğinde dellâllar aracılığıyla köylere kadar duyurular yapar ve Hristiyan çocuklar başlarında papazlar ve babaları olmak üzere vaftiz defterleriyle birlikte toplanma yerlerine gelirlerdi (Uzunçarşılı, 1988:16).

Devşirme olarak alınan çocuğun köyü, kazası, sancağı, baba ve anasının adı, sipahisinin isimleri, doğum tarihi ve dış görünüşü ve sevklerini sağlayan sürücü denilen sevk memurunun adı bir deftere yazılırdı. İki nüsha olarak yazılan bu defterlerden biri devşirme memurunda kalır diğeri çocukları sevkeden sürücüye verilirdi (Uzunçarşılı, 1988:17). Bu defterin iki nüsha olarak hazırlanmasının sebebi, sevk sırasında çocukların eksilmesi veya değiştirilmesi riskini en aza indirmektir. Bu nüshalardan birini alan devşirme memuru derhal İstanbul'a döner ve acemi oğlanları İstanbul'a geldiğinde elindeki nüshaya göre bir karşılaştırma yapardı.

Uzunçarşılı'ya göre devşirme kanununa göre Hristiyan çocuklarının en asilleri seçilirdi, papaz oğulları da alınırdu; iki çocuğu olanın biri ve birkaç çocuğu olanın uygun olan en sağlıklı ve güzeli seçilirdi; bir oğlu olanın çocuğu alınmayarak babasının hizmetine bırakılırdı. Anası ve babası ölmüş olan bir çocuğun terbiyesi eksik ve aç gözlü olacağından dolayı devşirme olarak alınmazdı. Ayrıca, Köy Kethüdası oğlu, köy halkının rezillerinden diye alınmazdı, sığırtmaç ve çoban oğullarıyla genç sığırtmaç ve çobanlar, kel, fodul (kibirli), köse ve doğuşunda sünnetli olanlardan başka, Türkçe bilen, Hristiyan iken evlenmiş olan, sanat sahibi, İstanbul'a gelip vilayetine gitmiş ve bu suretle yırtılmış olan, uzun ve kısa boylu olan oğlanların alınmaması kanundu (Uzunçarşılı, 1988:17-18; İlgürel, 1993:387-388). Ayrıca devşirme için 14-18 yaş arasında olanlar daha çok tercih edilirdi, bunun yanında Rus, Çingene ve Acemlerden oğlan devşirmek kesinlikle yasaktı. Bazı Batılı yazarların söylediği gibi beşikteki çocuklar devşirme olarak alınmazdı. Devşirme alınacak çocuk en az yedi, sekiz yaşlarında olurdu. Bu yaşlarda, çocuk hastalıklarını geçirmiş olmaktadır. Böylece devletin küçük yaşlarda çocuk devşirip hastalıklarıyla uğraşmasına gerek kalmamaktaydı.

Devşirilen çocuklar yüzer, yüz ellişer, iki yüz veya daha az veya çok kişiden oluşan gruplar halinde ve sürücüyü muhafızların gözetimi altında hükümet merkezine sevk edilirdi. Çocukların

sıkı muhafaza altında götürülme sebebi, ailelerin devşirilen çocuklarını kurtarmaya ve tekrar satın almaya çalışmalarından kaynaklanmaktaydı. Fakat daha sonraları, devşirme yoluyla şahsi menfaatler açık seçik belirince, başkaları oğullarını toplamanın içine dahil etmek için ödeme yapacaklardı (Itzkowitz, 1989:81). Ayrıca, Palmer birçok Müslümanın, çocuklarını Hristiyan ailelere ödünç vererek, bu çocukların güçlü bir kuruluş olan ocağa katılmasını sağlamaya çalıştıklarını (Palmer, 1997:26) söylemektedir.

Devşirmelere giydirilen elbiselerin parası çocuğun devşirildiği yerden hil'at baha yani kaput bedeli veya kul akçesi adıyla her çocuk başına doksanar, yüzer akçe toplanmak suretiyle sağlanırdı (Uzunçarşılı, 1988:17-18;Heyet, 1957:366). Devşirmelere kızıl aba ve sivri külah elbise giydirilmesinin sebebi kaçmaları durumunda kolayca fark edilmeleri içindi.

İstabl-ı Amire ye ait çayırıları biçtikleri, muhafaza ettikleri, atlara bakıp bunun yanında daha bazı hizmetler gördükleri için İstanbul civarında Kartal ve Kadıköy Hristiyanları devşirme vermekten muaf tutulmuşlardı (Sertoğlu, 1986:85; Uzunçarşılı, 1988:20). Devlet için yaptıkları bazı hizmetlerden dolayı devşirilmekten muaf tutulan bu gibi reayaya “muafnâmeler” verilirdi (Özcan, 1996:19). Çeşitli bölgelerden devşirilen çocuklar kabilelerle İstanbul'a gelerek muayeneden geçirildikten sonra kendilerine Acemi Oğlanı ismi verilir ve hizmete alınmış olurlardı (Uzunçarşılı, 1988:21).

Devlet merkezine gelen devşirme sürüsü iki üç gün istirahat ettirildikten sonra sağ ellerinin şehadet parmağı kaldırılarak kelime-i şehadet getirtilip Müslüman olurlar ve daha sonra sürüler acemi ocağının da amiri olan Yeniçeri ağasının teftişinden geçerdı. Uzunçarşılı kaynak olarak gösterdiği Kitab-ı Müstetab'ta, İstanbul'a gelen devşirmelerin Divan-ı Hümayun'a getirilip padişahın arz odasında iken bunları birer birer gördükten sonra içlerinden beğendiklerini padişah saraylarına diğerlerini de Yeniçeri ağasının aracılığıyla İstanbul Ağalarının Türk üzerine verdiklerini söylemektedir. (Uzunçarşılı, 1988:23; Ricaut, 1996:38). Padişah saraylarına yeterince acemi oğlanı alındıktan sonra geri kalanlar çiftçilere verilirdi. Fakat Rumeli'nden toplanan devşirmeler Anadolu'ya, Anadolu'dan toplanan devşirmeler Rumeli'ndeki çiftçilere verilirlerdi, böyle bir metot uygulanmasının sebebi, aradaki denizden dolayı kaçmalarını engellemektir (Uzunçarşılı, 1988:26).

Esir ve devşirmelerin on, onbeş ve daha yaşlılarının kendi memleketlerini, sancak, kaza ve köylerini pek iyi bildikleri ve yetiştikten sonra da geldikleri yerlerle ilgilerini kesmedikleri görülmüştür Bazı Avrupalı yazarların “devşirmelerin geçmişlerinin tamamen unutturulduğunu” söylemelerine karşın Osmanlı kayıtları bunun tersini söylemektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988:26-28).

Devşirilen çocukların iyi görünenleri, özel bir terbiye verilmek üzere padişaha ait Edirne, Galata, İshak Paşa, İbrahim Paşa saraylarına gönderilir ve buralarda devletin başına geçecek deha çapında, müstesna kabiliyetler yetiştirilirdi (Ünal, 1998:18). Kulların, savaş meydanlarından gelişi

güzel esir olarak toplanması yerine devşirme usulüyle padişaha mutlak itaat için, çok erken yaşlarda eğitilmeleri devlet için tercih edilen bir durumdu.

Devşirmeler padişaha ait saraylarda 5 ile 7 yıl arasında sıkı bir eğitim gördükten sonra, ikinci bir elemeye tabi tutulup en seçkinleri Yeni Saray denilen, Topkapı sarayına alınır, burada küçük oda ve büyük oda adı verilen saray kolejinde Türkçe, Arapça, Farsça, edebiyat, tarih, matematik, güzel sanatlar ve musiki dersleri görürler, ayrıca her birine pratik bir el sanatı öğretilir ve bunlar ok atmak, cirit oynamak, ata binmek, güreşmek gibi bedeni sporları da öğrenirlerdi (Ünal, 1998:18; Ricaut, 1996:38-42). Saray okullarında eğitimini tamamlayan iyi yetişmiş gençler daha sonra yeniçeri subayı olarak gene sultanın kapıkulları arasında hizmet ettikten sonra subaşı ya da bey olarak taşrada dirlik alırlardı (Kunt vd., 1997:66).

Anadolu ve Rumeli ağaları kendilerine teslim edilen acemileri, sanatkarlarla, şehir halkına kadı ve danişmendlere, İstanbul halkına kesinlikle satamazlardı, çünkü bu şekilde yüzü gözü açılıp şehir hayatına alışan ve sanat bilen oğlardan orduda yararlanılamazdı (Uzunçarşılı, 1988:28). Anadolu ve Rumeli ağaları saray için ayrılanlar dışındaki devşirmeler Türk köylü ve çiftçilerine dağıtılırdı. Türk'e vermek olarak adlandırılan bu uygulama ile orada belli bir süre hizmet ettikten ve hem İslam'ı hem de Türkçe'yi öğrendikten sonra eşkali yoklanıp Acemi oğlanı yazılırdı ki buna Torba Yazısı, yazılanlara da Torba oğlanı denirdi (Pakalın, 1993c:521).

DEVŞİRME USULÜNÜN ÖNEMİNİ KAYBETMESİ

Güneydoğu Avrupa'da son olarak 1676'da büyük miktarda devşirme toplandı (Palmer, 1997:26). Bundan sonra kul sistemine rastgele adam alındığı gibi, yükseliş dönemindeki sıkı eğitim-öğretim usulü de ortadan kalktı (Ünal, 1998:21) ve bu usul önemini kaybetti.

Devşirme usulünü, yeniçeri ocağı ve saray için oğlan devşirilmesi şeklinde ikiye ayırmak gerekir; ocak için oğlan devşirilmesi Köprülüler zamanından itibaren yavaş yavaş terk edilmiş fakat saray için devşirme bir asır daha devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1988:69).

Devşirmenin önemini kaybetmesi yeniçerilerin sayısını artırma zorunluluğundan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı tarihini inceleyen, araştıran uzmanlar genelde yeniçerilerin miktarının artmasını bir bozulma sebebi olarak ileri sürmüşlerdir. Öte yandan Cemal Kafadar yeniçerilerin sayılarının artmasını 17. yüzyılda meydana gelen askeri devrimden dolayı ateşli silahların ve piyadenin öneminin artmasıyla açıklamakta ve doğal olarak bu genişleme ihtiyacının devşirme sistemi ile karşılanmasının imkansızlığından dolayı devletin başka kaynaklara yöneldiğini ve böylelikle devşirme sisteminin ömrünü tamamladığını ifade etmektedir. Devşirme sistemi zaten pahalı bir sistemdi, küçük yaştaki çocukların alınıp yıllarca beslenmesi devlete belli bir yük getiriyordu. Ayrıca 17. yüzyılda Avrupa da ateşli silahların ve piyadenin önemi arttığından yeniçeri ocağının mevcudunu artırmak gerekmektedir, bunu da devşirme usulüyle gerçekleştirmek imkansızdı. Devşirme alınacakların sayısını çok fazla artırmak mümkün değildi (Armağan, 2001:193).

SONUÇ

Devşirme sisteminin, Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar devam etmiş bir kurum olmadığı etkili ve başarılı bir şekilde 150-200 yıl sürdüğü bilinmektedir. II. Murad zamanında başlayan uygulama XVII. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Devşirmeler toplumsallaşma ile çeşitli yetenekler kazanırken, çok belirli bir ideolojik dönüşüm de geçirip yeni bir din içinde, sultana bağlı kullar olarak yetiştirilmekteydiler. Küçük yaştaki çocukların devşirme olarak alınması ve bunların düzenli ve sağlam bir eğitiminden geçirilmeleri kulun hükümdara sadakatinin pekişmesine katkıda bulunmakta ve böylelikle daha önceki kötü tecrübelerin olumsuz etkileri ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Devşirme usulünün zorla din değiştirmeye yönelik bir politik araç olduğunu iddiasının, devşirme miktarını gözönüne alındığında asılsız olduğu söylenebilir. Kırk haneden birinden devşirme alınması ve çok seçici davranılması bu usulün esas amacının müslümanlaştırma olmadığını gösteriyor. Müslümanlaştırma ikincil bir amaç olarak düşünülmüş olabilir. Aslında devşirme usulü, kul sisteminin bir parçasını teşkil etmekte ve bu sistemle amaçlanan, toplumdaki aşiret, kabile, sülale ve aile çekişmelerinin devlete ve devletin askeri yapısına yansımaları engellemekti.

Devşirmelerin idari görevleri irsî değildi. Padişahın kullarından biri öldüğünde, malı karısına veya çocuklarına değil, efendisi olan Padişaha miras kalmaktaydı. Çocukları ise hür Müslüman kişilerdi; bu sebepten, İmparatorluk hizmetine devşirilme ihtimali kendiliğinden ortadan kalkmaktaydı. Bu şekilde yönetim kadrosunun ayrıcalıklı bir sınıf oluşturarak iktidar üzerinde baskı kurması da engellenmiş olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmet Cevdet Paşa. (1993), **Tarihi Cevdet**, C:1, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Armağan, M. (2001), “Yeniçerilerin Bitmeyen Cefaları”, (Ed.:Gürsel Dönmez), **Avrupa Günlüğü**, S.:1, Yıl:1, İstanbul:, s. 193.
- Barkey, K. (1999), **Eşkiyalar ve Devlet**, Çev.: Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dimitriadis, V. (1997), “Devşirmenin Kökenleri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Osmanlı Beyliği**, (Ed.: Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul: s. 24-31.
- Feroz, A. (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Türkçesi: Yavuz Alogan), İstanbul:Sarmal Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Ali Efendi. (1997), **Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar**, C:1 1. Kısım. Haz.: Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Genç, M.(2000), **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gibbons, H.(1999), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, (İng. Çev.: Bülent Arı), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Hammer, B. J. V. P.(Tarihsiz), **Büyük Osmanlı Tarihi**, C:1, (Haz.: Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul: Üçdal –İkra-Okusan.
- Heyet, (1957), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C:1, İstanbul: Şehir Matbaası.
- Hoca Sadeddin Efendi, (1992), **Tac'üt Tevarih**, C:1, (Haz.: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: K.B. Yayınları.

- Iitzkowitz, N. (1989), **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (Türkçesi: İsmet Özel), İstanbul: Çıdam Yayınları.
- İlgürel, M. (1993), “Yeniçeriler”, **İslam Ansiklopedisi**, C:13, s. 387-388.
- İpşirli, M. (2000), “Osmanlı’da Mensubiyet ve Kıyafetler”, **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti**. İstanbul: İSAV Yayınları.
- Karamuk, G. (2000), “Devşirmelerin Hukuki Durumları Üzerine” **Söğüt’ten İstanbul’a**, (Der.: Oktay Özel, Mehmet Öz), 1. Bs., Ankara: İmge Kitabevi,
- Koçibey. (1998), **Koçi Bey Risalesi**, 2..Bs. (Yay., Haz.:Dr. Yılmaz Kurt), Ankara:Akçağ Yayınları.
- Kunt, M., Suraiya F, Yurdaydın H.G. Ödekan A. (1997), **Türkiye Tarihi**, C:2, İstanbul: Cem Yayınları.
- Mumcu, A. (1985), **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, 2. Bs. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, (1992), **Netayic-ül Vukuat (Kurumlar Ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)**, 3 Bs. C: 1-2. (Sad.: Neşet Çağatay), Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Nihat, E. (1998), **Osmanlı Devletinde Kölelik**, İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları.
- Özcan, A. (1996), “Osmanlılar’da Askeri Teşkilat”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C: 4.
- Pakalın, M. Z. (1993a), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.1, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- _____. (1993b), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C:2, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- _____. (1993c), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C:3, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Palmer, A. (1997), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Üç Yüzyıl-Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, 6. Bs. (Çev.: Belkis Çorakçı Dışbudak), İstanbul: Sabah Yayınları.
- Ricaut. (1996), **Türklerin Siyasi Düsturları**, (Çev.: M. Reşat Uzman), İstanbul: Milliyet Yayınları
- Sertoğlu, M. (1986), **Osmanlı Tarih Lügatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Sevim, A., Merçil. E, (1995), **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara:T.T.K. Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1994), **Türk İktisat Tarihi**, 2. Bs. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1993), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Timur, T. (1994), **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İstanbul: İmge Yayınları.
- Toynbee, A. (2000), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Tarihindeki Yeri”, (Çev.: Ümit Şimşek), **Osmanlı ve Dünya**, (Hazır.: Kemal Karpat), İstanbul: Ufuk Kitapları,
- Uzunçarşılı, İ. H., (1988), **Kapukulu Ocakları**, C:1, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- _____.(1995), **Osmanlı Tarihi**, C:1, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Ünal, M. A. (1998), **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta: Kardelen Kitabevi.
- Vryonis, J. S. (2000), “Selçuklu Gulamı Ve Osmanlı Devşirmesi”. (Çev.:Mehmet Öz), **Söğüt’ten İstanbul’a**. (Der.: Oktay Özel, Mehmet Öz.), 1.Bs. Ankara: İmge Kitabevi.
- Werner, E. (1986), **Büyük Bir Devletin Doğuşu**, (Çev.: Orhan Esen, Yılmaz Öner), İstanbul: Alan Yayınları.
- Wittek, P. (1971), “Ankara Bozgunundan İstanbul’un Fethine Kadar”, (Çev.: Mualla Süerdem), **Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri Ansiklopedisi**, C: 6, İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Yerasimos, S. (1977), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C: 1, Türkçesi: Babür Kuzucu. İstanbul: Gözlem Yayınları.

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENERJİ SEKTÖRÜNDE YAŞANAN GELİŞMELER

COVIDIEN-19 PANDEMIC PERIOD OF LIVING IN ENERGY SECTOR DEVELOPMENTS IN THE TURKISH ECONOMY

Haydar KARADAĞ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde COVID-19 küresel salgınının, elektrik, petrol ve doğalgaz sektörleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Ekonomilerin salgın sürecinde birbirlerine olan faktör hareketliliklerinde sınırlamalara gitmesi nedeniyle, uluslararası ticaretin hacmi önemli düzeyde daralmıştır. Bu durum ekonomilerde faaliyet gösteren birçok sektörün üretimlerini azaltması sonucunu beraberinde getirmiştir. Böylece salgının yarattığı panik, ekonomilerde piyasa mekanizmalarını etkileyerek, hem arz ve talep şoklarının birlikte yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan şoka bağlı olarak petrol fiyatları önemli oranda düşmüştür. Yaşanan iktisadi şoka karşı her ülke, kendi olanakları dahilinde parasal genişlemelerde ve mali desteklerde bulunarak, ekonomik politika tedbirlerini uygulamışlardır. Bu kapsamda, Türkiye ekonomisindeki enerji sektörü ile ilgili SWOT Analizi uygulanmıştır. Çalışmada, Türkiye’de COVID-19 salgınındaki gibi, gelecekte enerji arzında yaşanabilecek kesintilere karşı, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, jeotermal kaynaklar gibi, alternatif yenilenebilir kaynakların artırılması ve geliştirilmesi gerektiği önermesinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : COVID-19, Enerji, Türkiye ekonomisi.

Jel Kodlar : Q4

Abstract

The aim of this study COVIDIEN-19 in Turkey's economy in the global pandemic; to investigate the impact on the electricity, oil, and natural gas sectors. Due to the economies limiting factor mobility with each other during the pandemic, international trade volume has shrunk significantly. This situation brought along the result that many sectors operating in economies decreased their production. Thus, the panic created by the pandemic affected the market mechanisms in economies, causing both supply and demand shocks to be experienced together. Oil prices dropped significantly due to the shock experienced. Against the economic shock, each country implemented economic policy measures by making monetary expansions and financial supports within their means. In this context, SWOT Analysis was performed on the energy sector in the Turkish economy. In the study, it is suggested that alternative renewable resources such as solar energy, wind energy, and geothermal resources should be increased and developed against interruptions that may occur in the future energy supply, similar to the COVIDIEN-19 outbreak in Turkey

Key Words : COVIDIEN-19, Energy, Turkish economy.

Jel Classification : Q4

¹ Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARADAĞ, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, haydar.karadag@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2398-7314.

1. GİRİŞ

Pekin’de kanat çırpan bir kelebek, New York’taki hava durumunu etkileyebilmektedir. Kelebek etkisi olarak adlandırılan bu durum, yaşanan küçük değişimlerin büyük sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir (Bağcı, 2020: 2799-2801). COVID-19 pandemisi, dünyada daha önce yaşanan diğer hastalıklara kıyasla, hem tüm dünyayı etkilemesi hem de daha fazla acı çekilmesine neden olduğundan bütün bilim dalları tarafından incelemeye değer görülmektedir (Duran ve Acar, 2020: 55). COVID-19 pandemisinin neden bu denli ekonomileri etkilediğini anlayabilmek için kanaatimizce dünyadaki sanayileşme sürecini takip etmek gerekmektedir. 20. yüzyılda yaşanan, bilgi devrimi ve hızlı kentleşme ile kentleri etkileyen problemlerde artışlar olmuştur. Bu süreçte mega şehirler modernleşse de, insanlık hiçbir dönemde doğadan bu denli uzaklaşmamıştır (Tuğaç, 2020: 269). Doğadan uzaklaşılması şehirlerde yaşayan nüfusun sağlığını olumsuz olarak etkilemekte ve salgının dünya geneline yayılmasına neden olmaktadır.

Salgınla birlikte ülkelerde sağlık sisteminin zorlanması, işsizlik düzeyinin artması ve tedarik zincirinde yaşanan aksaklıkların yanı sıra paranın dolaşımının yavaşlaması, finansal sektöre zarar vermiştir. Finansal sektörde yaşanan sorunlar, reel sektörü de olumsuz yönde etkilemiştir (Eryüzlü, 2020: 12). Ayrıca COVID-19 ile mücadelede alınan tedbirlere bağlı olarak, turizm sektöründe de önemli bir daralma yaşanmıştır (Duran ve Acar, 2020: 57). Örneğin bu süreçte ülkelerin almış oldukları tedbirlerin başında uçak ile seyahatlerin yasaklanması söz konusu olmuştur. Bu durum sivil havacılıkta daha önce yaşanmamış bir durgunluğa neden olmuştur. Seyahatlerin yasaklanmasının yanı sıra, işyerlerinin kapatılması, sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasağı gibi sıkı tedbirlerin alınması ekonomilerdeki çoğu reel sektörü durma noktasına getirmiştir (Duran ve Acar, 2020: 57-59). Finansal sektörün ve reel sektörün daralma göstermesine salgının gelişimiyle ilgili belirsizliğinde eklenmesi, hane halklarının gelir kaybına uğramasına ve talepte belirgin bir azalmaya yol açmaktadır (Adıgüzel, 2020: 192).

Ekonomilerde yaşanan her kriz kendi içerisinde değerlendirilmektedir (Gümüş ve Hacıevliyagil, 2020: 79). 2008’de mortgage sistemine bağlı olarak finansal sektörde daralma yaşanmıştır. COVID-19 pandemisi sürecinde ekonomilerde, büyük bir hızla talepte azalma ve üretim maliyetlerinin artması sonucu arz şoku oluşmuştur. 2008’den farklı olarak mevcut arz ve talebi buluşturacak piyasa mekanizması bu süreçte çalışmamıştır (Eryüzlü, 2020: 13). Yaşanan bu gelişmeler ile birlikte enerji sektörüne (petrol, doğalgaz, elektrik vb.) yönelik talepte de küresel düzeyde düşüşler yaşanmıştır (Kavak, 2020: 241).

COVID-19 pandemisinde ekonomilerde yaşanan üretim kaybı, işsizliğin artmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan bir ekonomi olan Türkiye ekonomisinde işsizliğin artması, ekonomik sorunları daha da arttıracaktır (Eryüzlü, 2020: 15). Ancak bu süreçte petrol ve emtia fiyatlarındaki hızlı düşüşler, bu ürünleri ağırlıklı olarak ithal eden Türkiye ekonomisi için bir fırsat doğurmuştur

(Duran ve Acar, 2020: 57). Böylece cari açık üzerinde petrol ve emtia ürünlerinden kaynaklanan bir baskı oluşmamıştır.

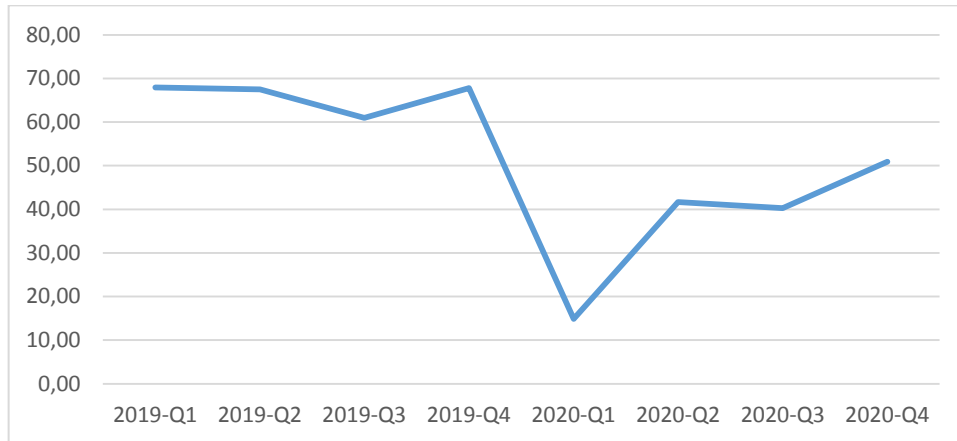
Çalışmada, Türkiye ekonomisinde enerji sektörünün 2020 yılında yaşanan COVID-19 salgınından ne ölçüde etkilendiği araştırılmaktadır. Çalışmada giriş bölümünden sonra 2. bölümde enerji fiyatlarının 2019-2020 yılları arasındaki değişimi incelenmiştir. Ardından 3. bölümde enerji piyasasında gerçekleşen üretim ve tüketim miktarları ortaya konulmuştur. 4. bölümde COVID-19 pandemisinin enerji sektörüne etkisini literatürde inceleyen çalışmalar ortaya konulmuştur. 5. bölümde Türkiye'nin enerji sektörüyle ilgili olarak SWOT Analizi gerçekleştirilmiştir. SWOT Analizinden elde edilen bilgiler ışığında Sonuç bölümünde Türkiye'de salgının enerji sektöründeki etkilerinin giderilebilmesi ve enerji sektörünün gelişimi ile ilgili olarak yapılabilecek hususlar hakkında önerilerde bulunulmuştur.

Çalışma kapsamında COVID-19 pandemisinden etkilenen Türkiye'deki enerji sektörünün mevcut durumu ve gelecek dönemlere ilişkin strateji ve politikaları, literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olarak, SWOT Analizi ile incelenmiştir. Bu bakımdan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. ENERJİ FİYATLARINDAKİ GELİŞİM

2020 yılının başlarında, Rusya ile Suudi Arabistan'ın birbirleriyle rekabet ederek gerçekleştirdikleri petrol arzı artışları nedeniyle petrol fiyatları gerilemiştir. Ardından yaşanan COVID-19 pandemisi ile petrol fiyatları daha da düşmüştür (Duran ve Acar, 2020: 60). Petrol fiyatlarının salgın döneminde düşmesinin bir diğer sebebi, işletmelerin ara verdikleri faaliyetlerine ne zaman başlayacaklarına dair belirsizlikler olmuştur (Gümüş ve Hacıevliyagil, 2020: 81). Petrol fiyatlarının düşmesi petrol ihraç eden ülkeler için bir dezavantaj olmakla birlikte, Türkiye gibi petrol ithal eden ülkeler için avantaj olmaktadır (Ertekin, 2020: 408).

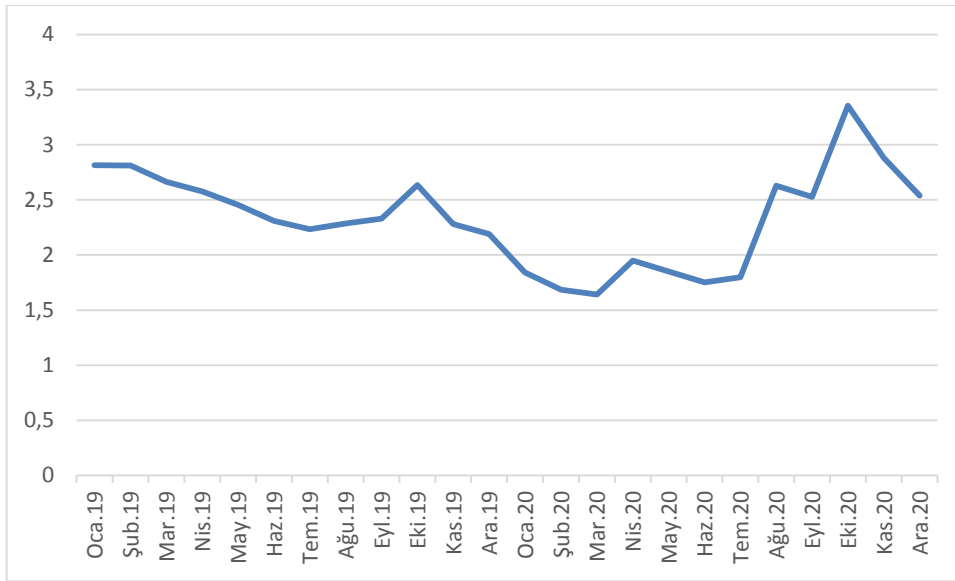
Şekil 1. Brent Petrol Fiyatında Değişim (2019-2020)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket> (05.01.2021).

2019'un başlarında yaklaşık 68\$ düzeyinde olan Brent petrol fiyatı 2019 yılı boyunca istikrarlı bir seyir izlemiştir. 2020 yılının başlarında hem Rusya ile Suudi Arabistan arasındaki petrol arzına ilişkin izledikleri fiyatlama politikası hem de COVID-19 salgının etkisiyle Brent petrol fiyatı yaklaşık 15\$ seviyesine kadar gerilemiştir. 2020'nin 2. çeyreğinden itibaren 40\$ seviyesine kadar yükselmiş, senenin sonunda 50\$ seviyesine yükselmiştir. Brent petrol fiyatının dip seviyeden, tekrar yukarı seviyelere doğru artmasında salgının etkisinin azalması için yapılan aşı çalışmaları haberlerinin ekonomiler tarafından olumlu olarak algılanması gösterilebilir. Böylece ekonomilerde üretim artmaya başlamış ve petrole yönelik talebin artması ile petrol fiyatları tekrar yükselişe geçmiştir.

Şekil 2. Doğalgaz Fiyatlarında Değişim (2019-2020)

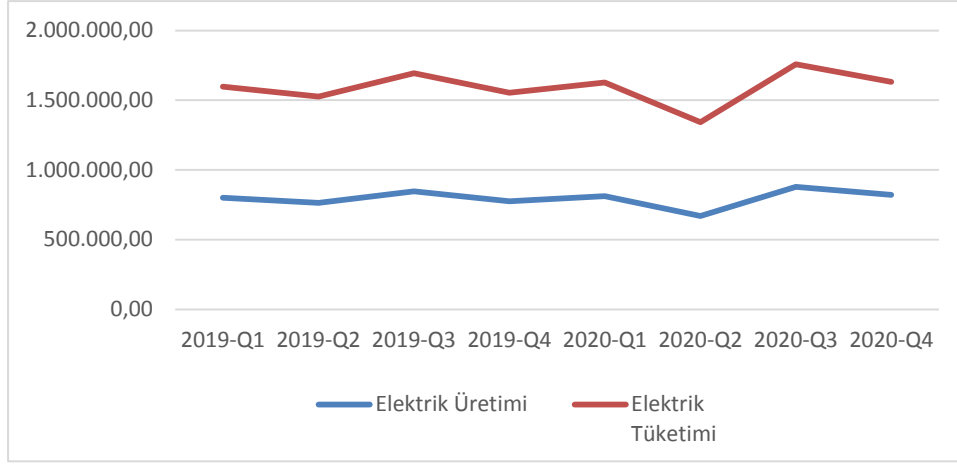
Kaynak: <https://tr.investing.com/commodities/natural-gas-historical-data> (05.01.2021)

Doğalgaz fiyatları ise, 2019 yılının başından Temmuz ayına kadar sınırlı düzeyde düşme eğilimi göstermiştir. Doğalgaz fiyatları Ağustos-Ekim 2019 döneminde yükselme eğiliminde olmuş, ancak Ekim 2019'dan Mart 2020'ye kadar sürekli olarak düşmüştür. 2020 yılının Mart-Temmuz döneminde doğalgaz fiyatlarında önemli bir artış eğilimi görülmemiştir. Özellikle Temmuz 2020'den itibaren doğalgaz fiyatları artmaya başlamıştır. Ancak Ekim 2020'den itibaren tekrar doğalgaz fiyatları düşmeye başlamış ve 2019 yılı seviyelerine gelmiştir.

3. ENERJİ SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞİM

Çalışmanın amacı COVID-19 salgının yaşandığı 2020 yılında Türkiye ekonomisinde enerji sektörünün, söz konusu salgından ne ölçüde etkilendiğinin araştırmaktır. Bu kapsamda salgının etkilerini gözlemleyebilmek adına elektrik, petrol ve doğalgaz sektörlerinde yaşanan değişim 2019 yılı verilerine dayalı olarak analiz edilmiştir.

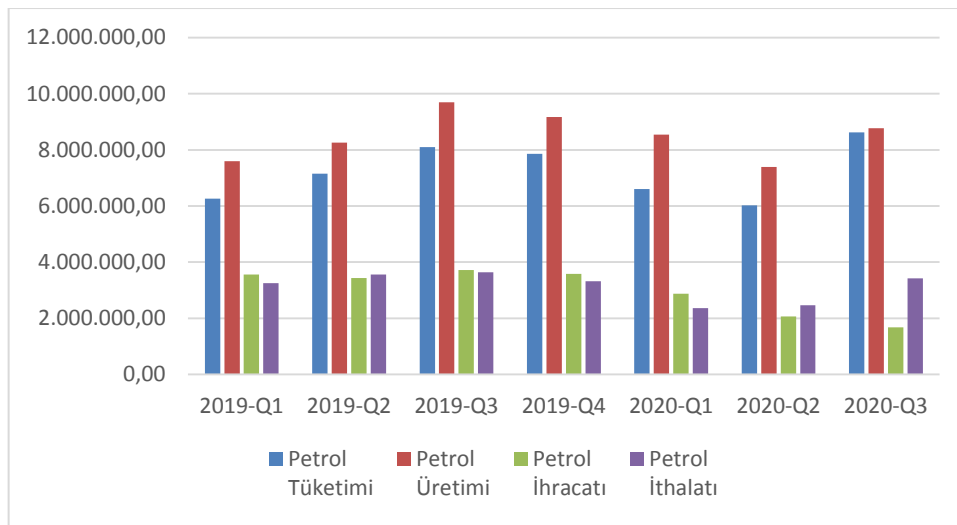
Şekil 3. Türkiye’de Elektrik Üretimi ve Tüketimi (2019-2020)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket> (05.01.2021).

Elektrik tüketimi ve üretimi 2020 yılının ilk yarısında düşme eğilimi göstermiştir. Konutlarda ve sanayi sektöründe kullanılan elektrik miktarının azalma göstermesinin beklenildiği 2020 yılının 3. çeyreğinde elektrik tüketimi ve üretimi önemli ölçüde artış göstererek, 2019 yılının aynı döneminin dahi üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durumun oluşumunda dünya ekonomilerine benzer şekilde Türkiye ekonomisinde de uygulamaya konulan genişletici para ve maliye politikalarının piyasalarda hem üretimde hem de tüketimde canlanmaya yol açmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Elektrik üretimi ve tüketimi 2020 yılının son çeyreğinde ise bir önceki yıl seviyesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 4. Türkiye’de Petrol Üretimi, Tüketimi, İhracatı ve İthalatı (2019-2020)

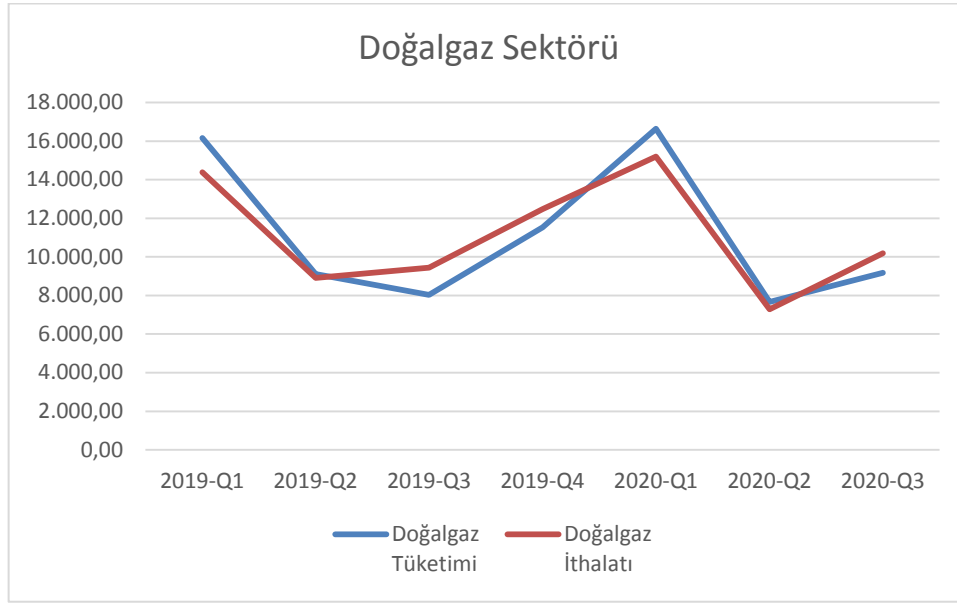
Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-104-1008/petrolaylik-sektor-raporu>, (03.01.2021).

*Veriler yazar tarafından derlenmiştir.

** Petrol üretimine LPG üretimi de dahildir.

Petrol sektöründe de elektrik sektörüne benzer şekilde gelişme yaşanmıştır. Ekonomilerde gerçekleştirilen kısıtlamalara bağlı olarak talep daralması yaşanmıştır. Yaşanan talep daralmasına bağlı olarak üretimde de daralma sürecine girilmiştir. Türkiye ekonomisinde de arzın daralması neticesinde petrol ürünlerinin üretim ve tüketiminde 2020 yılının ilk yarısında beklenildiği ölçüde azalmıştır. Yılın 3. çeyreğinde piyasaların yeniden harekete geçmesiyle petrol üretimi ve tüketiminde yeniden artış yaşanmaya başlamıştır. Çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde 2020 yılının 4. çeyreğine ilişkin veriler yayımlanmadığından, söz konusu döneme ilişkin yorum yapılamamıştır.

Şekil 5. Türkiye’de Doğalgaz Tüketimi ve İthalatı (2019-2020)

Kaynak: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95-1007/dogal-gazaylik-sektor-raporu>, (03.01.2021).

*Veriler yazar tarafından derlenmiştir.

Türkiye ekonomisinin büyük ölçüde dışa bağımlı olduğu doğalgaz sektöründe 2020 yılındaki tüketim eğilimi 2019 yılında yaşanan değişime benzer bir yönelim göstermiştir. Yine ithal edilen doğalgazda, tüketilen doğalgaz miktarına uygun olarak kış mevsimlerinde artan, diğer mevsimlerinde ise azalan bir seyir izlemiştir. Tüketilen ve ithal edilen doğalgazın miktarında önemli bir değişimin olmamasının nedeni olarak, genel itibariyle Türkiye’de doğalgazın konutlarda ve işyerlerinde ısınma amacıyla kullanılması gösterilebilir.

4. LİTERATÜR

COVID-19 salgını diğer bilim dallarında olduğu gibi ekonomi literatüründe de epey ilgi görmüştür. Salgının ekonomilere etkisi çeşitli açılardan araştırılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan salgının enerji piyasasına etkilerini inceleyen çalışmalardan Ruan vd. (2020), pandemi döneminde, ABD’deki hava durumu, mobil cihaz konumu ve uydu görüntüleme verileriyle mevcut tüm toptan elektrik pazarlarından gelen verileri entegre eden, bir çapraz alan açık erişim veri merkezi

yayınlamışlardır. Halk sağlığı ve mobilite verilerinden yararlanarak, COVID-19 vakalarının sayısı, sosyal mesafenin derecesi ve ticari faaliyet düzeyi ile güçlü bir şekilde ilişkili olan elektrik tüketiminde önemli bir düşüşü ortaya koymuşlardır. Literatürde konu ile ilgili araştırma yapan Şevik (2020), COVID-19 salgınının yaşandığı 2020 yılı Ocak-Haziran döneminde elektrik talebindeki düşüş, endüstriyel üretim kesintileri, ekonomideki kısıtlamaların Türk enerji sektörü üzerindeki mevcut ve gelecekteki etkilerini değerlendirmektedir. Evde kalış süresince konutlarda elektrik tüketiminin arttığını ancak, sanayi sektöründe elektrik tüketiminde düşüş yaşandığını ortaya koymuştur.

Rayash ve Dinçer (2020), Kanada'da Ontario eyaleti için saatlik elektrik talebi verilerini kullanarak, pandeminin akıllı şehir kavramı üzerinde zararlı ve doğrudan bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Eyaletin genel elektrik talebi, pandemik koşullar altında 2020 yılının Nisan ayı için %14 düşerek toplam 1267 GW olduğunu belirtmişlerdir. Pandemi öncesi elektrik talebinin en yüksek olduğu günlerin, hafta sonunun yanı sıra Çarşamba-Cuma olduğunu, salgın sonrası, en yüksek elektrik talebinin pazartesi-salı günlerinde meydana geldiğini ortaya koymuşlardır.

Chen vd. (2020), New York'taki COVID-19 salgını sırasında konut sakinlerinin ev enerji yönetim sistemleri ile enerji kullanım modellerinin dinamiklerini, iklim değişikliği sorunlarını ve sosyal-psikolojik faktörler arasındaki ilişkiyi Mart-Nisan 2020 döneminde ANOVA ve çoklu regresyon modelleri ile araştırmışlardır. Yaptıkları anket sonuçlarına göre, ankete yanıt verenlerin önemli bir kısmının ortalamadan daha yüksek veya çok daha fazla elektrik kullanımı yaşadığını göstermektedir.

Cheshmehzangi (2020), COVID-19'un Çin'de 352 hanede enerji kullanımı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Kasım 2019'dan Haziran 2020'nin sonuna kadar döneme ilişkin olarak çalışmanın sonuçları, hane halkı enerji kullanımı üzerindeki çeşitli etkilerin yanı sıra ulaşım kullanımı üzerindeki uzun süreli etki gösterdiğinin altını çizmektedir.

Aruga vd. (2020) Hindistan'da Mart 2020'de artan COVID-19 vakalarıyla başa çıkmak için ilk kilitleme kuralını yayınlamasının ardından, enerji tüketimi önemli ölçüde düştüğünü tespit etmişlerdir. Ancak, kilitleme gevşedikçe enerji tüketimi eski seviyesine gelmeye başladığını gözlemlemişlerdir. 24 Mart 2020 - 11 Haziran 2020 dönemi için ARDL modelinin kullanıldığı çalışmada, COVID-19 vakaları ile enerji tüketimi arasında uzun vadeli bir ilişkinin devam ettiğini ve COVID-19 vakalarının Hindistan enerji tüketimi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya konulmuştur.

Gebreslassie (2020) COVID-19 salgını Afrika kıtasında dünya genelindeki sağlık sistemleri gibi ekonomilerin ve hizmetlerin sağlamlığını ve dayanıklılığını endişe verici ortaya çıkardığını vurgulamıştır. Kıtanın, modern ve güvenilir elektriğe düşük düzeyli erişiminin olduğunu ortaya koymuştur. Bu kapsamda, Afrika hükümetleri ve halkının koordineli ve uyumlu bir çaba göstererek, temiz ve yenilenebilir enerji teknolojilerine odaklanarak, enerji erişimini kolaylaştırmalarının beklendiğini belirtmektedir.

Kuzemko vd. (2020), COVID-19'un sürdürülebilir enerji politikaları üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir. Pandeminin ardından ekonomik canlandırma paketlerinin ve sosyal uygulamaların enerji talebini, enerjinin karbon yoğunluğunu şekillendirmede, ekonomik iyileşmeye yönelik devlet desteğinin salgın sonrasında kritik bir önemde olduğu sonucuna varmışlardır.

Eroğlu (2020), COVID-19 salgınının literatürdeki çevre ve yenilenebilir enerji sektörü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmasında bazı kaynakların COVID-19 salgınının çevre kirliliğini azalttığını savunduğunu, ancak çevresel açıdan önemli zararların beklendiği yönünde çalışmaların da olduğunu belirlemiştir.

Wang ve Wang (2020)'e göre COVID-19 salgınının 2020'de karbon emisyonlarında keskin bir düşüş olmuştur. Dünyadaki karbon emisyonlarındaki değişimlerin uzun vadeli etkilerini (kişi başına enerji tüketimi, enerji yapısı, enerji yoğunluğu, doğrudan yabancı yatırım ve ticaret açıklığı değişkenlerini kullanarak) VAR analizini kullanarak araştırmışlardır. Sonuçların, enerji verimliliğindeki bozulmanın (enerji yoğunluğundaki artış), özellikle yüksek gelirli ülkelerde karbon emisyonlarında toparlanmanın ana nedeni olduğunu tespit etmişlerdir.

Klimes vd. (2020)'e göre, COVID-19 salgınının enerji yapısı ve emisyonlar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Çalışmalarında COVID-19 ile mücadelede yatırım yapılan enerji kaynaklarına ve çevresel ayak izlerine genel bir bakış sağlayarak, Kişisel Koruma Ekipmanlarının (KKD) ve test kitlerinin gerekli enerji ve kaynak tüketime etkisini tartışmışlardır. Kesin olarak tespit ettikleri husus, uygun bir tasarım standardı, malzeme seçimi ve kullanıcı kılavuzu ile yeniden kullanılabilir KKD'nin daha düşük enerji tüketimi/çevresel ayak izi için etkili bir seçenek olabileceğidir.

5. TÜRKİYE'DEKİ ENERJİ SEKTÖRÜNE YÖNELİK SWOT ANALİZİ

Türkiye ekonomisinde 2020 yılında döviz kurlarında hızlı bir yükselişin görülmesi enflasyonist bir etki yaratsa da, özellikle petrol fiyatlarında yaşanan düşüş Yİ-ÜFE'deki artışı sınırlandırmıştır (Adıgüzel, 2020: 197). 2020'nin başında ÜFE %8,84 düzeyindeyken, yıl boyunca dalgalı bir seyir izleyerek yılın sonunda %25,15 seviyesine yükselmiştir. Bu durumun oluşmasında döviz kurlarında ve petrol fiyatlarında görülen artışın etkili olduğu düşünülmektedir. TÜFE ise yılın başında %12,15 düzeyindeyken yıl boyunca istikrarlı bir seyir izlemiş, yılın sonunda %14,60 oranında gerçekleşmiştir. Enerji sektöründe özellikle petrol fiyatlarının enflasyona olan etkisi, COVID-19 pandemi sürecinin ardından enerji sektörüne yönelik tedbirlerin alınmasını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda SWOT Analizi, COVID-19 pandemi sürecinin ardından enerji sektörünün geleceğine yönelik strateji ve politikaların belirlenebilmesi adına tercih edilmiştir.

SWOT Analizi, stratejik planlama için yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Özellikle, analiz iyi yapılandırılmış olsa bile, araştırmacılar açısından sonuçlar hakkında fikir birliğine ulaşılması zor olabilir. Ne kadar yeterli düzeyde analiz yapılmış olsa bile, stratejik politika eksenini çoklu hedefler ve karmaşık beklenmedik etkiler, analizi basitleştirebilmektedir. Çalışmada Türkiye ekonomisinde enerji

sektörüne yönelik gerçekleştirilen SWOT Analizi aşağıda sunulmuştur (Fertel vd. 2013: 1140; Özkale, 2017: 1015-1018).

Güçlü Yönler:

- Enerji piyasasında düzenleme kurumu olarak EPDK'nın varlığı,
- Enerji piyasasına yönelik olarak mevzuatın varlığı
- Enerji piyasasının serbestleştirilmiş olması,
- Enerji arzının çeşitlendirilmesi için sağlanan teşvikler,
- Enerji verimliliği ve enerji inovasyonu için yapılan Ar-Ge yatırımları,
- Güneş, rüzgar, jeotermal gibi çeşitli yenilenebilir enerji kaynaklarının varlığı ve yüksek potansiyeli,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlara özel sektörün duyduğu ilgi,
- Kalifiye iş gücü ve genç nüfus oranı,
- Medya kuruluşlarının yenilenebilir enerji konusuna gösterdiği duyarlılık,
- Türk insanının yeni teknolojileri benimseme eğilimi

Zayıf Yönler:

- Petrol ve doğalgaz rezervleri yetersizliği,
- Enerji ithalatına bağımlılık,
- Uygulanan enerji politikalarında istikrarın olmaması,
- Teşvikler için gerekli olan finansmanın yetersizliği,
- Ar-Ge'nin finansmanında yaşanan zorluklar,
- Uyuşmazlıklarda yargılamaların uzun sürmesi,
- Bürokratik süreçlerin karmaşık yapısı ve işlem sürelerinin yavaşlığı,
- Enerji piyasasında faaliyette bulunan kurum ve kuruluşların işbirliği ve koordinasyonunda yaşanan aksaklıklar,
- Sanayi sektörünün ithalata dayalı olması,
- Özellikle yurtdışı enerji piyasasında etkili lobi faaliyetlerinin gerçekleştirilememesi,
- Enerji alanında yetersiz mesleki ve teknik eğitim

Fırsatlar:

- Enerji miktarı talebinin küresel düzeyde artması,
- Türkiye'nin küresel enerji piyasalarındaki jeo-stratejik konumu,
- Enerji alanında uluslararası düzeyde gerçekleştirilen işbirlikleri,
- Türkiye'nin AB'ye katılım süreci,
- Enerji verimliliğini sağlayan teknolojilerin geliştirilmesini teşvik eden politikalar,

- Verimlilikle elde edilen ekonomik avantajlar,
- Yenilenebilir enerji teknolojisi, geleneksel enerji kaynakları teknolojileriyle rekabet edebilecek seviyeye ulaşmıştır,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimine uygun, ekolojik konutlar, ekolojik yerleşimler gibi yeni yaklaşımlar,
- Yenilenebilir kaynaklarla üretilen enerjinin ihracat potansiyeli

Tehditler:

- Siyasi açıdan istikrarsız ülkelerden gerçekleştirilen enerji ithalatı,
- Türkiye'ye yakın coğrafyada yaşanan siyasi istikrarsızlıklar,
- Türkiye'de yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar,
- Uluslararası enerji fiyatlarındaki artış,
- Küresel finans piyasalarında yaşanan sorunlar,
- Küresel ekonomik yavaşlamanın getirdiği kısıtlamalar,
- Yeni teknolojileri geliştirmek ve uygulamak için gereken zamanın uzunluğu,
- Çevre kirliliğiyle ilgili artan endişeler,
- Küresel sıcaklıktaki hızlı artış ve etkileri

SWOT analizinin sonucunda, Türkiye ekonomisinde COVID-19 süreci öncesinde yaşanan teknolojik gelişmelere ve yeniliklere bağlı olarak, COVID-19 süreci sonrasında yenilenebilir enerji ile enerji güvenliği, enerji verimliliği hususlarının önem kazanacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

COVID-19 pandemi süreci, finansal piyasalarda likidite yetersizliği ve kur baskısı yoluyla küresel piyasalarda baskı yaratmaktadır. Türkiye'nin de dahil edilebileceği gelişmekte olan ülkeler bu süreçte yabancı sermaye çıkışında artış, ihracatta düşüş ve petrol fiyatlarındaki düşme gibi risklerle karşı karşıya kalmışlardır. COVID-19 küresel salgınının yol açtığı iktisadi dalgalanma sonucu ekonomilerde oluşan talepteki ve arzdaki daralmayı, piyasa mekanizması kendi işleyişi içerisinde dengeleyememiş ve devletler kapsamlı müdahalede bulunarak piyasaların dengelenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla bütün ekonomiler genişletici para ve maliye politikası araçlarına başvurarak, bankacılık ve finans sektörlerinin aracılığıyla uyguladıkları düşük faiz oranları ile bireylere ve işletmelere krediler sağlamışlardır. Ayrıca bireylere ve işyerlerine destek amaçlı mali yardımlarda ve teşviklerde bulunmuşlardır. Böylelikle küresel salgının iktisadi etkilerini izale ederek işletmelerin bu dönemde faaliyete geçmeleri amaçlanmıştır.

Ülkeler COVID-19 salgını ile mücadele ederken, alternatif tedarik zincirleri, üretimden elektroniğe kadar bütün sektörlerde çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Ayrıca salgın ile birlikte oldukça ön plana gelen sağlık ve biyoteknoloji alanlarındaki

alternatif yatırımların artırılması ve yeni tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi de gündeme gelmiştir. Bununla birlikte kentleşmenin yaygınlaşması ile doğadan giderek kopan insanların daha çok tasarrufa özendirilmesi de amaçlanmaktadır.

Dünya ekonomileri küreselleşmenin etkisiyle teknolojiye, ulaşımda ve iletişimde hızlı bir şekilde değişim ve dönüşüm yaşayarak, giderek başta elektrik, petrol ve doğalgaz kaynaklarına bağımlı duruma gelmişlerdir. Genel itibariyle enerji fosil yakıtlardan elde edildiğinden, gelecekte bu kaynakların tükeneceği beklenmektedir. Aynı zamanda fosil yakıtların sıklıkla kullanımı çevrenin tahrip olmasına yol açmaktadır. COVID-19 pandemisi, dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan salgının, gerçekleşmiş olan çevre tahribatının da etkisiyle tüm dünyada hissedilmesinde etken olabileceğini göstermiştir. Bu kapsamda çalışmada gerçekleştirilen SWOT Analizi sonucunda, Türkiye ekonomisinin olası enerji arzındaki kesilmelere karşı ve insanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, jeotermal kaynaklar gibi alternatif yenilenebilir kaynakların artırılması ve geliştirilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Ayrıca enerji sektörünün gelişimi için Ar-Ge'nin finansmanında yaşanan zorluklar giderilmelidir. Bu kapsamda enerji sektörüne yönelik yeterli düzeyde mesleki ve teknik eğitim de verilmelidir. Yine enerji sektörüne ilişkin yasal ve idari düzenlemelerdeki eksiklikler giderilmeli ve bürokratik süreçler basitleştirilmeli ve işlem süreleri hızlandırılmalıdır. Vurgulanması gereken bir diğer husus ise, uluslararası enerji piyasalarında etkinliğin uzun dönemler boyunca sağlanabilmesi amacıyla etkili bir enerji lobisi de oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M., (2020) COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37 (COVID-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı), s; 191-221.
- Aruga, K., Islam, M. M., Jannat, A., (2020) Effects of COVID-19 on Indian Energy Consumption. Sustainability, 12. <https://doi.org/10.3390/su12145616>.
- Bağcı, H., (2020) Kaos Teorisi Kapsamında COVID-19'un Finansal Piyasalar Üzerindeki Kelebek Etkisinin İncelenmesi. Turkish Studies, Cilt: 15, Sayı: 7, s; 2795-2810. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.46280>.
- Chen, C., Rubens, G. Z., Xu, X., Li, J., (2020) Coronavirus comes home? Energy use, home energy management, and the social-psychological factors of COVID-19. Energy Research & Social Science, 68. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101688>.
- Cheshmehzangi, A., (2020) COVID-19 and household energy implications: what are the main impacts on energy use?. Heliyon, 6. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05202>.

- Duran, M. S., Acar, M., (2020) Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: COVID-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, Cilt: 10, Sayı: 1, s; 54-67.
- Eroğlu, H., (2020) Effects of COVID- 19 outbreak on environment and renewable energy sector. *Environment, Development and Sustainability*, June 2020. <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00837-4>.
- Ertekin, B. A., (2020) COVID-19 Salgını Gölgesinde Suudi Arabistan ve Rusya'nın Petrol Fiyat Savaşı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı, s; 403-420.
- Eryüzlü, H., (2020) COVID-19 Ekonomik Etkileri Ve Tedbirler: Türkiye'de "Helikopter Para" Uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, s; 10-19. <https://doi.org/10.46737/emid.745621>.
- Fertel, C., Bahn, O., Vaillancourt, K. ve Waaub, J. P., (2013) Canadian energy and climate policies: A SWOT analysis in search of federal/provincial coherence, *Energy Policy*, 63, s; 1139-1150. <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2013.09.057>.
- Gebreslassie, M. G., (2020) COVID-19 and energy access: An opportunity or a challenge for the African continent? *Energy Research & Social Science*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101677>.
- Gümüş, A., Hacıevliyagil, N., (2020) COVID 19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, s; 76-98.
- URL 1, (2021) <https://tr.investing.com/commodities/natural-gas-historical-data> (05.01.2021).
- Kavak, K., (2020) COVID-19 Salgını, Ekolojik Kriz ve Enerji Sektörü. *COVID-19: Küresel Salgının Siyasî, Sosyal Ve Ekonomik Yansımaları* (Ed. Konur Alp Koçak), Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), Ankara, s; 237-245.
- Klemes, J. J., Fan, Y. V., Jiang, P., (2020) The energy and environmental footprints of COVID-19 fighting measures-PPE, disinfection, supply chains. *Energy*, 211. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.118701>.
- Kuzemko, C. vd., (2020) COVID-19 and the politics of sustainable energy transitions. *Energy Research & Social Science*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101685>.
- Özkale, C. Celik, C., Turkmen, A. C. ve Cakmaz, E. S., (2017) Decision analysis application intended for selection of a power plant running on renewable energy sources. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, s; 1011-1021.

- Rayash, A. A., Dinçer, İ., (2020) Analysis of the electricity demand trends amidst the COVID-19 coronavirus pandemic. Energy Research & Social Science, 68. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101682>.
- Ruan, G. vd., (2020) A Cross-Domain Approach to Analyzing the Short-Run Impact of COVID-19 on the US Electricity Sector. Joule, 4, s; 2322–2337. <https://doi.org/10.1016/j.joule.2020.08.017>.
- Şevik, S., (2020) An Early Impact Assessment of The New Coronavirus (COVID-19) Outbreak On The Turkish Energy Sector. II. International Conference on COVID-19 Studies, 26-27 Ağustos 2020, Paris, Fransa, s; 67-89.
- Tuğaç, Ç., (2020) Kentsel Sürdürülebilirlik ve Kentsel Dirençlilik Perspektifinden Tarihteki Pandemiler ve COVID-19 Pandemisi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı-6, s; 259-292.
- T. C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95-1007/dogal-gazaylik-sektor-raporu>, (03.01.2021).
- T. C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-104-1008/petrolaylik-sektor-raporu>, (03.01.2021).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> (05.01.2021).
- Wang, Q., Wang, S., (2020) Preventing carbon emission retaliatory rebound post-COVID-19 requires expanding free trade and improving energy efficiency. Science of the Total Environment, 746, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.141158>.

MEVZUATIMIZDA ŞİRKET TÜRLERİ VE KURULUŞ-TASFİYE İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

COMPANY TYPES IN OUR LEGISLATION AND ACCOUNTING OF FOUNDATION- LIQUIDATION PROCEDURES

Hamza KAYA ¹

Öz

Mevzuatımızda genel olarak şirketler, “Ticaret Şirketleri” başlığı altında sermaye ve şahıs şirketleri için geçerli hükümleri düzenleyen Türk Ticaret Kanunu’nda (TTK) ve tüm şirketlerin temeli sayılan adi şirketin hükümlerini düzenleyen Türk Borçlar Kanunu’nda (TBK) yer almaktadır. Söz konusu bu şirketlerin kuruluşunda ve tasfiyesinde yapılacak işlemler ve bu işlemlerin muhasebeleştirilmesi şirketlerin türüne ve kuruluş şekline göre değişmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu’nda düzenlenen ve geniş kapsamlı bir çerçeveye sahip olan ticaret şirketlerinin kuruluş ve tasfiye işlemleri hakkında özet bilgiler sunarken, ticaret şirketlerinin kuruluş ve tasfiye işlemlerinin nasıl muhasebeleştirilebileceğini basit örnekler yardımıyla açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın sonucunda şahıs şirketlerinden olan kollektif şirketlerin ve komandit şirketlerin kuruluş ve tasfiye işlemlerinde ufak farklılıklar olsa da genel olarak benzerlik gösterdiği ve sermaye şirketlerinden olan anonim şirketlerin ve limited şirketlerin de kuruluş ve tasfiye işlemlerinde genel olarak benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Böylece söz konusu şirketlerin kuruluş ve tasfiye işlemlerinin muhasebeleştirilmesi de yine kendi aralarında benzerlik göstermiştir.

Anahtar Kelimeler : Ticaret Şirketleri, Kuruluş ve Tasfiye İşlemleri, Türk Ticaret Kanunu, Muhasebeleştirme.

Jel Kodlar : M41, K22

Abstract

In general, companies in our legislation are included in the Turkish Commercial Code, which regulates the provisions applicable to capital and private companies under the heading of "Commercial Companies" and in the Turkish Code of Obligations regulating the provisions of the ordinary company that is considered as the foundation of all companies. The transactions to be carried out in the establishment and liquidation of these companies and the accounting of these transactions vary according to the type and form of establishment. In this context, this study aims to explain how the establishment and liquidation transactions of commercial companies can be accounted with simple examples, while presenting summary information about the establishment and liquidation procedures of commercial companies, which are regulated in the Turkish Commercial Code No. 6102 and have a comprehensive framework. As a result of the study, it has been determined that although there are slight differences in the establishment and liquidation procedures of unlimited companies and limited partnerships, which are private companies, there are generally similarities, and that joint stock companies and

¹ Dr. Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı, hkayacan72@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3432-3356

limited liability companies, which are capital companies, are generally similar in their establishment and liquidation procedures. Thus, the accounting of the establishment and liquidation transactions of the companies in question were also similar to each other.

Key Words : *Commercial Companies, Establishment and Liquidation Procedures, Turkish Commercial Code, Accounting.*

Jel Classification : *M41, K22*

GİRİŞ

Şirket, bir veya daha fazla kişinin ortak bir amaca erişmesi amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunmak üzere yeterli miktarda sermayelerini birleştirmek suretiyle yaptıkları bir sözleşme (tek kişilik Anonim ve Limited Şirketlerde esas taahhütname) ile kurulan ortaklıklardır.

Hukumumuzda şirketler, esas olarak Türk Ticaret Kanunu (TTK) ile Türk Borçlar Kanunu'nda (TBK) düzenlenmiştir. TTK, "Ticaret Şirketleri" başlığı altında bütün ticaret şirketleri (kollektif, komandit, anonim ve limited şirketi) için geçerli olan hükümleri düzenleyerek bu şirketlerle ilgili ayrıntılı hükümlere yer vermiştir. Tüm şirketlerin temeli sayılan adi şirket ise TBK'da düzenlenmiştir. Şahıs ve sermaye şirketlerinin kuruluşu, temel özellikleri, işleyişleri ve tasfiyesi 6102 sayılı TTK'da ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Şirket kuruluşu, gerekli işlemlerin yapılması ve ilgili belgelerin ilgili ticaret sicili müdürlüğüne sunulmasıyla gerçekleşir. Bir işletmenin hukuki varlığının sona ermesi anlamına gelen şirket tasfiyesi ise, şirketin mal varlıklarının nakde dönüştürülmesi, alacaklarının tahsil edilmesi, borçlarının ödenmesi, pay bedellerinin geri verilmesi ve geriye kalan varlığın, tasfiye payı hükümlerince hissedarlara dağıtılması ve şirketin sicilinin kayıt defterinden silinmesi işlemlerinin tümüdür.

Bu çalışmada, birbirinden yapı, sistem ve işleyiş olarak farklı olan şahıs ve sermaye şirketlerinin kuruluşları ve tasfiye işlemlerinin genel çerçevesi hakkında özet bilgiler sunulmuş, bu şirketlerin kuruluşları ve tasfiye işlemlerinin muhasebeleştirilmesi basit örneklerle incelenmiştir. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir. İlk olarak; şirket kavramı, şirket türleri ve şirketlerin sınıflandırılması; ikinci olarak; şahıs şirketlerinde (kollektif ve komandit) kuruluş ve tasfiye işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ve son olarak da sermaye şirketlerinde (anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket) kuruluş ve tasfiye işlemlerinin muhasebeleştirilmesi incelenmiştir. Çalışma sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

1. GENEL OLARAK TİCARET ŞİRKETLERİ

1.1 Şirket Kavramı

Şirketler hakkında ayrıntılı düzenlemeler Türk Ticaret Kanunu'nda (TTK) düzenlenmiştir. Şirket kavramının tanımı ise Türk Borçlar Kanunu (TBK) adi şirket bahsinde: "İki ya da daha fazla

kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca erişmek üzere birleşmeyi üstlendikleri sözleşmedir” (TBK m. 620/1) şeklinde ifade edilmektedir. Fakat TTK tek kişiyle anonim ve limited şirket kurulmasına imkan sağladığından, tanımda belirtilen birden fazla kişi unsuru artık şirketin temel unsurlarından biri olmaktan çıkmıştır (Terzi, 2018: 33). Böylece şirket kavramı şu şekilde tanımlanabilir: Şirket, bir veya daha fazla kişinin ortak bir amaca erişmesi amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunmak üzere yeterli miktarda sermayelerini birleştirmek suretiyle yaptıkları bir sözleşme (tek kişilik Anonim ve Limited Şirketlerde esas taahhütname) ile kurulan ortaklıklardır (Kayıhan vd., 2014: 21).

1.2 Şirket Türleri

Hukukumuzda şirketler, esas olarak TTK ile TBK’da düzenlenmiştir. TTK, “Ticaret Şirketleri” başlığı altında bütün ticaret şirketleri (kollektif, komandit, anonim ve limited şirketi) için geçerli olan hükümleri düzenleyerek bu şirketlerle ilgili ayrıntılı hükümlere yer vermiştir (TTK m. 124 vd.). Kooperatifler ayrı bir kanun olan Kooperatifler Kanunu’nda düzenlenmiştir. Tüm şirketlerin temeli sayılan adi şirket ise TBK’da düzenlenmiştir. Bu şirketlerle beraber mevzuatımızda yer alan şirketler ve bağlı oldukları kanunlar Tablo 1’deki gibidir:

Tablo 1: Mevzuatımızda Yer Alan Şirketler ve Bağlı Oldukları Kanunlar

Şirketler (Bağlı Oldukları Kanunlar)	
– Adi Şirketler (TBK)	– Umumi Mağazalar (TTK)
– Kollektif Şirketler (TTK)	– Donatma İştiraki (TTK)
– Komandit Şirketler (TTK)	– Yapı Ortaklığı (TTK)
– Anonim Şirketler (TTK)	– Bankalar (BankK)
– Limited Şirketler (TTK)	– Sigorta Şirketleri (SigK)
– Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket (TTK)	– İş Ortaklıkları (Joint Venture) (KVK)
– Kooperatifler (KoopK)	– Yatırım Ortaklıkları (SPK)
– Holdigler (TTK)	

1.3 Şirketlerin Sınıflandırılması

Şirketleri farklı yönlerden sınıflandırmak mümkündür (Bilgili ve Demirkapı, 2013: 13). Bunları 3 grupta toplayabiliriz (Terzi, 2018: 33);

- Düzenlendiği kanuna göre,
- Tüzel kişiliğine göre
- Baskın unsuruna göre

1.3.1 Düzenlendiği Kanuna Göre

Şirketler esas itibariyle TTK ve TBK’da düzenlenmiştir. Bunlar dışında mevzuatımızda özel kanunlarda düzenlenen şirketler de mevcuttur.

1.3.1.1 Borçlar Kanunu’nda Düzenlenen Şirketler

Bu kanunda düzenlenen şirket adı şirketlerdir. Bu şirket 6098 sayılı TBK’nın 620 vd. maddelerinde düzenlenmiştir.

1.3.1.2 Türk Ticaret Kanunu’nda Düzenlenen Şirketler

TTK’da, ticaret şirketleri adı altında bulunan şirketler; kollektif şirket, komandit şirket, anonim şirket, limited şirket ve kooperatiften ibarettir (TTK m. 124/1). Bunlar haricinde TTK’da düzenlenen başka şirketler de bulunmaktadır. Bunlar; holding (TTK m. 519/4), umumi mağazalar (TTK m. 832) ve donatma iştiraki (TTK m. 1064) gibi şirketlerdir.

1.3.1.3 Özel Kanunlarda Düzenlenen Şirketler

TTK ve TBK dışında kalan şirketler özel kanunlarda düzenlenmiştir. Bu şirketler; bankalar (BankK), sigorta şirketleri (SigK), yatırım ortaklıkları (SPK), kooperatifler (KoopK) ve iş ortaklığı (KVK) sayılabilir. Bahsi geçen bu şirketler çalışmamızın dışında tutulmuştur.

1.3.2 Tüzel Kişiliğine Göre

Tüzel kişi, Türk Dil Kurumu’nda (TDK) “hukuk bakımından birçok kişinin veya malın topluluğundan doğan ve tek bir kişi sayılan varlık” şeklinde tanımlanmıştır. Tüzel kişilik, şirketlere, ortakların şahsi mal varlığından ayrı ve bağımsız bir hukuki varlık olma imkanını verir. Böylece şirketlere tahsis edilen mal varlığının sahibi, ortaklar değil, bizzat şirket olmaktadır. Bu şirketlerin kendilerine ait bir ticaret unvanı, yerleşim yeri ve vatandaşlığı olur (Kayıhan vd., 2014: 25-26; Çeker, 2012: 102).

Burada da şirketlerin tüzel kişiliklerin olup olmamasına bağlı olarak gruplandırma yapılmıştır.

1.3.2.1 Tüzel Kişiliği Bulunan Şirketler

TTK m. 125/1’de belirtildiği üzere ticaret şirketlerinin tüzel kişiliğe haiz olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında özel kanunlarla düzenlenmiş olan bankalar (BankK m. 7), sigorta şirketleri (SigK m. 3/1), yatırım ortaklıkları (SPK m. 43/1) ve kooperatifler (KoopK m. 1) de tüzel kişiliğe sahiptir.

1.3.2.2 Tüzel Kişiliği Olmayan Şirketler

Tüzel kişiliği bulunmayan şirketler, TBK’da düzenlenen adi şirketler, TTK’da donatma iştiraki ve Kurumlar Vergisi Kanunu’nda (KVK) ise iş ortaklıklarıdır.

1.3.3 Baskın Unsura Göre

Baskın unsura göre şirketler sınıflandırıldığında, bazı şirketlerde ortakların kişilikleri ön plana çıkarırken bazılarında ise şirkete getirilen sermaye unsuru ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan şirketler şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri olmak üzere iki gruba ayrılır.

1.3.3.1 Şahıs Şirketleri

Adından da anlaşıldığı üzere kişi unsurunun ağır bastığı şirketlerdir. Mevzuatımızda düzenlenen bu şirketler kollektif şirket ve komandit şirkettir (TTK m. 124/2). Bu şirketler, üçüncü kişilere olan borçları nedeniyle müteselsilen ve bütün şahsi mal varlıklarıyla sınırsız sorumludurlar (TTK m. 211, 236.). Ancak komandit şirketlerde sadece komandite ortaklar, şirket borçlarından dolayı sınırsız ve müteselsil sorumludur, komanditer değil. (TTK m. 304/2).

1.3.3.2 Sermaye Şirketleri

Sermaye şirketlerinde, şirketin kişiliğinden ziyade şirkete getirmeye taahhüt ettikleri sermaye unsuru öne çıkmaktadır. Sermaye şirketleri, anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketten oluşur (TTK m. 124/2). Bu şirketler üçüncü kişilerin borçlarına karşı bütün şahsi mal varlıklarıyla değil, sadece şirkete getirmeyi taahhüt ettikleri mal varlıklarıyla sorumludurlar (TTK m. 329/1, 573/1, 564).

2. TİCARET ŞİRKETLERİNDEN ŞAHIS ŞİRKETLERİ

Ticaret şirketleri, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda şahıs ve sermaye şirketleri şeklinde iki kısma ayrılarak ilgili maddelerinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. TTK 124/2 maddesinde, kollektif şirket ile komandit şirket şahıs şirketleri; anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket ise sermaye şirketleri olarak sayılmıştır (TTK m. 124/2; Özbay, 2012: 132).

Türk Ticaret Kanunu'nun 211 ile 328. maddelerinde düzenlenen şahıs şirketleri kollektif şirket ve komandit şirket olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

2.1 Kollektif Şirket

Ülkemizde, şirketleşmenin başladığı yıllarda (1950 - 1965) en fazla tercih edilen şirket türlerinden olan kollektif şirket tipi, daha sonradan cazibesini yitirmiştir. Ortakların şirket borçlarından dolayı sınırsız sorumluluk taşınması, bu şirketin piyasada güvenilirliğini artırdığı gibi, ortaklar arasında yakın ilişki kurulmasını ve karşılıklı güvenin varlığını da gerektirir. Ancak, şirket borçlarından dolayı ortaklarının şahsen ve sınırsız sorumluluk taşınması, ortakların iflasının istenebilmesi, ortaklarının da vergi mükellefi olması, bu tür şirket kuruluşunda herhangi bir teşvik unsurunun bulunmaması gibi nedenlerden dolayı kollektif şirket uygulaması gitgide azalmaktadır (Kayıhan vd., 2014: 37).

Kollektif şirket, TTK m. 211 vd maddelerinde düzenlenmiş ve tanımı; “(a) ticari bir işletmeyi (b) bir ticaret unvanı altında işletmek amacıyla, (c) gerçek kişiler arasında kurulan ve (d) ortaklarından hiçbirinin sorumluluğu şirket alacaklılarına karşı sınırlanmamış olan şirkettir” şeklinde yapılmıştır.

2.1.1 Kollektif Şirket Kuruluşu

Kollektif şirketlerin kuruluş işlemleri üç aşamada gerçekleştirilir. Buna göre; önce (a) şirket sözleşmesi hazırlanır sonra (b) sözleşmedeki imzalar noterde onaylanır veya şirket sözleşmesi ticaret sicili müdürü yahut yardımcısı huzurunda imzalanır. Son aşamada (c) şirket merkezinin bulunduğu yerdeki ticaret siciline tescil ve ilan yapılmak suretiyle kuruluş işlemleri tamamlanmış olur (TTK, m.212, 213, 215).

2.1.2 Kollektif Şirketlerde Sona Erme

Kollektif şirket, kanunda ya da şirket sözleşmesinde öngörülen nedenlerden birinin gerçekleşmesi halinde sona erer. Bu sebeple öncelikle şirket tasfiye edilir ve daha sonra şirketin sicilden kaydı kaldırılarak ortaklık ilişkisi ortadan kaldırılır.

Şirketleri sona erdiren nedenler, fesih ve infisah halleri olmak üzere iki kısma ayrılır. Fesih, şirketin iradi sebeplerden dolayı alınan bir kararla sona erdirilmesidir. İnfisah ise, ortakların iradesine bakılmaksızın şirketin kendiliğinden sona ermesi sonucunu doğurur. TTK madde 243 ve 245’te fesih ve infisah halleri maddeler halinde verilmiştir. Bunlardan fesih hali için; “bir ortağın kendisine düşen asli görevleri ve borçları yerine getirmemesi” durumu örnek olarak verilebilirken; infisah hali için ise; “şirketin diğer bir şirket ile birleşmesi” durumu örnek olarak verilebilir.

Kollektif şirketin sona ermesi TTK’de madde madde sayılmış ayrıca TBK’de adi şirkete ilişkin sona erme durumları kollektif şirket içinde uygulanacağı öngörülmüştür.

2.1.3 Kollektif Şirketlerin Tasfiyesi

Türk Borçlar Kanunu’na göre ortaklığın sona erme durumları madde 639 ve 640’da belirtilirken, Türk Ticaret Kanunu’nda ise madde 243’te ve 245’te ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. İlgili maddelerde geçen nedenlerden birinin gerçekleşmesiyle tasfiye haline giren şirket, tasfiye sonuna kadar ehliyet ve tüzel kişilik, tasfiye amacıyla sınırlı olarak devam eder. Ancak ticaret unvanına “tasfiye halinde” ibaresi eklenir (TTK m.269). Kollektif şirketin tasfiye hâlinde olması, iflasına engel oluşturmaz (TTK m.270).

Şirketin tasfiye haline girmesinin sonuçları; idare hak ve görevi ile bunun dış dünyadaki olan yansımaları olan temsil yetkisi sona erer. TTK m. 193’te şirketi idareye yetkili olanların, sona ermiş şirket ad ve hesabına işlem yapacakları, aksi halde bu işlemlerden sınırsız ve müteselsilen sorumlu olacakları ifade edilmiştir. Yine tasfiyeye girmekle şirketin ehliyeti sınırlanır, (TTK m.237/2 gereğince) ortaklara başvuru olanağı doğar. Fesih durumu usulen tescil ve ilan edilmedikçe bütün ortakların üçüncü kişilere karşı sorumlulukları devam eder (TTK m.251/2, Bozkurt, 2014: 98).

Kollektif şirket hakkındaki tasfiye hükümleri TTK'da son derece ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (TTK m. 267-303). Bu hükümler, ticaret şirketlerinin tasfiyesi ile ilgili olarak temel hükümler olup bazıları diğer ticaret şirketleri hakkında da uygulanır.

2.2 Komandit Şirket

Komandit şirket, Türk Ticaret Kanunu'nun 304-328. maddelerinde düzenlenmiş olan bir ticaret şirkettir. Bu yönüyle, ortakların kişisel çalışma ve gayretine ihtiyaç gösteren faaliyetlerde, ortakların farklı sorumluluk şekline sahip olduğu ortaklıklar komandit şirket şeklinde kurulabilirler. Bu avantajlı yapısına rağmen ülkemizde hiç tercih edilmeyen şirket türüdür (Kayıhan vd., 2014: 47; Karahan, 2013: 315).

Komandit şirketin tanımı kollektif şirketten farklı olarak TTK m. 304'te: "*Şirket alacaklılarına karşı ortaklardan bir veya birkaçının sorumluluğu sınırlandırılmamış ve diğer ortak veya ortakların sorumluluğu belirli bir sermaye ile sınırlandırılmış olan şirket*" şeklinde tanımlanmıştır. Komandit şirketlerde sorumlulukları sınırlı olmayan ortaklara komandite ortaklar, sorumlulukları sınırlı olan ortaklara ise komanditer ortaklar denir. Bu ortaklardan komandite olanlar gerçek kişilerden olurken, komanditer olanlar ancak tüzel kişilerden olabilirler (TTK m.304/2-3).

2.2.1 Komandit Şirketlerin Kuruluşu ve Tasfiyesi

Komandit şirketlerin kuruluşu kollektif şirketlerin kuruluşuna benzemektedir. Bunlar; Şirket sözleşmesinin hazırlanması, noter onayı, tescil ve ilan burada da söz konusudur. Yalnız, komandit şirket sözleşmesine TTK m. 213'te gösterilen konular dışında komanditerlerin isimleri ve her birinin koyduğu veya koymayı taahhüt ettiği sermayenin cins ve miktarları da yazılarak tescil ve ilan yapılır (TTK m.307/1).

TTK madde 328'de kollektif şirketlerin tasfiyesine ilişkin hükümler komandit şirketlerde de uygulandığı belirtilmiş ancak, "*şirket sözleşmesinde aksine bir hüküm bulunmadıkça komanditerlerin ölümü veya kısıtlanması şirketin sona ermesi sonucunu*" doğurmayacağı belirtilmiştir (TTK m.328).

2.3 Kuruluş İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Kuruluş kayıtları, şirket türüne bakılmaksızın temel olarak iki aşamadan oluşmaktadır:

1. Aşama: Sermaye Taahhüt Kaydı: Bu kayıta "*501 Ödenmemiş Sermaye Hesabı*" borçlandırılırken "*500 Sermaye Hesabı*" alacaklandırılır. Böylece ortakların sermaye taahhüdüne ilişkin kayıt yapılmış olmaktadır.

2. Aşama: Sermaye taahhüdünün yerine getirilmesine yönelik kayıt: Bu kayıta, ortakların şirkete devrettikleri değerler yevmiye maddesinin borç tarafına kaydedilirken, bu değerlerin toplam tutarı için *501 Ödenmemiş Sermaye Hesabı* alacaklı çalıştırılmak suretiyle kayıt yapılır.

Kuruluş kayıtları, kollektif ve komandit şirketler açısından farklılık arz etmediğinden örneğimizin kollektif şirketler üzerinden yapılması tercih edilmiştir.

Örnek: Bay X ve Bay Y 550.000 TL sermayeli bir kollektif şirket kurmuşlardır. Ortakların sermaye payları eşittir. Bay X sermaye taahhüdüne karşılık olarak şirkete 125.000 TL nakit ve 150.000 TL’lik senetli alacağını vermiştir. Bay Y ise 175.000 TL değerinde demirbaş ve 100.000 TL’lik çekli alacağını şirkete devrederek taahhüdünü yerine getirmiştir.

Şirket kuruluşu için 50.000 TL + 9.000 TL KDV’lik harcama Bay X tarafından ödenmiştir. Kuruluş işlemlerinin tamamlanmasından sonra Bay X’e kasadan 59.000 TL ödeme yapılmıştır.

i. Sermaye Taahhüt Kaydı

1	501 (-) ÖDENMEMİŞ SERMAYE HS. Bay X: 275.000 Bay Y: 275.000	550.000	
	500 SERMAYE HS.		550.000
	Sermaye Taahhüdü		

ii. Sermaye Taahhüdünün Yerine Getirilmesi ve Kuruluş Giderlerinin Tahakkuk Kaydı

2	100 KASA HS. 121 ALACAK SENETLERİ HS. 501 (-) ÖDENMEMİŞ SERMAYE HS. Bay X: 275.000 Ortak X’in Sermaye Taahhüdünün Yerine Getirmesi	125.000 150.000	275.000
3	255 DEMİRBAŞLAR HS. 101 ALINAN ÇEKLER HS. 501 (-) ÖDENMEMİŞ SERMAYE HS. Bay Y: 275.000 Ortak Y’nin Sermaye Taahhüdünü Yerine Getirmesi	175.000 100.000	275.000
4	262 KURULUŞ VE ÖRGÜTLENME GİDERLERİ HS. 191 İNDİRİLECEK KDV HS. 331 ORTAKLARA BORÇLAR HS. Bay X: 59.000 Kuruluş Giderlerin Tahakkuku	50.000 9.000	59.000

Yukarıdaki kayıtlardan sonra Kuruluş Bilançosu düzenlenecektir.

X ve ORTAKLARI KOLLEKTİF ŞİRKETİNİN ... TARİHLİ KURULUŞ BİLANÇOSU			
AKTİF		PASİF	
100 KASA HS.	125.000	500 SERMAYE HS.	550.000
101 ALINAN ÇEKLER HS.	100.000	331 ORTAKLARA BORÇ HS.	59.000
121 ALACAK SENETLERİ HS.	150.000		
191 İNDİRİLECEK KDV HS.	9.000		
255 DEMİRBAŞLAR HS.	175.000		
262 KURUL. ve ÖRG. GİDER. HS.	50.000		
AKTİF TOPLAMI	609.000	PASİF TOPLAMI	609.000

iii. Bay X'e Yapılan Ödeme Kaydı

.../.../...			
	331 ORTAKLARA BORÇLAR HS. Bay X: 39.000	39.000	
	100 KASA HESABI		39.000

2.4 Tasfiye İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Kuruluş kayıtlarında olduğu gibi tasfiye işlemleri de kollektif şirketler ve komandit şirketler açısından farklılık arz etmediğinden örneğimizin kollektif şirketler üzerinden yapılması tercih edilmiştir.

Bay A ve Ortakları Kollektif şirketinin Tasfiye Sonu Bilançosu aşağıdaki gibidir. Şirketin 2 ortağı olup tasfiye sonucu ortaklara eşit olarak dağıtılacaktır. Not: Miktarlar küçük tutulmuş ve KDV göz ardı edilmiştir.

A ve ORTAKLARI KOLLEKTİF ŞİRKETİNİN ... TARİHLİ TASFİYEYE BAŞLANGIÇ BİLANÇOSU			
AKTİF			PASİF
100 KASA HS.	300	300 BANKA KREDİLERİ HS.	200
110 HİSSE SENETLERİ HS.	200	321 BORÇ SENETLERİ HS.	2.000
121 ALACAK SENETLERİ HS.	1.500	500 SERMAYE HS.	14.600
153 TİCARİ MALLAR HS.	9.100	570 GEÇMİŞ YILLAR KARLARI HS.	3.000
255 DEMİRBAŞLAR HS.	10.700		
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN. HS. (-)	2.000		
AKTİF TOPLAMI	19.800	PASİF TOPLAMI	19.800

Şirketin tasfiye işlemleri aşağıdaki gibidir:

- i. Açılış kaydı yapılmıştır.
- ii. Kasadaki paranın tamamı bankaya yatırılmıştır.
- iii. Alacak senetleri 1.400 TL olarak tasarruf değeri (peşin değer) ile tahsil edilmiştir.
- iv. Demirbaşlar 10.000 TL'ye satılmıştır.
- v. Ticari malların tamamı 11.000 TL'ye satılmıştır.
- vi. Banka kredilerinin tamamı 20 TL faiziyle birlikte ödenmiştir.
- vii. 200 TL tasfiye gideri bankadan ödenmiştir.
- viii. Borç senetleri 1.600 TL tasarruf değeri üzerinden ödenmiştir.
- ix. Hisse senetleri 200 TL'ye satılmıştır.

Not: Tahsilat ve ödemelerin tamamı banka kanalı ile gerçekleşmiştir.

Dönem Sonu İşlemleri:

.../.../...			
10	632 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ HS. 660 KISA VADELİ BORÇLANMA GİDERLERİ HS. 771 GENEL YÖN. GİDER. YANSIT. HS. 781 FİNANSMAN GİDER. YANSIT. HS. Maliyet Hesaplarına Kayıtlı Tutarların İlgili Gelir Tablosuna Hesaplarına Devri	200 20	200 20
11	771 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ YANSITMA HS. 781 FİNANSMAN GİDERLERİ YANSITMA HS. 770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ HS. 780 FİNANSMAN GİDERLERİ HS. Maliyet Hesaplarıyla Yansıtma Hesaplarının Karşılaştırılarak Kapatılması	200 20	200 20
12	690 DÖNEM KARI VEYA ZARARI HS. 621 SATILAN TİC. MAL. MALİY. HS. 632 GENEL YÖNETİM GİDERİ HS. 660 KISA VADELİ BORÇLA. GİD. HS. 689 DİĞ. O.DIŞI GİD. ve ZAR. HS. (-) Gider Hesaplarının 690'a Devri	9.420	9.100 200 20 100
13	600 YURTIÇİ SATIŞLAR HS. 679 DİĞER OLAĞAN DIŞI GELİR ve KARLAR HS. 690 DÖNEM KARI veya ZARARI HS. Gelir Hesaplarının 690'a Devri	11.000 1.700	12.700
14	690 DÖNEM KARI VEYA ZARARI HS. 692 DÖNEM NET KARI veya ZAR. HS. Tasfiye Karının 692'ye Devri	3.280	3.280
15	692 DÖNEM NET KARI veya ZARARI 590 DÖNEM NET KARI Tasfiye Karının Bilanço Hesabına Devri	3.280	3.280

Tasfiye sonucu hesaplandıktan sonra işletmenin tasfiye sonu bilançosu düzenlenecektir.

A ve ORTAKLARI KOLLEKTİF ŞİRKETİNİN ... TARİHLİ TASFİYE SONU BİLANÇOSU			
AKTİF			PASİF
102 BANKALAR HS.	20.880	500 SERMAYE HS.	14.600
		570 GEÇMİŞ YILLAR KARLARI HS.	3.000
		590 DÖNEM NET KARI HS.	3.280
AKTİF TOPLAMI	20.880	PASİF TOPLAMI	20.880

Bu aşamadan sonra özkaynak hesaplarının öncelikle ortakların cari hesaplarına devri yapılacak sonrasında hesaplaşılacaktır.

.../.../...			
16	500 SERMAYE HS. Bay A: 7.300 Bay B: 7.300 570 GEÇMİŞ YILLAR KARLARI HS. Bay A: 1.500 Bay B: 1.500 590 DÖNEM NET KARI HS. Bay A: 1.640 Bay B: 1.640 331 ORTAKLARA BORÇLAR HS. Bay A: 10.440 Bay B: 10.440 Sermaye ve Karın Ortakların Cari Hesaplarına Devri	14.600 3.000 3.280 20.880	
17	331 ORTAKLARA BORÇLAR HS. Bay A: 10.440 Bay B: 10.440 102 BANKALAR HS. Ortaklara Olan Borcun Ödenmesi	20.880 20.880	

Yukarıda yapılan son kayıttan sonra tüm hesaplar kapanarak tasfiye işlemleri sona ermiştir.

3. SERMAYE ŞİRKETLERİ

Sermaye şirketleri, TTK'nın 329. ila 644. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Sermaye şirketlerinde, şirketin kişiliğinden ziyade şirkete getirmeye taahhüt ettikleri sermaye unsuru öne çıkmaktadır. Sermaye şirketleri; anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketten oluşur. Bu şirketler üçüncü kişilerin borçlarına karşı bütün şahsi mal varlıklarıyla değil, sadece şirkete getirmeye taahhüt ettikleri mal varlıklarıyla sorumludurlar.

3.1 Sermayesi Paylara Bölünmüş Komandit Şirket

Sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket, TTK'nın 564-572. maddelerinde düzenlenmiş ve bu şirketin tanımı; “*sermayesi paylara bölünen ve ortaklarından bir veya birkaçı şirket alacaklılarına karşı bir kolektif şirket ortağı, diğerleri bir anonim şirket pay sahibi gibi sorumlu olan şirkettir*” şeklinde yapılmıştır (TTK m.564). Uygulamada bu şirketlere sık rastlanmamaktadır (Ercan, 2012: 130). Bu şirketler, komandit şirketlerin bir türü olmalarına rağmen, sermaye şirketleri arasında yer alırlar. Sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler, anonim şirketlerden farklı olarak en az 5 kişi tarafından kurulurlar (Terzi, 2018: 39). Bu şirket, anonim şirketlerin bir türünü teşkil eder ve bu şirkette, istisnai bazı hükümlerin dışında anonim şirketlerin hükümleri uygulanır.

3.2 Anonim Şirket

Anonim şirket, TTK'nın 329-563. maddelerinde düzenlenmiş olan bir sermaye şirkettir. TTK'nın 329'ncü maddesine göre anonim şirket “*sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız mal varlığıyla sorumlu bulunan şirkettir*” şeklinde tanımlanmış ve maddenin ikinci fıkrasında anonim şirket pay sahiplerinin sorumluluğu “*sadece taahhüt etmiş oldukları sermaye payları ile ve şirkete karşı*” olduğu belirtilmiştir (TTK m.329/1-2). Ticaret şirketleri

içinde limited şirketten sonra en çok tercih edilen şirket anonim şirkettir (Çetiner ve Bozkurt Yüksel, 2013: 295).

Anonim şirketleri çeşitli açılardan sınıflandırmak mümkündür (Atasoy ve Ergün, 2017: 4). Bunlardan en önemlisi, halka açıklık ölçüsüne göre yapılır. Buna göre, anonim şirketler, halka açık ve halka açık olmayan şirketler olmak üzere ikiye ayrılırlar (Kayıhan vd., 2014: 144):

Halka Açık Olmayan Anonim Şirketler: Bu şirket türü, hisselerin sınırlı sayıdaki kişi veya grupların elinde olduğu, pay devri ve yeni ortak girişinin izne bağlandığı, halka kapalı olan şirketlerdir. Bu şirketler tamamen TTK'ya bağlıdırlar. Kapalı şirketlerde, ortaklar ya aynı aileden kişilerdir ya da iki aileye mensup kişiler bir araya gelerek şirketi kurmuşlardır. Şirketi bizzat ortaklar yönetir, dışarıdan ortak alınmasına ve pay devrine izin verilmez.

Halka Açık Anonim Şirketler: Halka açık şirketler, ortak sayısı 250'den fazla olan veya hisse senetleri halka arz edilmiş olan anonim şirketlerdir. Buna göre, herhangi bir şekilde ortak sayısı 250'yi geçen şirketler ile 250'den az ortaklı olsa bile hisse senetleri halka arz edilmiş olan şirketler halka açık şirket sayılırlar. Bu türden şirketler Sermaye Piyasası Kanunu hükümlerine tabi olurlar ve faaliyetlerini Sermaye Piyasası Kurulu'nun gözetiminde yaparlar.

3.2.1 *Anonim Şirketin Kuruluşu*

Anonim şirketin kuruluşu Eski TTK'nın 276'ncı maddesine göre ani kuruluş ve tedrici kuruluş şeklinde iki şekilde mümkündür. Ancak tedrici kuruluşun pratik bir yöntem olmaması ve yarım yüzyıldan fazla bir süre bu yola neredeyse hiç başvurulmaması nedenleriyle TTK'dan kaldırılmıştır (Tarhanlı, 2013: 5,7; Tekinalp, 2015: 171). Kanun koyucu, 6102 sayılı TTK'nın 346'ncı maddesi ile "halka arz edilecek payların taahhüdü" sistemini benimsemiştir. Bu sistemin halka açılmaya imkan vermesiyle tedrici kuruluşun yetersiz kaldığı boşluklar doldurulmuştur (Bahtiyar, 2016: 123; Pulaşlı, 2015: 643).

Anonim şirketinin kuruluş işlemleri dört aşamada gerçekleştirilir. Buna göre; önce (a) esas sözleşme hazırlanır ve (b) imzalar noterde onaylanır ya da esas sözleşme ticaret sicili müdürü veya yardımcısı huzurunda imzalanır ardından (c) pay bedellerinin ödenmesi işlemleri yapılır. Son aşamada (d) şirket merkezinin bulunduğu yerdeki ticaret siciline tescil ve ilan yapılmak suretiyle kuruluş işlemleri tamamlanmış olur (TTK m.339, 344, 354).

Ayrıca TTK'nın 333'ncü maddesine göre, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı tebliğde yer alan şirketlerin (bankalar, finansal kiralama şirketleri, sigorta şirketleri vd.) kurulabilmesi için bu bakanlıktan izin almaları şartı getirilmiştir (TTK m. 333; Altaş, 2015: 86).

3.2.2 *Anonim Şirketlerde Sona Erme*

Anonim şirketlerde son bulma nedenlerinin gerçekleşmesi ile tasfiye süreci başlar (TTK m.533/1). Tasfiye haline giren şirket, pay sahipleri ile olan ilişkileri de dahil olmak üzere, tasfiye

süreci sonuna kadar tüzel kişiliği devam eder ve ticaret unvanına “tasfiye halinde” ibaresi eklenmiş olarak kullanır. Bu süreçte organların yetkileri tasfiye amacıyla sınırlı olmaktadır (TTK m.533/2).

Tasfiye sürecini başlatan nedenler genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (TTK m.529-531). Bunlar:

Genel nedenler: Anonim şirket;

“a) Sürenin sona ermesine rağmen işlere fiilen devam etmek suretiyle belirsiz süreli hâle gelmemişse, esas sözleşmede öngörülen sürenin sona ermesiyle,

b) İşletme konusunun gerçekleşmesiyle veya gerçekleşmesinin imkânsız hâle gelmesiyle,

c) Esas sözleşmede öngörülmüş herhangi bir sona erme sebebinin gerçekleşmesiyle,

d) 421 inci maddenin üçüncü ve dördüncü fıkralarına uygun olarak alınan genel kurul kararıyla,

e) İflasına karar verilmesiyle,

f) Kanunlarda öngörülen diğer hâllerde, sona erer” (TTK m.529).

Özel nedenler ise; birincisi şirketin kanunen gerekli olan organlarından birinin mevcut olmaması veya genel kurulun toplanamıyor olması durumu yani organların eksikliği iken ikincisi haklı nedenlerle fesihdir (TTK m.530-531).

3.2.2.1 Tasfiye

Şirketin tasfiye sürecine girmesiyle tasfiye memurları atanır (TTK m.536/1-2). TTK'nın m.540/1'inci fıkralarında tasfiye memurlarının görevleri “şirketin tasfiyenin başlangıcındaki durumunu incelerler; gerekirse şirket mallarına değer biçmek için uzmanlara başvurarak, şirketin mal varlığına ilişkin durumu ile finansal durumunu gösteren bir envanter ile bilanço düzenler ve genel kurulun onayına sunarlar” şeklinde belirtilmektedir.

TTK'nın 543'ncü maddesinde tasfiye hâlinde bulunan şirketin borçlarının ödenmesi ve pay bedellerinin geri verilmesinden sonra kalan varlığının durumu “esas sözleşmede aksi kararlaştırılmamışsa pay sahipleri arasında, ödedikleri sermayeler ve imtiyaz hakları oranında dağıtılır. Tasfiye payında imtiyazın varlığı hâlinde esas sözleşmedeki düzenleme uygulanır” şeklinde belirtilmiştir (TTK m.543/1).

3.3 Limited Şirket

Limited şirketin tanımı TTK m.573'te yapılmıştır. Bu maddeye göre, limited şirket bir veya daha çok gerçek veya tüzel kişi tarafından bir ticaret unvanı altında kurulur; esas sermayesi belirli olup, bu sermaye esas sermaye paylarının toplamından oluşur. Ortaklar, şirket borçlarından sorumlu olmayıp, sadece taahhüt ettikleri esas sermaye paylarını ödemekle ve şirket sözleşmesinde öngörülen ek ödeme ve yan edim yükümlülüklerini yerine getirmekle yükümlüdürler (TTK m.573/1-2).

3.3.1 Şirketin Kuruluşu

Anonim şirketin kuruluşu ile limited şirketin kuruluşu arasında birçok açıdan paralellik bulunsa da birçok farklılığının olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle bakanlık izni ve şirketin sözleşmesinin içeriği belli başlı farklılıklardandır.

Limited şirketin kuruluşu TTK'nın 585'inci maddesinde; “*şirket, kurucuların, kanuna uygun olarak düzenlenmiş bulunan, sermayenin tamamını ödemeyi şartsız olarak taahhüt ettikleri, ticaret sicili müdürlüğünde yetkilendirilmiş personelin huzurunda imzaladığı şirket sözleşmesinde limited şirket kurma iradelerini açıklamalarıyla kurulur*” şeklinde geçmektedir (TTK m.585/1).

Şirketin kuruluş aşamaları sırasıyla; yazılı şirket sözleşmesi ve sözleşmenin içeriğinin düzenlenmesi, nakit kısmın tamamının ödenmesi ile noter onayı ve tescil ve ilandır (TTK m.576, 585, 587).

3.3.2 Limited Şirketlerde Sona Erme ve Tasfiye

Limited şirketin sona erme nedenleri TTK'nın 636/1-3 fıkralarında açık bir şekilde belirtilmiştir. Bunlar (TTK m.636/1):

“a) şirket sözleşmesinde öngörülen sona erme sebeplerinden birinin gerçekleşmesiyle,

b) genel kurul kararı ile,

c) iflasın açılması ile ve

d) kanunda öngörülen diğer sona erme hâllerinde” şirket sona erer. Bunların dışında zorunlu organların bulunmaması veya toplanamaması ve haklı nedenlerle fesih gibi durumlarda da şirket sona erer (TTK m.636/1-3).

Limited şirketlerinin tasfiye usulü ile tasfiyelerinde şirket organlarının yetkileri hakkında anonim şirketlere ilişkin hükümler uygulanmaktadır (TTK m.643).

3.4 Tasfiye İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Limited şirketlerin tasfiye işlemleri ile Anonim şirketlerin tasfiye işlemleri benzerlik gösterdiğinden dolayı tasfiye işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde örneğimiz Anonim Şirket’le ilgili olacaktır.

Örnek: X Gıda Ticaret Anonim Şirketi’nin Tasfiye Başlangıç Bilançosu aşağıdaki gibidir. Şirketin beş ortağı olup tasfiyeden çıkan sonuç ortaklara eşit olarak dağıtılacaktır. Not: Tasfiye işlemleri 2013 yılında bitirilmiştir.

X GIDA TİCARET AŞ'NİN 21.02.2013 TARİHLİ		TASFİYE BAŞLANGIÇ BİLANÇOSU	
AKTİF		PASİF	
100 KASA HS.	2.000	300 BANKA KREDİLERİ HS.	30.000
102 BANKALAR HS.	40.000	321 BORÇ SENETLERİ HS.	45.000
103 VER. ÇEK. ve ÖDEME EMİ. HS.(-) (8.000)		381 GİDER TAHAKKUKLARI HS.	1.000
121 ALACAK SENETLERİ HS.	60.000	500 SERMAYE HS.	150.000
128 ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAK. HS.	15.000	540 YASAL YEDEKLER HS.	18.000
129 ŞÜPHELİ TİC. ALA. KARŞ. HS.(-) (15.000)		570 GEÇMİŞ YILLAR KAR. HS.	30.000
153 TİCARİ MALLAR HS.	100.000		
254 TAŞITLAR HS.	70.000		
255 DEMİRBAŞLAR HS.	30.000		
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN. HS.(-) (20.000)			
AKTİF TOPLAMI	274.000	PASİF TOPLAMI	274.000

Şirketin tasfiye işlemleri aşağıdaki gibidir:

1. Açılış kaydı yapılmıştır.
2. Kasadaki paranın tamamı bankaya yatırılmıştır.
3. Çekli borçların tamamı 7.800 TL olarak hesaplanan peşin değeri üzerinden ilgililere ödenmiştir.
4. Senetli alacakların tamamı 58.000 TL olarak hesaplanan peşin değeri üzerinden ilgililerden tahsil edilmiştir.
5. Şüpheli ticari alacakların 5.000 TL'lik kısmı tahsil edilebilmiştir. Kalanının tahsil edilemeyeceği kesinleşmiştir.
6. Ticari malların tamamı 150.000 TL + %18 KDV'ye peşin bedelle satılmıştır.
7. Taşıtlar 53.000 TL + %18 KDV'ye peşin bedelle satılmıştır (Birikmiş amortismanlar hesabında kayıtlı tutarının 15.000 TL'si Taşıtlara aittir).
8. Demirbaşlar 19.000 TL + %18 KDV'ye peşin bedelle satılmıştır (Birikmiş amortismanlar hesabında kayıtlı tutarın 5.000 TL'si Demirbaşlara aittir).
9. Bankalara olan kredi borcu 2.500 TL faiziyle beraber ödenmiştir (Gider Tahakkukları Hesabına kayıtlı olan tutar 31.12.2012 tarihine kadar tahakkuk eden banka faizidir). Not: Banka kredilerinin tamamı kısa vadeli.
10. Senetli borçların tamamı 42.800 TL olarak hesaplanan peşin değeri üzerinden ilgililere ödenmiştir.
11. Tasfiye işlemlerine ilişkin olarak toplam 1.100 TL + 80 TL KDV banka hesabından ödenmiştir.
12. KDV mahsubu yapılmıştır.
13. 25.10.2013 tarihinde tasfiye sonuçlandırılmış, tasfiye sonucu ortaklara eşit olarak paylaştırılmış ve ödenmiştir.

Tasfiye İşlemleri Yapılırken Dikkat Edilecek Hususlar

- Tahsilat ve ödemelerin tamamı banka kanalı ile gerçekleşmiştir.

Mevzuatımızda Şirket Türleri Ve Kuruluş-Tasfiye İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

- İşletmenin 2013 yılı giderlerinin içerisinde Kanunen Kabul Edilmeyen Giderlerinin, gelirlerinin içerisinde ise Vergiden İstisna Edilmiş Kazanç olmadığı varsayılmıştır.
- İşletmenin 2013 yılında peşin ödenen vergilerinin olmadığı varsayılmıştır.

Yukarıdaki bilgiler göz önünde bulundurularak Şirketin tasfiye işlemleri aşağıdaki gibi yapılmıştır:

21/02/2013			
1	100 KASA HS. 102 BANKALAR HS. 121 ALACAK SENETLERİ HS. 128 ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAKLAR HS. 153 TİCARİ MALLAR HS. 254 TAŞITLAR HS. 255 DEMİRBAŞLAR HS. 103 VERİLEN ÇEK. ve ÖD. EMİR. HS.(-) 129 ŞÜPHELİ TİC. ALAC. KARŞ. HS.(-) 257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANL. HS.(-) 300 BANKA KREDİLERİ HS. 321 BORÇ SENETLERİ HS. 381 GİDER TAHAKKUKLARI HS. 500 SERMAYE HS. 540 YASAL YEDEKLER HS. 570 GEÇMİŞ YIL. KARLARI HS. Açılış Kaydı	2.000 40.000 60.000 15.000 100.000 70.000 30.000 8.000 15.000 20.000 30.000 45.000 1.000 150.000 18.000 30.000	
2	102 BANKALAR HS. 100 KASA HS. Kasadaki Paranın Banka Hesabına Yatırılması	2.000	2.000
3	103 VERİLEN ÇEKLER ve ÖDEME EMİRLERİ HS.(-) 102 BANKALAR HS. 679 DİĞ. O.DIŞI GEL. ve KARL. HS. Çekli borçların peşin değerleri üzerinden ödenmesi	8.000	7.800 200
4	102 BANKALAR HS. 689 DİĞER OLAĞAN DIŞI GİDER ve ZARAR. HS. (-) 121 ALACAK SENETLERİ HS. Alacak Senetlerinin Peşin Değeri Üzerinden Tahsili	58.000 2.000	60.000
5	102 BANKALAR HS. 129 ŞÜPHESLİ TİC. ALACAK. KARŞILIĞI HS.(-) 128 ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAK. HS. 644 KONUSU KALMAY. KARŞI. HS. Şüpheli Ticari Alacağın Kısmen Tahsili	5.000 15.000	15.000 5.000
6a	102 BANKALAR HS. 600 YURTIÇI SATIŞLAR HS. 391 HESAPLANAN KDV HS. Ticari Malların Satılması	177.000	150.000 27.000
6b	621 SATILAN TİCARİ MALLAR MALİYETİ HS. 153 TİCARİ MALLAR HS. Satılan Ticari Malların Maliyetinin Kaydı	100.000	100.000

7	257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS. 102 BANKALAR HS. 689 DİĞER OLAĞANDIŞI GİDER ve ZARARLAR HS. 254 TAŞITLAR HS. 391 HESAPLANAN KDV HS. Taşıtların Satışları	15.000 62.540 2.000	70.000 9.540
8	257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS. 102 BANKALAR HS. 689 DİĞER OLAĞANDIŞI GİDER ve ZARARLAR HS.(-) 255 DEMİRBAŞLAR HS. 391 HESAPLANAN KDV HS. Demirbaşların Satışları	5.000 22.420 6.000	30.000 3.420
9	300 BANKA KREDİLERİ HS. 780 FİNANSMAN GİDERLERİ HS. 381 GİDER TAHAKKUKLARI HS. 102 BANKALAR HS. Bankalara Olan Kredi Borçlarının Faiziyle Birlikte Ödenmesi	30.000 1.500 1.000	32.500
10	321 BORÇ SENETLERİ HS. 102 BANKALAR HS. 679 DİĞ. O.DIŞI GEL. ve KARL. HS. Borç Senetlerinin Peşin Değer Üzerinden Ödenmesi	45.000	42.800 2.200
11	770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ HS. 191 İNDİRİLECEK KDV HS. 102 BANKALAR HS. Tasfiye Giderlerinin Kaydı	1.100 80	1.180
12	391 HESAPLANAN KDV HS. 191 İNDİRİLECEK KDV HS. 360 ÖD. VER. Ve FONLAR HS. - Ödenecek KDV KDV Mahsubu	39.960	80 39.880
12a	360 ÖDENECEK VERGİ ve FONLAR HS. - Ödenecek KDV 102 BANKALAR HS. Ödenecek KDV Tutarının Vergi Dairesine Ödenmesi	39.880	39.880
13	660 KISA VADELİ BORÇLANMA GİDERLERİ HS. 632 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ HS. 781 FİNANSMAN GİDER. YANSI. HS. 771 GENEL YÖN. GİDER. YANSI. HS. Maliyet hesaplarına kayıtlı tutarların yansıtma hesapları aracılığıyla ilgili gelir tablosu hesaplarına devri	1.500 1.100	1.500 1.100
14	781 FİNANSMAN GİDERLERİ YANSITMA HS. 771 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ YANSITMA HS. 780 FİNANSMAN GİDERLERİ HS. 770 GENEL YÖNETİM GİDERL. HS. Maliyet hesaplarıyla yansıtma hesaplarının karşılaştırılarak kapatılması	1.500 1.100	1.500 1.100
15	690 DÖNEM KARI VEYA ZARARI HS. 660 KISA VADELİ BORÇLA. GİD. HS. 632 GENEL YÖNETİM GİDERİ HS. 621 SATILAN TİC. MAL. MALİY. HS. 689 DİĞER O.DIŞI GİD. ZARARL. HS. Gider hesaplarının 690'a Devri	112.600	1.500 1.100 100.000 10.000

Mevzuatımızda Şirket Türleri Ve Kuruluş-Tasfiye İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

16	679 DİĞER OLAĞAN DIŞI GELİR ve KARLAR HS. 644 KONUSU KALMAYAN KARŞILIKLAR HS. 600 YURTİÇİ SATIŞLAR HS. 690 DÖNEM KARI veya ZARARI HS. Gelir Hesaplarının 690'a devri	2.400 5.000 150.000	157.400
17	691 DÖN. KARI VERGİ ve DİĞ. YASAL YÜK. KARŞ. HS. 370 DÖN. KAR. VE. Dİ. Y. YÜ. KARŞILIĞ. HS. Kurumlar Vergisi Karşılığının Ayrılması (157.400-112.600) %20 = 8.960 TL	8.960	8.960
18	690 DÖNEM KARI VEYA ZARARI HS. 691 DÖN. KAR. VER. ve D. Y. YÜ. KARŞ. HS. 692 DÖN. NET KARI veya ZARARI HS. Dönem net karının kaydı	44.800	8.960 35.840
19	692 DÖNEM NET KARI veya ZARARI HS. 590 DÖNEM NET KARI HS. Dönem net karının Bilanço Hesabına Devri	35.840	35.840

BORÇ	BANKALAR HESABI	ALACAK
	40.000	7.800
	2.000	32.500
	58.000	42.800
	5.000	1.180
	177.000	39.880
	62.540	
	22.420	
Borç Toplamı	366.960	Alacak Toplamı 124.160

Tasfiye sonucu tespit edildikten sonra Tasfiye Sonu Bilançosu aşağıdaki gibidir:

AKTİF	X GIDA TİCARET AŞ'NİN .../.../2013 TARİHLİ TASFİYE SONU BİLANÇOSU		PASİF
102 BANKALAR HS.	242.800	370 DÖ. KARI ve Dİ. YA. YÜ. KRŞ.	8.960
		500 SERMAYE HS.	150.000
		540 YASAL YEDEKLER HS.	18.000
		570 GEÇMİŞ YILLAR KAR. HS.	30.000
		590 DÖNEM NET KARI HS.	35.840
AKTİF TOPLAMI	242.800	PASİF TOPLAMI	242.800

Son olarak kurumlar vergisi ödemesi yapılır ve geriye kalan varlıklar ortaklara ödenerek tasfiye işlemleri tamamlanmış olur.

.../.../...			
20	370 DÖNEM KARI VERGİ ve DİĞER YAS. YÜK. KARŞILI. HS. 360 ÖDENECEK VERGİ ve FONLA. HS.	8.960	8.960
21	360 ÖDENECEK VERGİ ve FONLAR HS. 102 BANKALAR HS. Kurumlar vergisinin vergi dairesine ödenmesi	8.960	8.960
22	500 SERMAYE HS. 540 YASAL YEDEKLER HS. 570 GEÇMİŞ YILLAR KARLARI HS. 590 DÖNEM NET KARI HS. 331 ORTAKLARA BORÇLAR HS. Sermaye ve Karın Ortakların Cari Hesaplarına Devri	150.000 18.000 30.000 35.840	233.840
23	331 ORTAKLARA BORÇLAR HS. 102 BANKALAR HS. Ortaklara Olan Borcun Ödenmesi	233.840	233.840

SONUÇ

Her işletme kurulurken sürekli faaliyet sürdüreceği varsayılır. Fakat gerek iradi ve gerekse iradi olmayan bazı nedenlerden dolayı bu işletmelerin varlığı hukuken sona erebilmektedir. Mevzuatımızda, özellikle TTK’da yer alan ticaret şirketlerinin kuruluş ve tasfiye hükümleri ayrıntılı yer almakta ve bu hükümler şahıs şirketleri ve sermaye şirketleri açısından farklılık arz etmektedir. Şahıs şirketlerinden olan kollektif ve komandit şirketlerin kuruluş ve tasfiye işlemleri ufak farklılıklar olsa da genel olarak benzerlik göstermektedir. Sermaye şirketlerinden olan anonim şirketlerin ve limited şirketlerin kuruluş ve tasfiye işlemlerinin de ufak farklılıkları olsa da genel olarak benzerlik göstermektedir. Bu işletmelerin kuruluş ve tasfiye işlemlerinin muhasebeleştirilmesi de yine kendi aralarında benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada şahıs şirketlerinin kuruluş ve tasfiye işlemleri - kollektif ve komandit şirketleri açısından- genel olarak farklılık arz etmediğinden verilen örnek kollektif şirketle ilgili; sermaye şirketlerinin kuruluş ve tasfiye işlemleri -anonim ve limited şirketleri açısından- genel olarak farklılık arz etmediğinden verilen örnek anonim şirketle ilgili olmuştur.

Bu çalışma mevzuatımızda yer alan şahıs ve sermaye şirketleri hakkında özet bilgiler sunarken, bu şirketlerin kuruluş ve tasfiyesi aşamasında yapılması gereken zorunlu işlemler ve söz konusu işlemlerin nasıl muhasebeleştirileceği basit örnekler yardımıyla incelenmiştir. Kuruluş ve tasfiye işlemleri kooperatifler açısından da incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Altaş, S. (2015). Kuruluşu ve Esas Sözleşme Değişiklikleri Bakanlık İznine Tabi Şirketlere Dair Değerlendirmeler ve Öneriler. *İSMMMO, Mali Çözüm*, Mayıs-Haziran, 85-94.
- Atasoy, Ö. A. ve Ergün, B. (2017). Türk Hukukunda Önanonim Şirket. *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-16.

- Bahtiyar, M. (2016). *Ortaklıklar Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Bilgili, F. ve Demirkapı, E. (2013). *Şirketler Hukuku*. (9. Baskı), Bursa: Dora Yayıncılık.
- Bozkurt, T. (2014). *Şirketler Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Çeker, M. (2012). Ticaret Şirketlerinin Genel Hükümleri ve Yeniden Yapılandırılmaları. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(3-4), 99-120.
- Çetin, S. ve Bozkurt Yüksel, A. E. (2013). *Ticari İşletme ve Şirketler Hukuku*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ercan, T. (2012). *Yeni Ticaret Kanununun Getirdiği Başlıca Yenilikler ve Mali Hukuka Etkileri*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Karahan, S. (Edit) (2013). *Şirketler Hukuku*. (2. Baskı), Konya: Mimoza Yayınları.
- Kayihan, Ş., Çetiner, A.E. ve Karaca, N. (2014). *Şirketler Muhasebesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özbay, İ. (2012). 6099 Sayılı Kanun ve Tebligat Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik Çerçevesinde Tebligat Hukukundaki Son Değişiklikler. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (EÜHFD)*, 16(1-2), 115-157.
- Pulaşlı, H. (2015). *Şirketler Hukuku Şerhi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Tarhanlı, C. (2013). *Türk ve Alman Hukukunda Ön-Anonim Şirket*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tekinalp, Ü. (2015). *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Terzi, G. (2018). Baskın Unsur Yönüyle Şirketlerin Sınıflandırılması. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 5(14), 32-43.
- Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK),
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5520&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
Erişim Tarihi: 16.03.2020.
- Türk Borçlar Kanunu (TBK),
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6098&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
Erişim Tarihi: 15.03.2020.
- Türk Ticaret Kanunu (TTK),
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6102&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
Erişim Tarihi: 15.03.2020.
- <http://www.tdk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 16.03.2020

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İÇ VE DIŞ DENGE SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK KAPSAMLI BİR ANALİZ

A COMPREHENSIVE ANALYSIS REGARDING THE SOLUTION OF INTERNAL AND EXTERNAL BALANCE PROBLEM OF TURKEY'S ECONOMY

Seher BAŞ¹
Burak SERTKAYA²

Öz

Ekonominin temel amaçlarından biri iç ve dış dengenin sağlanmasıdır. Genellikle, ekonomilerde bu dengelerden en az birinde açık oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından iç ve dış dengede görülen istikrarsızlıklar makroekonomik kırılganlıkların temel nedenlerinden biridir. Türkiye ekonomisinde son dönemde hem cari açık hem bütçe açığı hem de tasarruf-yatırım açığı birlikte görülmektedir. Bu noktada üçüz açığın ne zaman endişe verici olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Bu durum, söz konusu açıkların sürdürülebilirliğini gündeme getirmiştir. Üçüz açığın sürdürülebilirliğini analiz etmede, dış ticaretin yapısı, borçluluk düzeyi, mali disiplin, döviz kurları gibi iç ve dış denge üzerinde etkili olan birçok ekonomik faktör mevcuttur. Bu çalışmada, Türkiye'deki iç ve dış ekonomik dengeyi bozan unsurlar incelenmiş ve tasarruf-yatırım düzeyinin önemine yönelik kapsamlı değerlendirmeler sunulmuştur. Buna göre, Türkiye'de iç ve dış ekonomik dengeyi bozan unsurlara yönelik politikaların geliştirilmesi daha kalıcı çözümler elde edilmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler : Üçüz Açık Hipotezi, Tasarruf Yetersizliği, Enerji İthalatı, Sürdürülebilirlik

Jel Kodları : E21, F32, H60, Q40

Abstract

One of the main objectives of the economy is to provide the internal and external balance. Generally, a deficit occurs in at least one of these balances in economies. In terms of developing countries, instability in internal and external balance is one of the main causes of macroeconomic vulnerabilities. Recently in Turkey's economy, the budget deficit, current account deficit and saving-investment gap have been seen together. At this point, the question of when the triple deficit is alarming becomes important. This situation has brought the sustainability of these deficits to the agenda. In analyzing the sustainability of the triple deficit, there are many economic factors that affect the internal and external balance such as the structure of foreign trade, level of indebtedness, fiscal discipline, and exchange rates. In this study, internal and external economic balance distorting elements in Turkey were examined and comprehensive evaluation were presented for the importance of saving-investment

¹Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, seherbas@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0974-6151.

²Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, buraksertkaya@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9551-3439.

level. Accordingly, development of policies regarding the elements that distort the internal and external economic balance in Turkey will provide permanent solutions to the problem.

Key Words : *Triple Deficit Hypothesis, Saving Deficiency, Energy Import, Sustainability*

Jel Classification : *E21, F32, H60, Q40*

GİRİŞ

Ekonomilerin iç ve dış dengesinin sağlanmasında temel alınan göstergeler tasarruf-yatırım açığı, cari açık ve bütçe açıklarıdır. Basit bir ifadeyle cari açık; bir ülkede döviz giderlerinin döviz gelirlerinden fazla olmasını ifade ederken, bütçe açığı devletin giderlerinin gelirlerinden büyük olması durumunu ifade etmektedir. Tasarruf-yatırım açığı ise, yurt içi yatırımlarının yurtiçi tasarruflarla karşılanamaması durumudur. Söz konusu iç ve dış denge unsurlarının üçünün de aynı anda açık vermesi üçüz olarak adlandırılmaktadır. Makroekonomik dengenin sağlanması açısından istenmeyen bir durum olarak kabul edilen üçüz açık, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için sorun teşkil edebilmektedir. Üçüz açık veren ülkeler için bir noktadan sonra açıkların sürdürülebilirliği daha çok önem kazanmaktadır. Bu bakımdan üçüz açık sorununun ortaya çıkardığı finansman zorluklarının yanında sürdürülebilirliği de tartışılmalıdır.

Türkiye son yıllarda ekonomide iç ve dış açıkla anılan ülkelerden biridir. Türkiye en başta cari açık vererek büyüyen bir ekonomidir. Türkiye’de cari denge ekonominin büyüdüğü zamanlarda genellikle açık vermektedir. Ekonominin küçüldüğü dönemlerde ise cari açık genellikle azalmaktadır. Bu durumun nedeni Türkiye ekonomisinin aşırı derecede dışa bağımlı üretim yapısıdır. Ara malı ithalatı üretimimizde belirleyicidir. Yani, üretimde kullanılan çok sayıda hammadde yurt dışından karşılanmak zorundadır. Söz konusu durum Türkiye ekonomisinin büyümesini istikrarsızlaştırmakta ve dış denge sorununun sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Bu durumda, ortaya çıkan açıkların ne zaman endişe yaratacağı sorusu önem kazanmaktadır. Cari açığın sürdürülebilirliğini değerlendirmek için farklı kriterler kullanılabilir. Özellikle; tasarrufların yatırımları karşılayamaması, mali disiplinin bozulması, döviz kurlarının yükselmesi, üretimde dışa bağımlılık, petrol ve doğal gaz benzeri doğal kaynakların yetersizliği, dış borçların yükselmesi gibi ekonomik olgular söz konusu açıkların sürdürülebilirliğini gündeme taşımaktadır.

Türkiye ekonomisi neredeyse son 50 yıldır cari açıktan muzdariptir. Zaman zaman dış konjonktürün etkisiyle, zaman zaman da kendi yapısal ekonomik sorunlarından kaynaklı olarak cari açık vermektedir. Son dönemde ise hem bütçe tarafında görülen bozulmalar hem de döviz kurundaki yükselmeler nedeniyle üçüz açıkların sürdürülebilirliği daha çok tartışılmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu bu soruna Türkiye özelinde temas edilecektir. Çalışma kapsamında giriş bölümünü takiben üçüz açığın teorik çerçevesine değinilecektir. Daha sonra tasarruf-yatırım açığı, cari açık ve bütçe açıkları üzerinden sürdürülebilirlik kavramı tartışılacaktır. İlerleyen bölümlerde ise Türkiye ekonomisi

özelinde yaşanan iç ve dış denge probleminin nedenleri farklı ekonomik göstergeler dâhilinde ele alınacak ve ortaya konulan tablo üzerinden çözüm yolları sunulacaktır. Son olarak sonuç ve değerlendirme başlığıyla çalışma neticelendirilecektir.

1. ÜÇÜZ AÇIĞIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Dışa açık bir ekonominin genel dengesi, gelir ve harcama ilişkisine dayanan iç denge ve dış denge tarafından belirlenmektedir. İç denge, diğer bir ifade ile yurtiçi denge makul büyüme, enflasyon ve işsizlik oranlarında hem kamunun hem de özel sektörün gelir ve harcamalarının birbirine denk olmasıdır. Dış denge ise, diğer ülkeler ile gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretinin eşitlenmesi olarak tanımlanabilir (Aydın ve Beşballı, 2018: 7). Ekonominin temel amacı iç ve dış dengenin sağlanması olmakla birlikte çoğunlukla bu üç dengede açık gözlenmektedir. Dışa açık bir ekonomide aynı dönemde bütçe açığı, cari açık ve özel kesim tasarruf-yatırım açığının meydana geldiği ve birbirini etkilediği durum ise üçüz açık olarak adlandırılmaktadır. Üçüz açık hipotezi, ikiz açık hipotezinin geliştirilmesi ile ortaya çıkmış olup dışa açık bir ekonomide basit Keynesyen modelde milli gelir hesaplamasına dayanmaktadır. Dışa açık bir ekonomide t dönemindeki milli gelir denklemi (1) numaralı eşitlikte gösterilmektedir (Dornbusch vd., 2011: 26; Carranza, 2002: 99).

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1)$$

Kapalı bir ekonomide $Y = C + I + G$ iç talebi temsil etmektedir. Bu denklem, $Y = C + S + T$ olarak da ifade edilebilmektedir. Denklemde Y milli geliri, C tüketimi, I yatırımları, G kamu harcamalarını, S tasarrufu, T kamu gelirlerini, X mal ve hizmet ihracatını, M mal ve hizmet ithalatını temsil etmektedir.

Bu bilgiler ışığında denklemler birbirine eşitlendiğinde (2) nolu eşitliği elde edebiliriz.

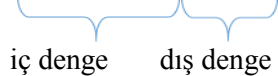
$$Y = C + I + G + (X - M) = C + S + T \quad (2)$$

(2) nolu denklemin tekrar düzenlenmiş hali (3) numaralı eşitlikteki gibi gösterilmektedir.

$$S + T + M = I + G + X \quad (3)$$

Buradan (4) numaralı eşitlik elde edilmektedir.

$$(T-G) + (S-I) = (X-M) \quad (4)$$

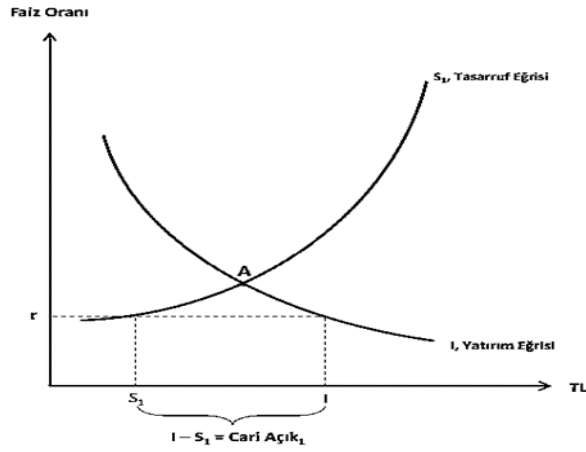

Elde edilen (4) numaralı eşitlikte $X - M$ net ihracatı, $T - G$ bütçe açığını, $S - I$ tasarruf-yatırım açığını göstermektedir. Özel kesim tasarrufları ve yatırımları arasındaki fark ($S-I$) ile kamu kesimi gelir ve giderleri arasındaki farkın ($T-G$) toplamı cari dengeye ($M-X$) eşittir. Eşitlikten kastedilen özel kesim yatırımları, kamu harcamaları ve ihracat toplamının; özel kesim tasarrufları, vergiler ve ithalat toplamına eşit olmasıdır (Subaşat, 2010: 6). Denklem (4)'ten takip edilebileceği gibi $(T - G) + (S - I)$ iç

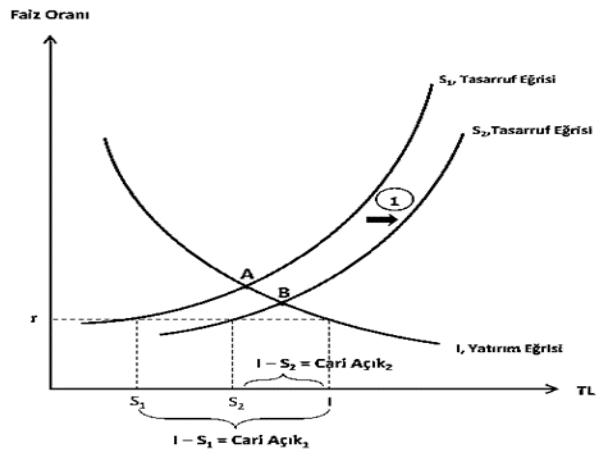
dengeyi ifade ederken, $(X - M)$ ise dış dengeyi ifade etmektedir. Bir ekonomide bütçe açığına bağlı olarak cari açık meydana geliyorsa söz konusu ekonomide ikiz açık yaşanmaktadır. Bu ikiz açığa, tasarruf yatırım açığının eşlik etmesi durumunda ekonomide üçüz açık ortaya çıkmaktadır.

Buna göre; $X < M$ durumunda cari açık (dış ticaret açığı) söz konusudur. Açığın finansmanı yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve borçlanma ile sağlanmaktadır. $X > M$ ise ülke cari fazla veriyordur. $S < I$ durumu özel kesim tasarruf-yatırım açığını göstermektedir. Açık borçlanma yoluyla karşılanmaktadır. $T > G$ bütçe fazlası; $T = G$ bütçe denkliği (kamu kesimi tasarruf-yatırım dengesi); $T < G$ bütçe açığını göstermektedir. Açığın finansmanında yine borçlanmaya başvurulmaktadır (Eğilmez, 2009: 186).

Grafik A. Tasarruf-Yatırım Dengesi

Grafik B. Tasarruf Eğrisinin Kayması

Kaynak: Başçı, 2013: 14-15.

Tasarruf-yatırım dengesini grafik aracılığıyla da ele alabiliriz. Buna göre Grafik A, dışa açık ekonomide r faiz oranında tasarruf ve yatırım eğrilerinin denge noktasını ve cari açık düzeyini temsil etmektedir. A noktasında r faiz oranı seviyesinde cari açık, yatırım ve tasarruf eğrileri arasındaki farka eşittir. Cari açık döviz cinsinden yükümlülüklerin artmasına ve sonunda sürdürülemez olmasına yol açmaktadır. Grafik B ise, tasarrufların artması durumunda cari açık düzeyinde meydana gelen değişimi göstermektedir. Tasarruf düzeyindeki artış S_1 eğrisinin S_2 konumuna gelmesi ile tasvir edilmiştir. Yeni tasarruf düzeyinde tasarruf-yatırım dengesi B noktasında gerçekleşmiştir. B noktasında cari açık düzeyi $I - S_2$ düzeyine gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, yeni cari açık düzeyi $S_2 - S_1$ düzeyi kadar azalmıştır. Buna göre, aynı faiz oranı seviyesinde tasarruf oranlarının artması borçlanma ihtiyacını azaltarak cari açığın düşmesine yardımcı olmaktadır (TCMB, 2015).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMININ İÇ VE DIŞ EKONOMİK DENGE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sürdürülebilirlik kavramının kullanım alanı oldukça geniştir. Söz konusu kavram çevre, kaynak kullanımı, tarım ve ekonomi olmak üzere pek çok alanda karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik; kendimize sağladığımız ortalama yaşam kalitesini potansiyel olarak tüm gelecek nesiller tarafından

paylaşılabilirlik şeklinde yönetme gereksinimi olarak tanımlanmaktadır (Asheim, 1994: 1). Bir başka tanıma göre sürdürülebilirlik, ödünç alınan kaynakların geri ödenebilmesi için gereken şartların oluşturulması olarak tanımlanmıştır (Subaşat, 2010: 8). Genel anlamda ise sürdürülebilirlik, mevcut koşulların devam ettirilebilme gücü ve yeteneğidir. Literatürde sürdürülebilirlik denilince ilk karşımıza çıkan kavramlardan biri cari açığın sürdürülebilirliği'dir. Aynı zamanda, tasarruf-yatırım açığı ve bütçe açığı da sürdürülebilirlik kavramıyla ilişkilendirilmektedir.

Milesi-Ferretti ve Razin (1996), cari açığın gayri safi milli hasılaya oranı %5'in üzerinde seyrediyorsa ve bu açık kısa vadeli borçla ya da döviz rezervi ile finanse ediliyorsa ve aynı zamanda yüksek tüketim harcamalarını yansıtıyorsa cari açıkların sürdürülebilirliğinde bir tehlike sinyali olarak değerlendirmiştir. Uygur (2012) ise, cari açığın sürdürülebilirliğini üç farklı şekilde dile getirmiştir. Birincisi, mevcut uygulamalar ve politikalar borcun geri ödeme koşullarına uyum gösteriyorsa cari açığın sürdürülebilir olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, $(M - X = S - I)$ eşitliğine bağlı olarak hükümet politikaları sürdürülebilir olduğu varsayımı altında tasarruf, yatırım, ithalat, ihracat, döviz kurunun gidişatı hakkında tahmin yapmak mümkün değildir. İkincisi, mevcut durumda hükümet politikaları ile tasarruf, yatırım, ithalat ve ihracat seviyeleri ileriki dönemde bir krize ve önemli politika değişimlerine yol açacaksa bu durumda cari açıkların sürdürülebilir olduğundan söz edilemez. Hükümet politikalarının sürdürülebilir olduğu durumda da bir dış şoka bağlı olarak cari açığın sürdürülebilirliği ortadan kalkabilir. Ayrıca cari açığın kaynağı da sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır. Tüketimin yükselmesi ve tasarrufun azalması sonucu ortaya çıkan cari açık yatırımların artması sonucu oluşan açıktan daha fazla dikkate değerdir. Üçüncüsü ise borcun vadesi ile ilişkilendirilmektedir. Kısa vadeli borçlanma arttıkça sermaye hareketlerinde kısa vadeli çekilmeler ekonomik bunalıma yol açarak sürdürülebilirlik için tehlike oluşturmaktadır. Öte yandan cari açık doğrudan yabancı yatırımlarla finanse edilirse sürdürülebilirliği artacaktır.

Üçüz açığın bir diğer bileşeni ise bütçe açığıdır. Bütçe açığının özel tasarrufları emdiğini, iç yatırım için çok az şey bıraktığı bilinmektedir (Wray, 2006: 3). Aynı zamanda, kısa dönemde bütçe açıkları tüketicilerin harcamalarını teşvik ederek ithalatı özendirmekte ve dolayısıyla ticaret açığını daha da artırmaktadır (Chinn, 2005: 27). Bütçe açıklarının kalıcı bir hal alması sonucunda iç borçlanmaya yönelmesi, iç tasarrufları özel kesimden çekerek kamuya aktarılmasına yol açabilmektedir. Yabancı kaynaklara başvurulması durumunda ise döviz kuru şoklarına maruz kalınabilir. Ülke ekonomileri bu türden şoklara maruz kaldıkları için oluşan iç ve dış açıkların sürdürülebilirliği daha da önem kazanmaktadır.

Türkiye'de de en çok tartışılan konuların başında gelen cari açık, belli bir seviyenin aşılması durumunda kriz yaratacağı varsayımına dayalıdır. Bu varsayımın temelinde ise 1994 ve 2001 krizlerinde cari işlemler açığının milli gelire oranının %3,5 - %4 düzeylerine ulaşması yatmaktadır. Bundan dolayıdır ki, cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğinin ölçüsünde bu seviyeler eşik nokta olarak kabul edilmiştir. Öte yandan tek başına cari açığın belirli bir eşik düzeyine gelmesi

sürdürülebilirlik açısından tek başına yeterli bir ölçüt olmayabilir (Erbaykal, 2007: 82). İç ve dış açıkların sürdürülebilirliği üzerine literatürde çok sayıda gösterge bulunmaktadır. Buna göre; tasarruf-yatırım dengesi, dış ticaret dengesi, cari açık kompozisyonu, bütçe dengesi, dış borç stoku, doğal kaynaklar, döviz kurlarının seviyesi, döviz rezervleri, doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları ve iktisadi büyüme söz konusu göstergeler arasında sayılabilir.

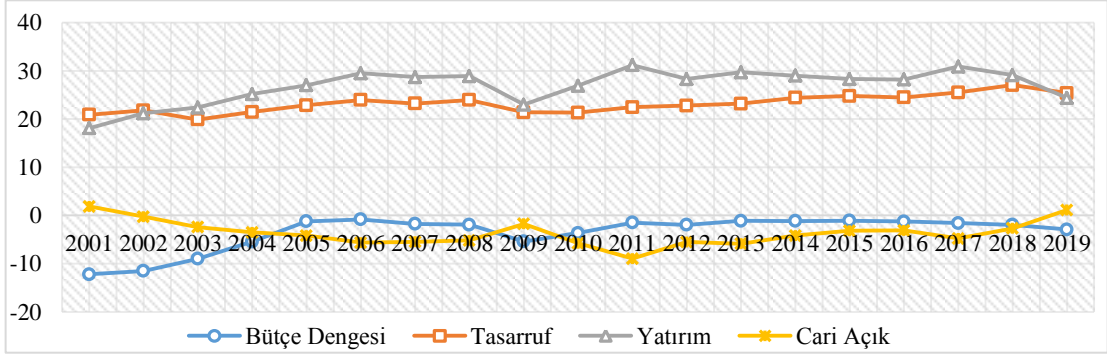
3. TÜRKİYE’DE MAKROEKONOMİK DENGİNİN SAĞLANMASINA YÖNELİK ZORLUKLAR

Üçüz açığa genelde iç tasarrufları yetersiz olmasına rağmen potansiyelinin üzerinde büyümeyi hedefleyen ekonomilerde rastlanmaktadır. Oysa ekonomi politikalarında temel hedef iç ve dış dengeyi aynı anda sağlamaktır. Cari açığın sürekli yükseliş eğiliminde ve sürdürülemez boyutlara ulaştığı ekonomilerde büyüme, enflasyon ve işsizlik başta olmak üzere, birçok makroekonomik göstergede sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Altunöz, 2018: 116). Türkiye ekonomisinin de uzun yıllardır muzdarip olduğu ekonomik sorunların başında cari açık ve ona bağlı olarak tasarruf yetmezliği sorunu gelmektedir. Son yıllarda, bütçe açığının da bu göstergelere eklenmesi cari açıkla birlikte üç değişkenin sürdürülebilir olup olmadığını gündeme getirmiştir.

Şekil 1’de Türkiye ekonomisinin son yirmi yıllık dönemine ait cari denge, bütçe dengesi ve tasarruf-yatırım dengesi sunulmuştur. İlgili dönemde Türkiye’nin üç makroekonomik denge bakımından da iniş ve çıkışlar yaşadığı görülmektedir. Buna göre, cari açık ve bütçe açığı değerlerinin 2000’li yılların başlarında birbirine zıt bir biçimde hareket ettiği görülmesine rağmen, küresel finans krizinde yaşanan ekonomik daralmaya bağlı olarak 2009 yılında cari açıkta bir miktar kapanma görülmüştür. Cari denge bakımından Türkiye’nin sadece 2001 ve 2009 yıllarında cari fazla verdiği görülürken; aynı yıllarda tasarrufların yatırımlardan fazla olduğu da göze çarpmaktadır. Bütçe dengesinin 2001 krizinden sonra toparlandığı ve uzun süre istikrarlı bir şekilde denge düzeyine yakın hareket ettiği görülmektedir. Öte yandan son birkaç yılda bütçe açığının artışa geçtiği görülmektedir.

Bir ülkenin cari açık kırılganlığında cari açık/GSYİH oranının rakamsal düzeyinin yanı sıra, cari açığın yurtiçi tasarruf ve yatırımlara oranları da belirleyici rol oynar. Yatırım ve tasarrufun GSYİH’ya oranları sırasıyla %15 ve %10 olan bir ülkenin, bu oranların %30 ve %25 olduğu başka bir ülke ile kırılganlık düzeyleri aynı olmayacaktır. Bu hesaplama göre iki ülkenin de cari açık oranları %5 iken, cari açığın yurtiçi tasarruflara oranı sırasıyla %50 ve %20 olmaktadır. Dolayısıyla, aynı cari açık oranına sahip iki ülkeden daha düşük tasarruf düzeyine sahip olan daha yüksek bir kırılganlıkla karşı karşıya kalmaktadır (Benzer bir hesaplama için bkz. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 8). Bu durum cari açığın oluşmasında ve sürdürülebilirliği noktasında tasarrufların önemini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Cari Açık, Bütçe Dengesi, Tasarruf ve Yatırımlar (% GSYİH)

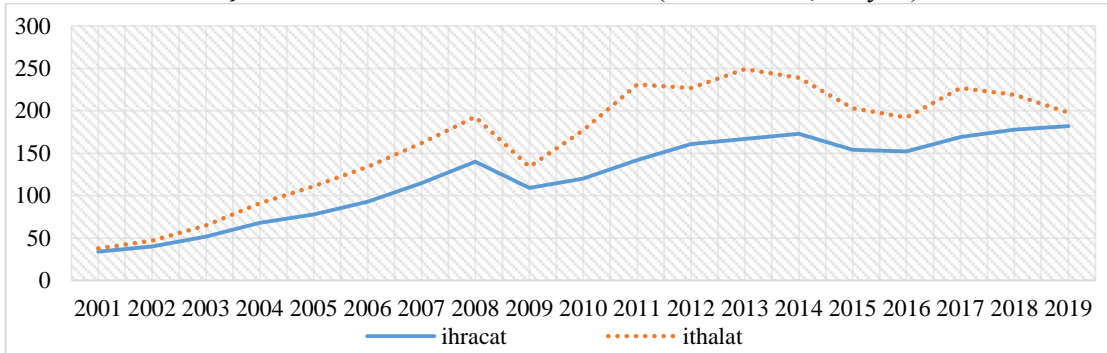

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, World Bank (WB)

Bu noktada cari açığın nedeninin tespiti için tasarruf ve yatırım düzeylerinin karşılaştırılması gerekecektir. Buna göre Şekil 1’de, 2001-2009 dönemi için tasarruf ortalaması %22,1 iken yatırım ortalaması %24,8’dir. Diğer yandan 2010-2019 dönemi için de tasarruf ortalaması %24,1 iken, yatırım ortalaması %28,6 dolaylarındadır. Türkiye’de yaklaşık son 10 yıldır yatırımlar ile tasarruflar arasındaki fark tasarruflar aleyhine bozulmuştur. Diğer bir deyişle, son 10 yılda tasarruflardaki düşüşe bağlı olarak yatırımlar ile tasarruflar arasındaki fark açılmıştır. Bu durumda, cari açığa ilişkin artışın temel nedeni tasarruf düzeyinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bütçe tarafındaki gelişmeler ele alındığında ise nispeten daha iyi bir görünüm ortaya çıkmaktadır. 2001-2009 döneminde bütçe ortalama %5,4 dolaylarında açık verirken, 2010-2019 döneminde ortalama %1,8 oranında açık vermiştir. Ancak son birkaç yılda bütçe tarafındaki bozulmalar artmaya başlamıştır. Bütçe açığı 2019 yılında GSYİH’nin %3’üne yaklaşmıştır.

İhracata yönelik yatırımlar nedeniyle ortaya çıkan cari açık, ileride ihracat malı üretimini artıracığından ihracatta artış meydana gelecektir. Bu durum makroekonomik dengeler açısından önemli bir tehlike arz etmeyecektir. Bununla birlikte, tasarruf düşüşünden kaynaklanan cari açık, ülkenin dış borç stokunun sürdürülemez bir hale gelmesine neden olacak ve dolayısıyla ekonomik krizleri tetikleyebilecektir (Doğan ve Tunalı, 2012: 20).

Şekil 2. İhracat ve İthalat Miktarları (ABD Doları, Milyon)

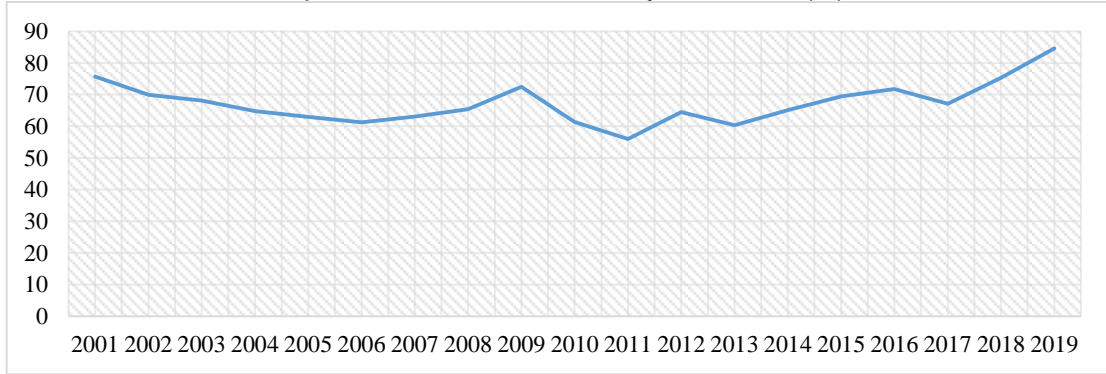

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)

Diğer taraftan, ithalatın daha çok gelirden, ihracatın ise döviz kurlarından en çok etkilendiği varsayılacak olursa, 2001 krizinde cari açığın kapanması şaşırtıcı olmayacaktır. 2001 krizinden sonra

ekonomik canlanmanın yeniden başlamasıyla ithalatın hızla arttığı, ihracattaki büyümenin ise ithalat artışını karşılayamadığı görülmektedir. Küresel finans krizinde daralan dış ticaret hacmi Türkiye'nin hem ihracatını hem de ithalatını düşürmüştür. Küresel finans krizinden sonra ithalat hızlı bir şekilde toparlanırken, ihracat ancak üç yıl sonra eski seviyesine ulaşabilmiştir. İthalattaki bu hızlı artış ekonominin hızlı bir şekilde büyümesinden kaynaklanmıştır. Ancak bu dönemde döviz kurları büyümenin ithalata verdiği desteği vermemiştir (Sezgin vd. 2015: 229). 2001, 2009 ve 2019 yılları büyümede sorun yaşanan kriz yılları olarak görülmektedir. Bu bakımdan söz konusu yıllarda cari işlemler açığının kapanması sorunun çözüldüğü anlamı taşımamaktadır. Şekil 2'de söz konusu gelişmeler 2001-2019 dönemi için sunulmuştur. Buna göre Türkiye'nin dış ticaret hacminin artış eğiliminde olduğu görülmesine rağmen ihracat-ithalat dengesi 2001-2019 dönemi boyunca açık vermiştir. Hızla genişleyen ithalat ile durgun ve rekabetçi olmayan ihracat sektörleri arasındaki boşluk, cari açığın zaman içinde sürdürülemez bir hale gelmesine neden olmaktadır. İhracat yükseldikçe ithalat daha da yükselmekte ve bu da cari açığın daha çok artmasına neden olmaktadır. Bu yüzden de ihracatın ithalatı karşılama oranı genellikle düşük çıkmaktadır.

Şekil 3. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

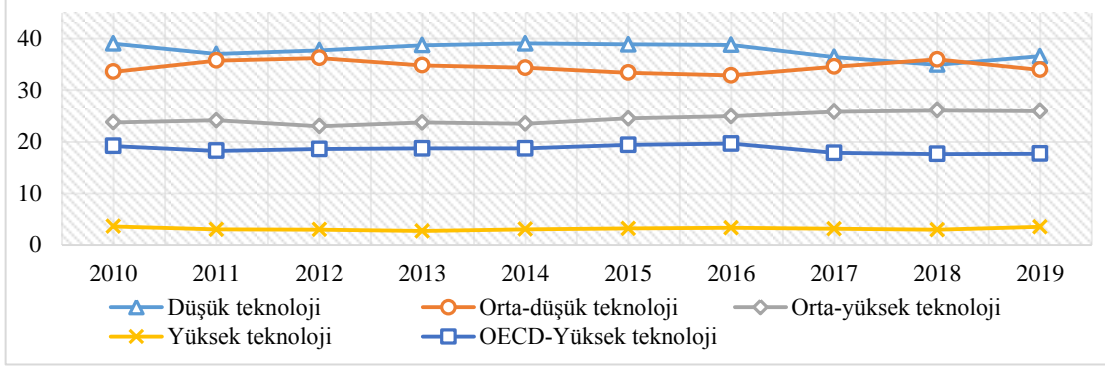
Kaynak: TÜİK resmi web sayfası

Şekil 3'te Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranının yıllar itibariyle seyri gösterilmiştir. Türk dış ticaretinde bu oran son birkaç yıl dışında genelde %70'ler seviyesindedir. Bu oran ülkeye yeterli dövizin kazandırılması ve dış ticarete sağlıklı bir denge kurulması bakımından önemlidir. Çünkü özellikle ara malı üretiminde ithalata bağımlı olmamız ekonomik dengesizliği artırmaktadır. Öte yandan Türkiye'deki cari açık meselesi bir kısır döngü üzerinden tartışılmaktadır. Tartışmalar son dönemde daha çok TL'nin aşırı değerli olup olmadığı üzerinden gitmektedir. Öncelikli olarak aşırı değerli bir döviz kurunun ihracatı azaltması beklenir. Ancak Türkiye'de ihracatın, 2002-2008 arasında büyük bir artış gösterdiği görülmektedir. 2002-2008 döneminde Türkiye ihracatını neredeyse üç katına çıkarmıştır. Yine aynı dönemde ithalatta da benzer bir artış görülmüştür. 2010 yılından itibaren ise TL yabancı paralar karşısında değer kaybetmesine rağmen ihracat o denli artmamıştır.

Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısı ihracata dönük üretimdir. İhracatı artırmak amacıyla verilen her türlü teşvik dolaylı olarak ithalatı da artırmaktadır. Çünkü üretimin gerçekleşmesi büyük ölçüde ithalata bağımlıdır. Kritik husus ise söz konusu bu fasit daireden çıkılması ve ithalata dayalı

olmayan bir ihracat yapısının oluşturulmasıdır. Bu noktada yüksek katma değerli malların ihracatı önem kazanmaktadır. Katma değeri yüksek mal üretimi için gereken teknolojik dönüşüm sağlanmalıdır (Geçer, 2018: 82-83).

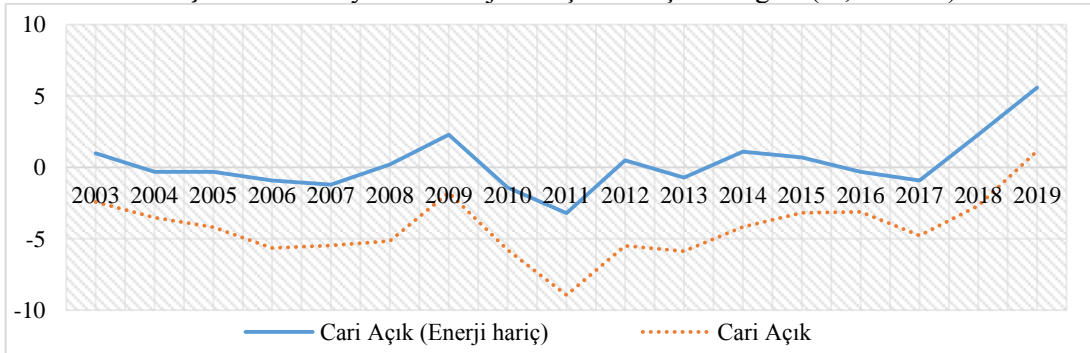
Şekil 4. Türkiye ve OECD Ülkelerinde Teknoloji Düzeyine Göre Sanayi Üretimi (%)

Kaynak: TÜİK resmi web sayfası, WB

Şekil 4'te de, 2010-2019 dönemi için Türkiye imalat sanayiinde ihracatın teknoloji yoğunluğunun dağılımı verilmiştir. Günümüzde ürünler teknoloji bakımından genellikle yüksek teknolojlili ve düşük teknolojlili ürünler şeklinde farklı gruplarda ele alınmaktadır. Buna göre, toplam imalat sanayi ihracatında yüksek teknoloji içeren ürünlerin payı 2010 yılında %3,6 olurken, 2019'da bu oran %3,5 seviyesinde kalmıştır. Bu veriler ışığında, toplam imalat sanayi ihracatı içinde yüksek teknolojlili ürünlerin payının hemen hemen aynı kaldığı görülmektedir. Orta-yüksek teknolojlili ürün ihracatının payı ise %25'ler düzeyinde seyretmişken, en yüksek payı düşük teknolojlili ürünler almıştır. Yani, 2010-2019 döneminde imalat sanayi ihracatı içinde en düşük pay yüksek teknolojlili ürünlerde olurken, en yüksek pay düşük teknolojlili ürünlerde olmuştur. OECD ülkelerinde ise yüksek teknolojlili ürünlerin sanayi üretimi içindeki payı %20 seviyesindedir. Türkiye'nin bu noktada OECD ülkelerinin gerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin dış açık problemini çözmesi için görece dezavantajlarından kurtulması gerekmektedir. Bu dezavantajlardan bir diğeri de enerji giderleridir.

Şekil 5. Türkiye'nin Enerji Hariç Cari Açık Dengesi (% GSYİH)

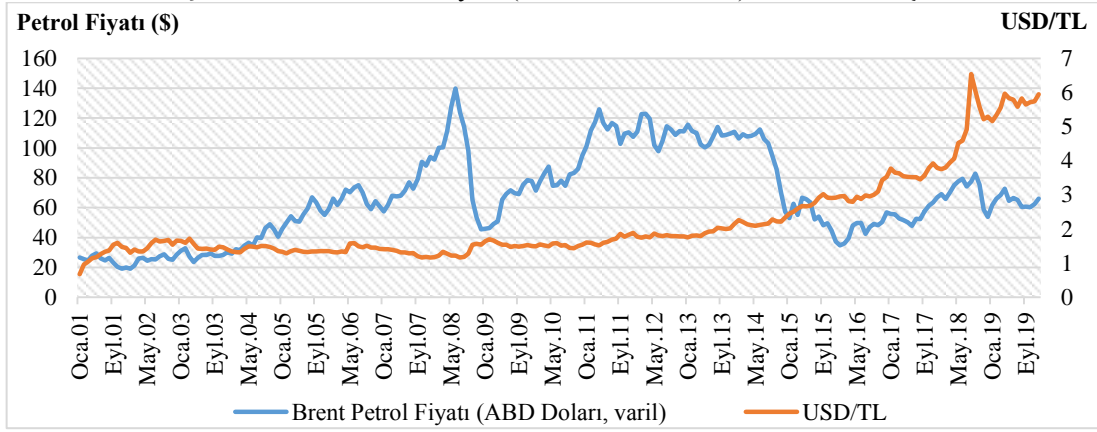

Kaynak: TCMB, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Türkiye ekonomisi petrol ve doğalgaz başta olmak üzere enerjide dışa bağımlı bir ülkedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ise üretimin artması ile mümkün olabilmektedir. Üretimin yapılabilmesi için öncelikle sermaye mallarının temini gerekmektedir. Türkiye ise ara sermaye

mallarını çoğunlukla ithal ettiği için cari açık kolaylıkla kapanmamaktadır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011: 193). Türkiye toplam ithalatından enerji ithalatını çıkarabilmesi durumunda ise cari açık önemli ölçüde azalacaktır. Ancak enerjinin talep esnekliğinin düşük olması nedeniyle, enerji ithalatının kolayca ortadan kaldırılması mümkün olmamaktadır. Bu da, cari açık üzerindeki enerji ithalatı baskısının kısa dönemde kaldırılmasını güçleştirmektedir (Öztürk, 2017: 562). Bundan dolayı, Türkiye’de hem enerjiye olan talebin hem de enerjide dışa bağımlılığın yüksek olması, petrol fiyatlarında meydana gelen değişime bağlı olarak cari açığı önemli ölçüde şekillendirmektedir. Enerji fiyatlarında görülen bir artış Türkiye’nin cari işlemler açığını artıracaktır (Karagöl ve Erdoğan, 2017: 364-365). Buna göre Şekil 5’te Türkiye’nin enerji dâhil ve enerji hariç cari açık dengesi sunulmuştur. Enerji harcamaları olmaksızın cari açık düzeyinin büyük oranda kapanacağı yukarıdaki şekilde net bir şekilde görülmektedir. Türkiye’nin enerji hariç cari açık düzeyi, enerji dâhil cari açık düzeyinden her daim daha dengeye yakın bir görünüm çizmekte ve bu da Türkiye için cari açığın üzerinde enerji harcamalarının büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Şekil 6. Brent Petrol Fiyatı (ABD Doları, Varil) - USD/TL İlişkisi

Kaynak: Investing (<https://tr.investing.com/>)

Öte yandan Şekil 6’da, Brent petrol fiyatı ile USD/TL kurunun son 20 yıllık seyri sunulmuştur. Buna göre, şekilde Brent petrol fiyatlarının dış konjonktürün etkisiyle dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2014 yılından sonra küresel büyümenin istenilen düzeye gelmemesi ve küresel talep daralmasına bağlı olarak petrol fiyatları düşüşe geçmiştir. Diğer yandan aynı dönemde ABD Merkez Bankası FED’in parasal sıkılaştırmaya gideceğini ilan etmesi gelişen ülke para birimlerinin değer kaybetmesine neden olmuş, Türk lirası bu dönemden sonra Amerikan doları karşısında değer yitirmeye başlamıştır.

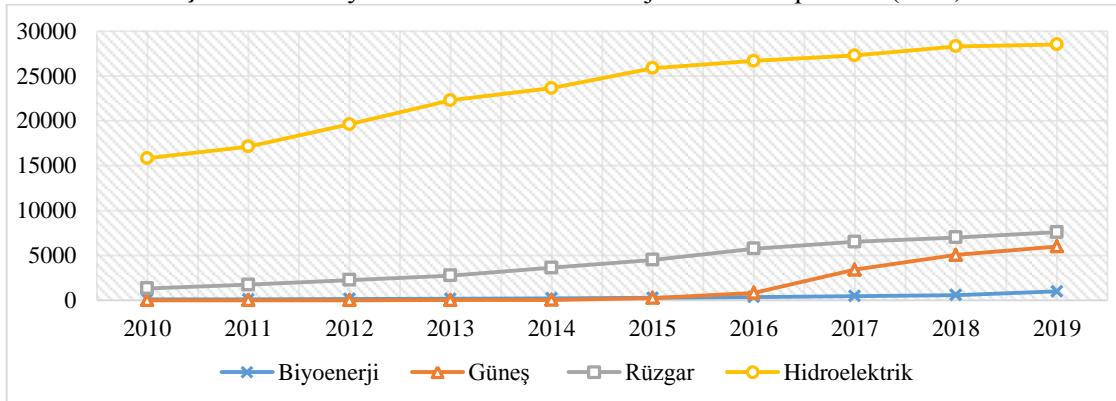
Enerji fiyatlarındaki düşüşler, genellikle enerji kaynaklarından yoksun ve enerji ithal eden ülkelere yaramaktadır. Zira petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşler, petrol ithal eden ülkeler için bir gelir transferi anlamına gelmektedir. Bu gelir transferinin, petrol ithalatçısı ülkelere harcama eğilimi daha yüksek olan petrol ihracatçısı ülkelere geçmesinin ise küresel büyümeye katkı sağlaması beklenebilir (Eraydın, 2015: 9). Nitekim Türkiye’de her daim bu yönde yararlanmış ve cari açığının

daha da kötüleşmesinin önü alınmıştır. Bu duruma ihracat açısından yaklaşacak olursak, TL'nin son yıllarda güçlü paralar karşısında sürekli değer kaybetmesi ihracatı artırması beklenebilir. Ancak kur artışları ihraç ürünlerin cazibesini artırırken genellikle yabancı para cinsinden borcu olan ihracatçı firmaların bilançosunda olumsuz etki yaratabilmektedir. TL'nin değer kaybetmesinin negatif bilanço etkileri, pozitif rekabet etkisini bastırmaktadır. Net etki ise Türkiye için negatif olabilmektedir (Alp, 2013).

Başka bir açıdan bakılacak olursa eğer Türkiye'nin ihraç ürünlerinin pek çoğunun fiyat elastikiyetinin oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz. Yani, Türkiye'nin ihraç ürünlerinin fiyat avantajı bakımından rekabetçiliğinin oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz. Dış ticaretimizde büyük bir paya sahip olan Avrupa ülkelerinin 2007-2009 küresel finans krizinden sonra yeteri kadar toparlanamaması, Türkiye'nin ihracatını bu ülkelere uzun süre sınırlı kılmıştır. Duruma ithalat penceresinden bakacak olursak da, döviz kurlarının yükselmesi ithalat talebini azaltması beklenebilir. Özellikle, petrol ve doğal gaz gibi ithal mallara olan talep esnekliğinin düşük olması veya enerji dışında ülke içinde üretilmesi mümkün olmayan ham maddelere olan talep fazlalığı, döviz kuru artışlarından çok az etkilenmektedir. Bu ve benzeri girdilerin dövizle bağlı olması Türkiye ekonomisini yabancı paralara daha fazla bağımlı kılmaktadır.

Enerji fiyatlarındaki artışlar sadece cari açık üzerinde büyük bir baskı oluşturmamakta, aynı zamanda enflasyon ve faiz gibi birçok makroekonomik değişken üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle, döviz kurlarındaki hareketliliğe bağlı olarak petrol ve doğal gaz gibi enerji girdilerinde meydana gelen fiyat artışları maliyet enflasyonu ile bütün ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Enflasyondaki artışlarla birlikte fiyat istikrarının iyiden iyiye bozulması ise, faizlerdeki yükseliş ve döviz kurları üzerinden enerji girdilerine tekrardan yansımakta ve bu da bir açmaz şeklinde ekonomik faaliyetlerin yürütülmesini engellemektedir.

Şekil 7. Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Kurulu Kapasitesi (MW)

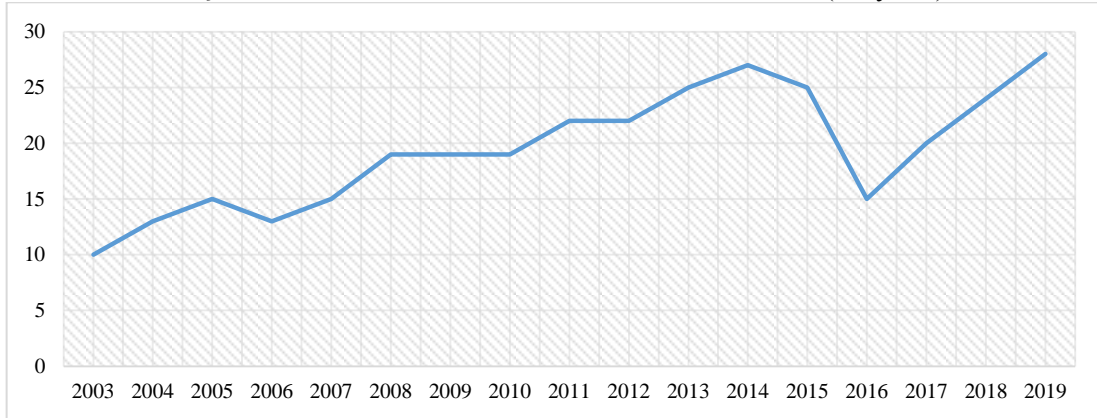

Kaynak: IRENA, Renewable Energy Statistics 2020.

Türkiye'nin enerji arzı artmamasına rağmen ekonomik büyümesine bağlı olarak enerji tüketiminin sürekli artması sürdürülebilir büyümeyi de olumsuz etkileyebilmektedir. Bu yüzden yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarını açığa çıkarmak cari işlemler açığını azaltmada ve sürdürülebilir bir

ekonomik büyümeyi sağlamada iyi bir alternatif sunmaktadır. Petrol ve kömür gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının son yıllarda azalması, dünya ekonomilerini alternatif enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Enerji giderleri yüksek olan Türkiye, son zamanlarda yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yatırımını artırmıştır. Şekil 7’de 2010-2019 dönemi için Türkiye’nin yenilenebilir enerji kapasitesi verilmiştir. Özellikle, rüzgâr, güneş ve hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynakları kapasitesinde son yıllarda görülen artış göze çarpmaktadır. Son 10 yılda hidroelektrik kapasitesi neredeyse iki kat yükselmiştir. Türkiye’nin bulunduğu iklim kuşağı göz önünde bulundurulduğunda, hiç azalmayacağı düşünülen yenilenebilir enerji kaynakları bakımından dikkate değer bir potansiyel taşıdığı söylenebilir. Hem cari açık veren bir ülke olması hem de gelecekte bir gün tükenilebilir enerji kaynaklarının azalacağı düşünüldüğünde Türkiye’nin söz konusu bu zenginliğinden daha çok yararlanması gerekecektir. Dünyada ve Türkiye’de meydana gelecek olan böylesi bir dönüşüm uzun vadede enerji sektörüyle birlikte turizm sektörüne de pozitif yansıtacaktır. Bu yüzden yenilenebilir enerji kaynaklarına daha çok yatırım yapılması orta ve uzun vadede Türkiye’nin dış ekonomik dengesine olumlu yansıtacaktır.

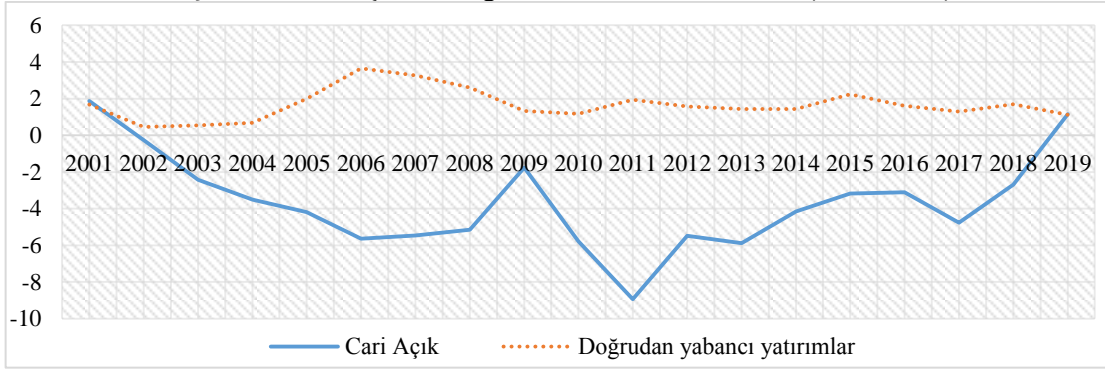
Şekil 8. Yabancılardan Elde Edilen Turizm Gelirleri (Milyar \$)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Dış finansman ihtiyacı yüksek olan ülkeler için turizm sektörü önemli fırsatlar sunmaktadır. Döviz gelirleri bakımından dezavantajlı olan ülkelerde turizm sektörü ödemeler bilançosunun dengeye gelmesine yardımcı olur. Türkiye’nin bulunduğu coğrafi konum itibarıyla dört mevsimi yaşaması ve bunun yanında doğal alanlar ve kültürel varlıklar bakımından zengin olması turizm açısından önemli fırsatlar barındırmaktadır. Şekil 8’de 2003-2019 dönemi için yabancılardan elde edilen turizm gelirleri sunulmuştur. Buna göre, Türkiye’nin yabancılardan elde ettiği turizm gelirleri 2015 yılında Türkiye-Rusya arasında yaşanan siyasi gerginlik ve 2016 yılında meydana gelen darbe teşebbüsüyle azalmıştır. Türkiye’nin turizm pazarı bu yıllarda bölgesel ve küresel bazlı iç ve dış şoklardan doğrudan etkilenmiştir. Bu gelişmelere rağmen Türkiye’nin yabancılardan elde ettiği turizm gelirlerinde bir artış trendi olduğu görülmektedir.

Şekil 9. Cari Açık ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar (% GSYİH)

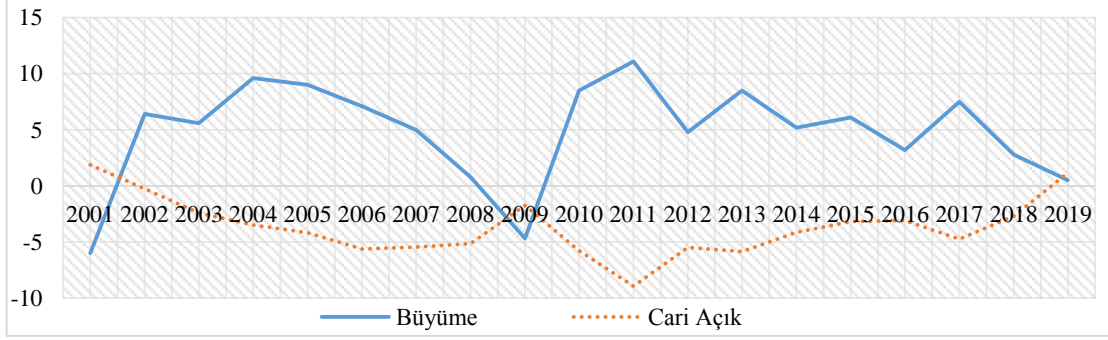
Kaynak: WB

Bir ekonomide cari açık üç şekilde finanse edilir. Bunlardan birincisi yabancı banka, hükümet ya da Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşlardan borç alınması yoluyla. İkincisi doğrudan ve dolaylı yabancı yatırım yoluyla yapılan finansman yöntemidir. Üçüncüsü ise merkez bankasının döviz rezervleri kullanılarak yapılan finansman biçimidir. Bu finansman yöntemlerinden direkt dış yatırım dışında kalan finansal sermaye girişleri borç artırıcı özelliktedir. Cari açığın doğrudan yabancı yatırımlar gibi fiziksel yatırımlar ile finanse edilmesi diğer finansman yöntemlerine göre daha tercih edilebilir bir seçenek olarak kabul edilir (Eşiyok, 2012: 67). Ancak cari açığın sürdürülebilirliği, ülkelerin ödeme gücü kapasitesi yanında uluslararası finans sisteminin borç verme koşulları ve risk iştahı da belirleyici olmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 7).

Doğrudan yabancı yatırımlar özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından dış finansman kaynakları bakımından başat rodedir. Doğrudan yabancı yatırımlar alıcı ülkenin ödemeler bilançosu üzerinde direkt olumlu etkisi olan sınır ötesi bir sermaye transferidir. Ülkeye döviz girişi sağladığından cari açığın kapanmasına pozitif katkıda bulunan doğrudan yabancı yatırımların diğerlerine tercih edilebilir olmasının nedeni teknoloji ve yönetim uzmanlığı gibi olumlu dışsallıklara sahip olmasıdır (Carranza, 2002: 111). Gelişmekte olan ülkelerin dışa açılmasıyla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülke içine çekmesi ülkelerin ekonomik verimliliğine ve istihdama pozitif katkı yapacaktır. Zira ülke içinde yetersiz olan kaynaklar dışarıdan temin edildiği takdirde, atıl kapasite reel üretime daha güçlü katılacak ve bu sayede iktisadi gelişim ivme kazanacaktır. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkelerin dışa açılma başarısında, reel sektörün gelişip gelişmemesine bakılır (Genç vd., 2017: 87). Bu bilgiler ışığında Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların uzun yıllardır stabil biçimde hareket ettiği görülmektedir. Buna göre Şekil 9'da Türkiye'nin cari açıkla birlikte doğrudan yabancı yatırım düzeyleri verilmiştir. 2004-2007 yılları arasında yükselişe geçen doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranı son 10 yıldır %2 dolaylarında seyretmektedir. Türkiye gibi dışa açık ve yabancı sermaye yatırımlarına bağlı olan bir ülke için bu oranın son derece düşük olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye cari açık finansmanının çoğunu doğrudan yabancı yatırımlardan ziyade kısa vadeli portföy yatırımlarıyla karşılamaktadır. Yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek için

öncelikle siyasi ve ekonomik istikrar sürdürülerek yabancı yatırımcılara güven ortamı sağlanmalı ve böylece uygun yatırım ortamı yaratılmalıdır.

Şekil 10. Büyüme ve Cari Açık İlişkisi

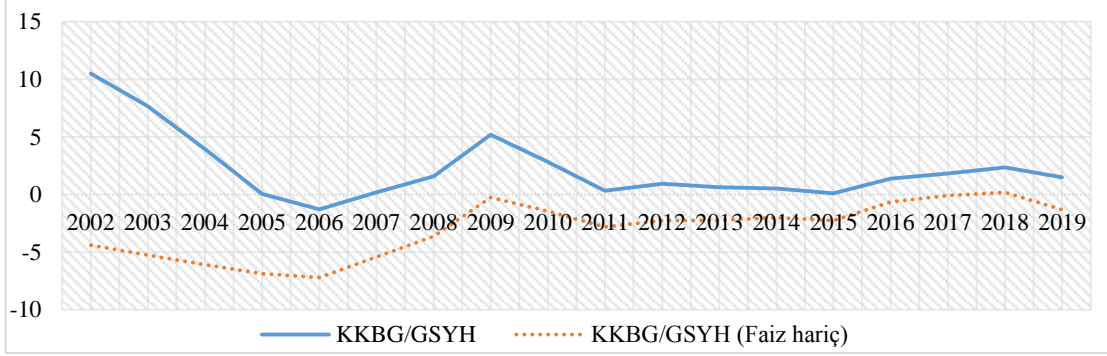
Kaynak: TÜİK resmi web sayfası, WB

Gelişmekte olan ekonomilerin birçoğu üretimlerinde yüksek oranda ithal girdi kullanımından dolayı cari işlemler dengesinde ciddi bozulmalar yaşamaktadır. Türkiye ekonomisinin de genellikle bu döngü içinde hareket ettiği görülmektedir. Cari açığın çok fazla arttığı dönemlerde yüksek büyüme rakamlarına ulaşılması, cari fazlanın verildiği kriz dönemlerinde ise düşük büyüme rakamlarının ortaya çıkması bu durumun açık bir göstergesidir. Ancak diğer taraftan Türkiye’de kısa dönemde ara malı ithalatına dayalı bu üretim yapısının değiştirilmesi oldukça zordur (Telatar ve Terzi, 2009: 133). Zira Türkiye son 50 yılda birçok kez cari açık problemi yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir. Yaşanan ekonomik krizlerin çoğunun öncesinde cari açık dengesizliği görülmüştür. Türkiye ekonomisinde büyüme ile cari denge arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Buna göre Şekil 10’da, Türkiye’nin son 20 yıllık dönemine ait ekonomik büyüme-cari açık ilişkisi verilmiştir. Söz konusu ilişkiye göre Türkiye’nin yüksek büyüme yaşadığı yıllarda cari açığın arttığı görülmektedir. Büyüme oranlarının düşüşe geçtiği ve ekonomik daralma yaşanan yıllarda ise cari açığa düşüş gözlenmektedir. Özellikle, 2007-2009 küresel finans krizinde küresel ekonomide yaşanan daralmaya istinaden ortaya çıkan düşük büyüme oranları cari açığı azaltmıştır. 2010 yılından sonra bir taraftan dış konjonktürün daralması diğer taraftan dış açığı azaltmaya yönelik politikalar cari açığın bir miktar kapanmasını sağlamıştır. Bu düşüşün bedeli ise, ekonomide görülen yavaşlama şeklinde kendini göstermiştir. 2017 yılından sonra ise büyümedeki düşüşe bağlı olarak cari açık daha da azalmıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinin yüksek büyüme oranlarını yakalamak için daha yüksek cari açık vermek zorunda kaldığı görülmektedir.

Cari açık ve bu açığın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında ülkelerin ödeme gücü önem arz etmektedir. Teorik olarak ödeme gücü, bir ekonominin bütçe kısıtlamasıyla ilişkilidir. Bu anlamda bir ekonominin gelecekteki ticaret fazlasının mevcut iskonto edilmiş değeri, mevcut dış borçluluğa eşitse o ülkenin borçlarını ödeyebilir durumda olduğu kabul edilmektedir. Kamu borç sürdürülebilirliği açısından ise ödeme gücü, gelecekteki bütçe fazlasının mevcut iskonto edilmiş değerinin mevcut kamu borcuna eşit olmasıdır (Milesi-Ferretti ve Razin, 1996: 162). Yani, cari açığın borç yaratmayan dış

kaynaklar ile finanse edilmesi durumunda cari açığın sürdürülebildiği kolaylaşacaktır. Diğer yandan, özellikle kısa vadeli ve borç yaratan dış kaynaklar ile karşılanması ise tehlike oluşturacağından cari açık sürdürülemeyen boyutlara ulaşabilir. Aynı şekilde, cari açığın sürdürülebilirliğinin ekonomilerin dış borç yükümlülüğü ve bu yükümlülüğünü ödeyebilme kapasitesiyle ilişkilendiren görüşler de mevcuttur. Bu durumun nedeni ise, cari açığın bir anlamda döviz açığını ifade etmesi ve bundan dolayı da dış borçlanma ihtiyacını doğurmasıdır (Saçık ve Alagöz, 2010: 115).

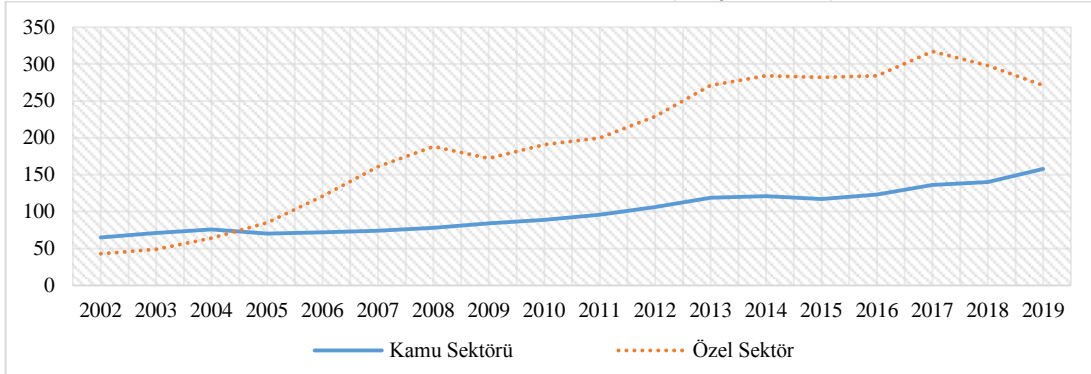
Şekil 11. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)/GSYİH (%)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB)

Kamu kesimi borçlanma gereği ve kamu borç stoku da üçüz açığın sürdürülebilirliği tartışmasında ön plana çıkmaktadır. Şekil 11'e göre Türkiye ekonomisinin yaklaşık son 20 yıllık dönemi içinde kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYİH'ya oranı yatay seyretmiştir. Aynı durumun faiz hariç KKBG/GSYİH'ya oranı için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Şekil 11 incelendiğinde son dönemde kamu kesimi borçlanma gereğinin bir miktar artışa geçtiği görülmektedir. Aynı zamanda, kamu ve özel sektörün brüt dış borç stoku genel trendi artış göstermiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin yükselmesine istinaden son dönemde kamu brüt dış borç stoku yükselişe geçmiştir. Bu durum Şekil 12'den izlenebilmektedir. İç ve dış dengenin sağlanması noktasında zorluk çeken bir ekonominin bu açıkları daha fazla borçla karşılaması ve ortaya çıkacak olan borcun da yabancı para cinsinden olması, nihayetinde artan bir kur-faiz sarmalını ortaya çıkaracaktır.

Şekil 12. Brüt Dış Borç Stoku (Milyar Dolar)

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Türkiye ekonomisinin iç ve dış dengesi tarihsel açıdan da ele alınabilir. Buna göre, 1974-2002 döneminde cari açık devletin finansman açısından kaynaklanıyorken, 2003-2015 döneminde ortaya

çıkan cari işlemler açığı ise kamu kesimi ile birlikte özel sektörün finansman açığının sonucudur. 1974-2002 dönemi boyunca kamu sektörü finansman açığı GSYİH'nın yıllık %5,4'ü oranındadır. Buna mukabil özel sektör aynı dönemde GSYİH'nın yıllık %4,1'i oranında tasarruf fazlası vermiştir. Yani 1974-2002 döneminde verilen cari açık, devletin finansman açığından kaynaklanmıştır. 2003-2015 dönemi boyunca ise durum tersi yönde değişmiştir. Zira 2003-2015 döneminde devletin finansman açığı bir önceki döneme göre önemli ölçüde azalarak GSYİH'nın yıllık %1,8'i düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna mukabil bir önceki dönemde tasarruf fazlası veren özel sektör, 2003-2015 döneminde GSYİH'nın yıllık %2,9'u oranında tasarruf açığı vermiştir. Anlatıldığı üzere, 2003-2015 döneminde bir önceki dönemden farklı olarak üçüz açık meydana gelmiştir. Başka bir deyiş ile 2003 sonrasında meydana gelen cari işlemler açığı kamu kesiminin finansman açığı ile özel sektörün tasarruf açığının bir sonucudur (Aydın ve Beşballı, 2018: 10-11). Bu veriler ışığında Türkiye ekonomisinin sürdürülebilirlik noktasında farklı dönemlerde farklı performans sergilediği görülmektedir.

4. MAKROEKONOMİK DENGENİN SAĞLANMASINDA UZUN VADELİ BAKIŞ AÇISI

Türkiye'de cari açık tartışmaları, haklı ya da haksız, son 50 yılda, özellikle de son 15 yılda, yaşanan ekonomik bunalımlarda hep gündem oluşturmuştur. Sürdürülemez boyutlara ulaşan cari açıkların ekonomide ani kur ve faiz değişmelerine sebep olması, iç ve dış borç stoku/GSYİH oranlarında sıçramaya yol açmaktadır. Kur ve faizin hızlı değişmesi de sürdürülebilirliği olumsuz etkileyebilir. Bununla birlikte, kur ve faiz oranlarındaki değişimlerin cari açıda bir düzeltme meydana getirmesi büyümede durmaya veya gerilemeye yol açabilmektedir (Uygun, 2012: 20). Başka bir açıdan bakacak olursak eğer Türkiye, dış ticaretini ağırlıklı olarak kendi para birimi üzerinden yapan gelişmiş ülkeler gibi birtakım ayrıcalıklara sahip olmadığından döviz kurları üzerinden daha savunmasız kalmaktadır. Öyle ki, cari açık sürdürülebilir gibi görünse bile yatırımcıların bu konudaki algılarının değişmesi dış dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Ancak Türkiye'nin ekonomik yapısı sürdürülemez gibi görünen cari açıkları sürdürülebilir kılabilecek potansiyeli barındırmaktadır.

Cari açığın artmasının veya azalmasının konjonktürel sebepleri mevcuttur. 2007-2009 küresel finans krizinden sonra majör merkez bankaları büyük miktarda likidite genişlemesine giderek faiz oranlarını minimum düzeylere çekmişlerdir. Bu durum doğal olarak birçok ülke için ucuz finansman olanakları yaratmıştır. Türkiye'de 2010 ve 2011 yıllarında bu finansman olanaklarından yararlanmışlardır. Zamanla, ekonomilerde görülen göreceli toparlanma 2015 yılından sonra kademeli faiz artırımını gündeme getirmiştir. Ekonomileri daha çok dış finansman olanaklarına bağlı olan Türkiye gibi ülkeler için ise finansman maliyetlerinin artmasından dolayı sıkıntılı bir dönem başlamıştır. Dış finansmanda görülen dalgalanmalar neticede TL ve dövizde de dalgalanmalara neden olmuştur. Yani, dış finansmanın görece daha kolay sağlandığı dönemlerde TL değerlenirken, dış finansman olanaklarının daraldığı kriz dönemlerinde yabancı sermayenin aniden çıkışıyla birlikte döviz kurları

yükselmektedir (Bahçekapılı, 2015: 118). Bu bakımdan, tasarruf eksikliğinin ağırlıklı olarak sıcak para dediğimiz yabancı kaynak girişiyle sağlanması ülke için risk teşkil edeceğinden, dış finansman kalitesinin sürdürülebilirliği önemli hale gelecektir. Diğer bir ifadeyle, dış dengenin sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi daha çok finansman kaynaklarının niteliğiyle ilgilidir. Türkiye ekonomisini daha kırılgan bir hale getiren dış açık sorununun ana nedenlerinden birisi, üretimin ve dış ticaretin yüksek teknolojili üretim bakımından zayıf kalmasıdır. Yapısal dönüşümün sağlanması gereken yer burasıdır. Ekonomik büyümenin finansmanında önemli rolü bulunan sermaye piyasalarının sık olması yatırımların finansmanını daha kısa vadeli kılmaktadır. Sermaye piyasalarının derinleşmesiyle yatırımların finansman kalitesinin artması, ekonomik dalgalanmaları üretim gücünden daha bağımsız kılacaktır.

Kaliteli üretim için en başta eğitilmiş insan kaynağına ihtiyaç vardır. Eğitilmiş insan gücünün çoğalması uzun vadede Türkiye ekonomisinde istikrarlı bir makroekonomik dengenin oluşmasında etkili olacaktır. Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu bu konuda büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Türkiye'nin Ar-Ge ve iş gücü yetkinliklerinin geliştirilmesine dönük yatırımlarının artması, uzun dönemde uzak doğudaki ve diğer başka pazarlardaki rakiplerine karşı rekabette üstünlük sağlayacaktır. Bu yönde sarf edilen her türlü çaba ise, inşaat gibi dış ticarete konu olmayan mal ve hizmet üretiminin payının, dış ticarete konu olan mal ve hizmet üretimine kaymasına neden olacaktır.

Altı çizilmesi gereken başka bir nokta ise cari açığı azaltmak pahasına ithal ikameci üretim tarzında bir yapıya geçmenin yanlışlığıdır. İlk bakışta Türkiye'nin dış açık probleminin sürdürülebilirliği noktasında ithalatı caydırıcı politikalarla daha düşük bir dış ticaret açığına ulaşması mümkün gözükabilir. Ancak ithal edilebilir bir ürünü dışarıdan almamak için içeride üretmeye kalkışmak kaynakların etkin kullanılmasına sekte vurup üretim maliyetlerini artırabilir. Önemli olan tüketimimizi karşılayacak üretimin aynı kalitede gerçekleştirilebilmesidir. İthalatı kısmaktan ziyade rekabet edebilirliğinin ön planda tutularak verimliliğin ve üretimin daha çok artması gerekmektedir. Hem kalitede hem de fiyatlarda dünya ülkeleriyle rekabet edebilmek uzun vadede dünya pazarına daha çok mal satabilmeyi mümkün hale getirecektir.

Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllarla birlikte dışa açık bir sanayileşme politikası izlemesi enerji tüketimini yükseltmiştir. 2000'li yıllardan sonra ise ekonominin daha da genişlemesi ve nüfusun artması enerjiye duyulan ihtiyacı çok daha şiddetli bir hale getirmiştir. Bu yüzden gelecek yıllarda Türkiye'nin dış denge sorununu çözmek için enerji maliyetlerini düşürmesi gerekmektedir. Türkiye'nin son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi bu konuda atılmış önemli bir adım sayılmaktadır. Uzun dönemde dünyada petrol gibi tükenir enerji kaynaklarına ihtiyacın daha az olacağı düşünüldüğünde, Türkiye'nin şimdiden alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi dış ticaret açığını kapatacaktır.

Turizm gelirleri ihracat gelirinden sonra en önemli döviz kaynağıdır. Türkiye bu noktada gerek coğrafi konumu gerekse tarihi ve kültürel zenginliğiyle öne çıkmaktadır. Etkili tanıtımlar, ulaşım olanaklarının daha da geliştirilmesi ve hizmet kalitesinin artırılması sektörün sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır. Diğer yandan, Türkiye'nin hem yurt içinde hem de bölgesinde barış ortamını sağlanmasında güçlü bir rol alması, turizm gelirlerinin krizlerden en az etkilenecek biçimde sağlam bir zemine oturmasını sağlayacak ve Türkiye'yi dış şoklara karşı daha dirençli kılacaktır (Beyaz ve Karabacak, 2018).

İç ve dış dengenin sağlanması noktasında kamu harcamalarının kısılarak kamu mali disiplinin tesis edilmesi fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda, piyasa mekanizmasının etkin olarak işlemesi iç ve dış açıklar üzerinde pozitif etkiler yaratabilmesini mümkün kılacaktır. Aynı şekilde, kamu kesimi tasarruflarının artırılması noktasında tedbirler alınması gerekmektedir. Burada vurgulanması gereken nokta; alınacak tedbirlerin piyasaların işleyişini aksatmayacak bir şekilde ve tarafsız maliye anlayışının gereklerini taşımasıdır. Öte yandan, yatırımların ithalata olan duyarlılığının azaltılmasının üzerinde durulması, dış açıkların negatif etkilerini hafifletecektir. Ekonomik ve siyasi istikrara paralel olarak dış tasarrufların ülkeye çekilmesiyle birlikte ekonomik denge olumlu etkilenecektir. Ekonomik dengenin tam olarak sağlanabilmesi noktasında ise kaynakların optimum dağılımının sağlanabilmesi gerekmektedir. Piyasa mekanizmasının etkinliğinin artacağı böylesi bir süreçte, makroekonomik dengeleri bozmaksızın gerçekleştirilecek politika uygulamalarının ekonomik dengeye olumlu yansımaları beklenmektedir (Akıncı vd. 2016: 42).

Dünya pazarında rekabet şartları gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Geleneksel yöntemlerle gerçekleşen üretim tarzıyla oluşturulan bir ekonomik yapı küresel düzlemde önemli bir yer edinmeyi zorlaştıracaktır. İnovasyona ağırlık vermek dış açıkların kapanmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda son yıllarda gittikçe önemli hale gelen; bilişim, finans, yapay zekâ, uzay, yenilenebilir enerji, e-ticaret, taşımacılık-lojistik, çevre, ilaç, tarım ve gıda gibi teknoloji yoğun alanlarda atılacak güçlü adımlar Türkiye'nin dış bağımlılıktan kurtulmasına yardımcı olacak ve dolayısıyla makroekonomik kırılganlıkları azaltacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bir ülkede cari açık, bütçe açığı ve tasarruf-yatırım açığının aynı anda görülmesi üçüz açık olarak adlandırılmaktadır. İç ve dış ekonomik dengeyi korumak, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, çok sayıda ülkenin karşı karşıya olduğu büyük bir zorluktur. Bu durumun temel nedeni çoğu ülkenin yatırım sektörlerinin büyük ölçüde çeşitli mal türlerinin ithalatına bağımlı olmasıdır.

Türkiye ekonomisi de son yıllarda iç ve dış dengedeki bozulmalarla gündeme gelmiştir. Özel kesim tasarrufların yatırımları finanse edememesi Türkiye'yi dış kaynak bulmaya zorlamaktadır. Türkiye ekonomisinin cari açık vermesinin temel nedenleri arasında enerji (petrol, doğal gaz) ithalatçısı olması, üretim yapısının ara malı ithalatına bağımlı olması, tasarruf oranlarının azlığı gibi

unsurlar yer almaktadır. Türkiye'nin dış denge sorununu çözmek için enerji giderlerini düşürmesi gerekmektedir. Türkiye'nin son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi bu konuda atılmış önemli adımlardan biri sayılabilir. Ancak cari açığın, Türkiye'nin ekonomik yapısından kaynaklı olarak kriz dönemlerinde unutulması, öte yandan ekonomideki görece iyileşmeler ile birlikte yeniden artışa geçmesi cari açıkla büyüyen bir üretim yapımız olduğunu ortaya koymaktadır. Son yıllarda, cari açığın yanına bütçe disiplinindeki bozulmaların da eklenmesiyle söz konusu açıkların sürdürülebilirliği yeniden tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin yatırımlarını finanse etmesi noktasında iç tasarrufların önemi büyüktür. Tasarruf hacminin artması uzun vadede dış finansman kaynaklarına olan ihtiyacı azaltacaktır. Tasarruflarla birlikte üretimin çoğalması zamanla ekonomik yapıyı daha sağlam kılacak ve doğrudan yabancı yatırımların önü açılacaktır. Dış açıkların sürdürülemez boyutlara ulaşması, hızlı kur ve faiz değişmelerine yol açacak ve neticede ekonomik büyümede istikrarsızlıklar ortaya çıkacaktır. Bu da, iç ve dış borç stokunda sıçramalara yol açmaktadır. İç ve dış dengenin sağlanması noktasında zorluk çeken bir ekonominin bu açıkları daha fazla borçlanmayla karşılamaya çalışması ve ortaya çıkan borcun da yabancı para cinsinden olması nihayetinde artan bir kur-faiz sarmalını ortaya çıkaracaktır. Dış açıkların bu şekilde borç yaratan kaynaklarla karşılanması cari açığın sürdürülemeyen bir boyuta taşınabilmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan iç dengenin sağlanması noktasında kamu harcamalarının azaltılması ve bütçe dengesinin sağlanarak mali disiplinin oluşturulması sürdürülebilirlik üzerinde olumlu etki ortaya çıkaracaktır.

Türkiye'nin dış ekonomik açığı enerji giderlerinin fazlalığı yanında, yüksek teknoloji ürünlerindeki düşük ihracat-yüksek ithalat düzeyinden de kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin dış açık problemini çözmesi için görece olan bu dezavantajlarından kurtulması gerekir. Ticarete konu olan mallar arasında teknolojik değeri yüksek ürünlerin ihraç edilmesi hem büyük oranda ülkeye döviz girişi sağlayacak hem de cari açığın kapanmasına yardımcı olacaktır.

Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu büyük bir potansiyel barındırmaktadır. Eğitilmiş insan gücünün artması uzun vadede Türkiye ekonomisinde kararlı dengenin oluşmasında etkili olacaktır. Ülkelerin sahip olduğu inovasyon ve bilgi düzeyi küresel rekabet gücünü belirlemektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu dönemi Ar-Ge ve iş gücü yetkinliklerinin geliştirilmesine dönük harcaması, uzun dönemde uzak doğudaki ve diğer başka pazarlardaki rakiplerine karşı rekabette üstünlük sağlayacaktır. Bu bağlamda, eğitime yatırım yapmak hem bilişim teknolojilerinin gelişimi sağlayacak hem de verimliliği artırarak sürdürülebilir büyümeyi mümkün kılacaktır. Dış ticarete rekabetçiliğin ön planda tutularak verimliliğin ve dolayısıyla da üretimin artması makroekonomik kırılganlıkları azaltacaktır. İnovasyon yapmadan ekonomik büyüme ve kalkınma gerçekleşmeyeceğinden dış ekonomik denge kapanmayacaktır. Özellikle son yıllarda gittikçe daha önemli hale gelen; bilişim, finans, yapay zekâ, uzay, yenilenebilir enerji, e-ticaret, taşımacılık-lojistik, çevre, ilaç, tarım ve gıda gibi alanlarda yapılacak yatırımlar Türkiye'nin, katma değeri yüksek olan, bilgiye ve inovasyona dayalı üretim

yapısını güçlendirecektir. Söz konusu alanlarda yaşanacak ilerlemeler Türkiye'nin dış bağımlılıktan kurtulmasına yardımcı olacak ve gelişmiş ülkeler sınıfına bir adım daha yaklaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, M., Akıncı, G. Y & Yılmaz, Ö. (2016). Dördüz Açıklar: Ütopya Mı Yoksa Gerçek Mi?, Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi, Cilt; 12, Sayı; 1, s; 22-47
- Altunöz, U. (2018) Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı Bağlamında Türkiye'nin Üçüz Açık Analizi, Maliye Dergisi, Sayı; 175, s; 115-139
- Alp, B. (2013) Türkiye'deki Reel Sektör Firmalarında Borç Dolarizasyonu ve Reel Kur Değişimlerinin Bilanço Etkisi. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi.
- Asheim, G. B. (1994) Sustainability: Ethical Foundations and Economic Properties, The World Bank, Sayı; 1302, s. 1-32
- Aydın, M. K. & Beşballı, S. G. (2018) Türkiye'nin Cari Açık Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme, Bilgi, Cilt; 20, Sayı; 1, s. 1-14
- Bahçekapılı, C. (2015) Türkiye Ekonomisinde 2011 Sonrası Sınırlı Büyümenin Nedenleri Üzerine Bir Analiz. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt; 37, Sayı; 1, s. 111-124
- Başçı, E. (2013) Türkiye'nin Büyüme Potansiyeli Sunumu, CEO Club Toplantısı, TCMB, s. 1-21
- Beyaz, Z., & Karabacak, G. (2018) Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi. European Journal of Managerial Research (EUJMR), Cilt; 2, Sayı; 2, s. 56-75
- Carranza, L. (2002) Current Account Sustainability, Khan, Mohsin. S., Nsouli, Saleh. M., ve Wong, Chong-Huey (ed), Macroeconomic Management: Programs and Policies, International Monetary Fund, s. 99-138
- Chinn, M. D. (2005) Getting Serious About The Twin Deficits. Washington DC: Council on Foreign Relations.
- Doğan, S. & Tunalı, Ç. B. (2012) Türkiye'de Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı İlişkisi (2001 Krizi Sonrası Döneme İlişkin Bir Değerlendirme), Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, Sayı; 58, s. 1-26
- Dornbusch, R., Fischer, S. & Startz, R. (2011) Macroeconomics, McGraw-Hill, Inc, New York
- Eğilmez, M. (2009) Makro Ekonomi Türkiye'den Örneklerle. Remzi Kitabevi.
- Eraydın, K. (2015) Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Nedenleri ve Etkileri, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, İstanbul

- Erbaykal, E. (2007) Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt; 3, Sayı; 6, s. 81-88
- Eşiyok, B. A. (2012) Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt; 49 Sayı; 569, s. 63-85
- Geçer, T. (2018) Eximbank "Teminat Mektubu" Toplama Bankası Mı?, Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt; 1, Sayı; 2, s. 81-86
- Genç, S. Y., Yardımcı, M. E., & Göçeri, K. (2017) Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Sürdürülebilirliği (2002-2016), Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, Sayı; 82
- Irena (2020) Renewable Energy Statistics 2020, The International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi
- Kalkınma Bakanlığı (2014) Türkiye’de Cari İşlemler Açığı, Özel İhtisas Raporu Komisyonu, Ankara
- Karagöl, V., & Erdoğan, M. (2017) Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Belirleyicileri ve Cari Açığa Yönelik Politika Uygulamaları, Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt; 5; Sayı 10, s. 353-381
- Milesi- Ferretti, G. M. & Razin, A. (1996) Persistent Current Account Deficits: A Warning Signal?, International Journal of Finance & Economics, Cilt; 1, Sayı; 3, s. 161-181
- Öztürk, E. N. (2017) Cari Açık Problemi Çerçevesinde Türkiye’de Ara Mal ve Enerji İthalatı, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt; 3, Sayı; 4, s. 559-568
- Saçık, S. Y. & Alagöz, M. (2010) Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma ile İlişkisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt; 2, Sayı; 2, s. 113-120
- Sezgin, Z., Sevim, C. & Kalyoncu, F. (2015) Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu: Tasarrufların Önemi ve Bireysel Emeklilik Sistemi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt; 5, Sayı; 2 , s. 227-240
- Subaşat, T. (2010) Cari Açık Nedir? Doğurduğu Riskler Nelerdir?, Turan Subaşat ve Hakan Yetkiner (ed), Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı, Efil Yayınları, s. 1-21
- TCMB, (2015) Tasarruf-Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri.
- TÜİK, (2019) Yıllık Sanayi Ürün (PRODCOM) İstatistikleri, 2019
- Telatar, O. M. & Terzi, H. (2009) Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt; 23, Sayı; 2, s. 119-134
- Uygur, E. (2012) Türkiye’de Cari Açık Tartışması, TEK Tartışma Metni, Sayı; 25, s. 1-32

Wray, L. R. (2006) Twin Deficits and Sustainability, Levy Economics Institute, Sayı; 06-3, s. 1-6

Yanar, R. ve Kerimoğlu, G. (2011) Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi”, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt; 3, Sayı; 2, s. 191-201

<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>

https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/04/Ekonomi_Sunumu-4.pdf

<https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri>

<https://www.sbb.gov.tr/kamu-kesimi-genel-dengesi/>

<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>

ÖRGÜTSEL SİNİZM'İN İLERİSİ ÜRETKENLİK DIŞI DAVRANIŞ
BEYOND ORGANIZATIONAL CYNICISM COUNTER PRODUCTIVE
BEHAVIOR

Fidan ALHAS¹

Öz

İşletmeler arasında yoğun rekabetin, teknolojik gelişmelerin ve küreselleşmenin yaşanması çalışanların ihmal edilmesine neden olmaktadır. Bu durum da işletmeye zarar veren birçok sapkın davranışına yol açmaktadır. Bu noktada örgütsel sinizmin üretkenlik davranışa dönüştüğünü söylemek mümkündür. İşletmelerin çalışanlarına karşı ilgisiz, adaletsiz, kaba ve hoşgörüsüz şekilde davranmaları çalışanların işletmeye karşı birtakım olumsuz davranışlar geliştirmelerine sebep olmaktadır. Bu durum da üretkenlik dışı davranış bağlamında açıklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı işletmelerde görülen sinizmin üretkenlik dışı davranışa yol açıp açmadığını incelemektir. Çalışma araştırmaya dayalı derleme bir makaledir. Literatür incelendiğinde örgütsel sinizm ile üretkenlik dışı davranış kavramlarını birlikte ele alan ve aralarındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda çalışma özgün nitelik taşımaktadır. Çalışmanın sonucunda ise, işletmede üretkenlik dışı davranışın görülmesinin nedenin örgütsel sinizm olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sinizm, Üretkenlik Dışı Davranış, İş Yeri Sapkınlığı

Jel Kodlar : M12, M14, M16, M19

Abstract

The experience of intense competition, technological developments and globalization among enterprises leads to the neglect of employees. This, in turn, leads to many deviant behaviors that damage the business. At this point it is possible to claim that organizational cynicism turns into counterproductive behavior. It is possible to say at this point that organizational cynicism turns into counterproductive behavior. Businesses' indifferent, unfair, rude and intolerant behavior towards their employees causes employees to develop a number of negative behaviors towards the business. This is also explained in the context of counterproductive behavior. The aim of this study is to examine whether cynicism in businesses leads to counterproductive behavior. The study is a research-based compilation article. A study that examines the concepts of organizational cynicism and counterproductive behavior together and examines the relationship between organizational cynicism and counterproductive behavior has not been found. In this context, the work is original. As a result of the study, it was found that organizational cynicism was the reason for the appearance of counterproductive behavior in the business.

Key Words : Organizational Cynicism, Counterproductive Behavior, Workplace Deviance

Jel Classification : M12, M14, M16, M19

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, fdalhas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4254-3519

GİRİŞ

Değişen ve gelişen bir dünyada çalışanların farklı yetenek ve deneyimlerinden faydalanmaları işletmenin diğer işletmelerle rekabet edebilmesi için önemli gerekliliktir. Çalışanların sürekli bir şekilde yaşanan yoğun rekabet ortamına ve teknolojik gelişmelere maruz kalmaları çalışanları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle yöneticilerin sadece işletmenin verimliliğini ve karını esas almaları çalışanlarını ihmal etmelerine neden olmaktadır. İşletmelerde sadece üretim ve kar amaçlı düzenlemeler yapılması çalışanlar açısından birtakım olumsuz duygular yaratabilir. Çünkü çalışanlar kendi duygu ve düşüncelerinin önemsenmediğini düşünebilirler. Bu durumun bir sonucu olarak da işletmeye karşı çeşitli olumsuz duygular geliştirebilirler. Bu duygulardan biri de örgütsel sinizmdir.

Örgütsel sinizm, işletmede çalışan bireylerin kendisine karşı iyi, güzel, dürüst ve doğru davranılmadığını düşündüğü zamanlarda ve samimiyet gibi duyguların eksikliğini hissettiği durumlarda ortaya çıkan bir davranış durumudur (Abraham, 2000: 269). Çalışanların işletmeye karşı bu tür olumsuz duygular geliştirmeleri hem işletmeler açısından hem de çalışanın kendisi açısından birçok soruna yol açmaktadır. Bu olumsuz sonuçlardan birisi de üretkenlik dışı davranıştır. Bu davranış çalışanın işletmeye karşı kin, intikam, nefret gibi duygular hissetmesi sonucunda meydana gelen bir tür sapkınlık davranışıdır (Ahmed vd., 2013).

Çalışanların işletmeye karşı birtakım negatif duygular geliştirmeleri ve bu geliştirdikleri duyguları da davranışlarına yansıtarak işletmede olumsuz durumların yaşanmalarına sebep olmaları örgütsel sinizm olarak tanımlanmaktadır (Köybaşı vd., 2017). Başka bir tanımda ise, örgütsel sinizm (1) örgütün bütünlükten yoksun olduğu dair inanç, (2) işletmeye karşı gösterilen olumsuz bir etki ve (3) işletmeye karşı geliştirilen aşağılayıcı ve eleştirel davranışlar da dahil olmak üzere “üç boyuttan oluşan ve istihdam edilen işletmeye karşı geliştirilen olumsuz bir tutum” olarak tanımlanmıştır (Dean vd., 1998: 345). İşletmelerde görülen bu tür sapkınlık davranışları işletmeyi oldukça zorlayan bir durumdur. Bu çalışma sinizm davranışının üretkenlik dışı davranışa yol açabileceğinin gösterilmesi açısından önem arz etmektedir.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda işletmelerde çalışan bireylerin sinik davranışlar göstermeleri bir sorun olarak görülmüştür. Bu çalışmaların bazıları ise şunlardır: işletmede sinik davranışlar geliştiren bireylerin bir süre sonra işten ayrılma niyetinde oldukları ifade edilmiştir (Erbil, 2013). İşten ayrılma niyetinin işletmeye daha fazla maliyet oluşturduğu söylenebilir. Sinizm geliştiren çalışanlar işletmede gerçekleşen olumlu ve olumsuz durumlar karşısında sessiz kalmaktadırlar (Jafarguliyeva, 2020). Çalışanların bilgi birikimi ve deneyimini işletmeden esirgemeleri işletmede pek çok sorunun yaşanmasına neden olmaktadır. İşletmeye karşı örgütsel sinizm geliştiren çalışanların üretkenlik dışı davranışlarda da bulunduğunu söylemek mümkündür (Kurnaz, 2020). Kendilerinin önemsenmediğini düşünen çalışanlar “işletme için de bir şey yapmaya gerek yoktur” düşüncesinden hareketle görevlerini yerine getirmeyi istememektedirler. Kendilerine karşı dürüst ve adaletli davranmadığını düşünen

çalışanlar işletmeyi sabote etmek için iş erteleme davranışında bulunmaktadır (Öztürk, 2019). İşlerini geciktirerek ve oyalanarak yapan çalışanlar işletmenin zamanında yetiştirilmesi gereken işlerin yetişmemesine de sebep olabilir. Kendilerinin yeteri kadar önemsenmediğini düşünen çalışanları işletmeye olan bağlılığının azaldığı ve her an için işletmeden ayrılabilirler (Terzi, 2018). İşletmeye karşı sinik bir tutum sergileyen çalışanların işletmeye olan güvenlerinin de azaldığını söylemek mümkündür (Güler, 2014). Güvenleri azalan çalışanlarında işletmede yapılan herhangi bir olaydan dolayı gergin ve stresli olmaları da mümkündür. Ayrıca işletmede çalışan yöneticilerin ve çalışanların ikiyüzlü olduğunu düşünen ve kendilerine karşı adaletsiz davranışlarda bulunulduğunu hisseden çalışanın bir süre sonra işletmeye zarar vermeye yönelik birtakım davranışlarda bulunmaya başlayacağı söylenebilir. Çalışanın kendisinin maruz kaldığı bu olumsuz davranışların aynısını işletmeye karşı uygulamaya başlayacak olması bu çalışmanın diğer önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın çalışanların işletmelere karşı sinik davranışlar geliştirmesi ve sinik davranışların ileri boyutlara ulaşarak işletmeye zarar verme noktasını ortaya koyması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın sorunsalı ise, işletmelerde görülen sinizm davranışlarının üretkenlik dışı davranışa neden olup olmadığıdır. Bu çalışmanın amacı işletmelerde görülen sinizmin üretkenlik dışı davranışa yol açıp açmadığını incelemektir. Çalışmada literatür taramasına dayanarak örgütsel sinizm ve üretkenlik dışı davranış kavramları açıklanmış ve bu kavramlar arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

1. ÜRETKENLİK DIŞI DAVRANIŞ

Üretkenlik dışı davranış işletmeye veya işletmenin diğer üyelerine zarar vermek için tasarlanmış bir davranıştır. Bu davranışlar; işten kaçınma, yanlış görev yapma, fiziksel saldırganlık, sözlü düşmanlık (hakaret), sabotaj ve hırsızlık gibi zarar verme potansiyeli olan davranışları içerir. Bu tip davranışları sergileyen çalışanlar saldırganlık ve düşmanlık gibi bazı davranışları insanlara yönlendirilirken yanlış görevler yapma veya sabotajda bulunma gibi diğer davranışları işletmeye yönlendirirler (Spector ve Fox, 2002: 271).

İlk üretkenlik dışı davranış biçimi, işletmeye yönelik veya işletme içindeki üyelere yönelik davranışları içerir. İkinci üretkenlik dışı davranış, oldukça uysal kararsızlıklardan (örneğin, aşırı hayal kurma) aşırıya kaçmaya (örneğin, şiddet) kadar değişen bir şiddet spektrumuna kadar uzanır. Üçüncü üretkenlik dışı davranışı ise, bazı araştırmacılar tarafından belirli alt kümelere ayrılır ve öfke, narsisizm veya intikam ve misilleme (örgütsel misilleme davranışı) davranışları da dahil olmak üzere çeşitli motivasyonlara göre incelenir. Son olarak, üretkenlik dışı davranışın ilgi çekici bir alt kümesi ise, işletmeye ilişkin davranışlara ait normların ihlal edilmesini gerektiren sapkınlık davranışlarından oluşur (O'Boyle vd., 2011: 41).

Üretkenlik dışı davranış ile ilgili literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında Chernyak-Hai ve Tziner (2014) tarafından yapılan başka bir çalışmadan elde edilen sonuçlar ise, algılanan örgütsel

dağıtım adaleti, genel ve etik iklimler ve üretkenlik dışı iş davranışı arasında olumsuz bir ilişki olduğunu göstermiştir. Zhang vd., (2019) tarafından yapılan bir başka çalışmada olumsuz etkinin rol stresörlerinin üç boyutu ile üretkenlik dışı iş davranışı arasındaki ilişkilere aracılık ettiği ifade edilmiştir.

Rahim vd., (2016) tarafından yapılan diğer bir çalışmanın bulgusu ise, iş geri bildirim, bireylerarası üretkenlik dışı iş davranışı ve mülkiyet üretkenlik dışı iş davranışı arasında bir ilişkinin olduğudur. Whelpley ve McDaniel (2016) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda ise, küresel benlik saygısının işletme temelli benlik saygısından üretkenlik dışı davranış ile daha güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Hasanati vd., (2017) tarafından yapılan çalışmanın sonucu işletmede bireylerarası çatışmanın üretkenlik dışı iş davranışı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu ve işletmede bireylerarası çatışmanın iş stresinin aracılık ettiği işle ilgili üretkenlik dışı iş davranışını etkilediğini göstermektedir. Penney ve Spector (2005) tarafından yapılan çalışmanın sonucu nezaketsizliğin, işletmeye ilişkin kısıtlamaların ve bireylerarası çatışmanın iş tatmini ile olumsuz ilişkili olduğunu ve üretkenlik karşı davranışlar ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Abdullah ve Halim (2016) tarafından yapılan çalışmada yüksek iş ahlakına sahip çalışanların üretkenlik dışı iş davranışına katılma eğiliminin daha düşük oranda olabileceği ve öte yandan düşük iş ahlakına sahip çalışanların ise, üretkenlik dışı iş davranışına katılma eğiliminin olabileceği ifade edilmiştir. Akinsola ve Alarape (2019) tarafından yapılan çalışmadan elde edilen bulgular örgütsel adalet ve lider üye ilişkisinin olumsuz algısının üretkenlik dışı çalışma davranışlarına katılma eğiliminin daha yüksek olmasına yol açabileceği sonucunu ortaya koymuştur.

2. ÖRGÜTSEL SİNİZM

Son zamanlarda farklı disiplinlerde sıkça bahsedilen ve tartışılan sinizm, antik Yunan uygarlığında bir düşünce okulu ve yaşam biçimi olarak ortaya çıkmıştır (Karadağ vd., 2014: 103). M. Ö. dördüncü yüzyılda, Antisthenes'in takipçileri olan bir grup filozof özellikle önde gelen bir üye olan Diogenes uğruna popüler görüş veya kamu inançlarını bozmuşlardır (Copleston, 1985: 189). Diogenes ve Diogenes'in takipçileri toplumsal kurallara riayet etmemekte, nezaket dışı davranışlar sergilemekte ve diğer toplumların uygarlıklarına hakaret etmektedirler (Gökberk, 2007: 48'den akt. Yardımcı, 2018: 388).

Örgütsel sinizm kavramının, köpek anlamasına gelen Yunanca'da Kyon kelimesinden ya da o zamanlar Atina yakınlarında bulunan Cynosarges'teki bir okuldan türetildiği de düşünülmektedir (<https://en.wikipedia.org/>). Bu noktada Kyon kelimesinin, doğal bir yaşamı tercih eden, sosyal uyumluluktan kaçınan ve etrafta dolaşan, başkalarının sözde uygarlık takıntısına bakılmaksızın kıyafetlerine dikkat etmeyen sinik insanların tutumunu sembolize ettiği ifade edilebilir (Nazir vd., 2016: 199).

1989 yılında Mirvis ve Kanter “Combating Cynicism in The Workplace” adlı eserinde ilk kez örgütsel sinizmden bahsetmişlerdir (Mirvis ve Kanter, 1989). Örgütsel sinizm, araştırmacılar tarafından son yıllarda sıkça ele alınan bir olgudur. Örgütsel sinizmde çalışan bireylerin işletmeye karşı hissettiği bir memnuniyetsizlik duygusu vardır. Çalışanlar işletmenin yönetiminin dürüstlük, adalet ve şeffaflıktan yoksun olduğuna inanmaktadırlar. Bu noktada örgütsel sinizm, işletmeye karşı olumsuz bir tutum (şiddetlenmenin olumsuz tutumu) olarak tanımlanmaktadır (Durrah vd., 2019: 1). Başka bir açıdan bakıldığında örgütsel sinizm, çalışanın işletmenin bütünlüğünün eksikliğine dair inançlarından, örgütsel uygulamalara ve politikalara karşı üstlendiği duygu ve davranışlardan oluşan olumsuz bir tutum olarak kavramsallaştırılmıştır (Robledo Fernández vd., 2018: 4). Diğer bir tanıma göre ise, örgütsel sinizm bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlara sahip bir bireyin çalıştığı işletmeye karşı gösterdiği olumsuz bir tutumdur (Çınar vd., 2014: 431).

Örgütsel sinizmin üç boyutu vardır. Bunlar: bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyuttur. Bilişsel boyuta göre, sinizm yaşayan çalışanlar, işletmelerdeki uygulamaların ilkelere dayanmadığını ve işletmeler tarafından hazırlanan resmi beyanların çalışanlar tarafından ciddiye alınmadığını düşünmektedir (Polat, 2013: 107). Örgütsel sinizmin bilişsel boyutunda, insanların davranışları değiştirilebilir ve güvenilmezdir ve ayrıca insanlar yalan söyleyebilir ve hile yapabilirler (Mete, 2013: 477). Davranışsal boyutuna göre, işletmede ortaya çıkan sinizm davranışlarının çoğunluğunun işletmenin samimiyet ve dürüstlükten yoksun olduğu gerçeğine ilişkin ifadeler olduğu belirtilmektedir (Yıldız ve Şaylıkay, 2014: 623). Duygusal boyutuna göre ise, sinikler işletmelerine karşı saygısızlık gösterebilirler ve öfke hissedebilir ya da işletmelerini düşündüklerinde rahatsızlık duyabilirler, nefret edebilirler ve hatta utanç bile hissedebilirler (Nafei, 2013: 53).

Örgütsel sinizm ile ilgili literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında Yasin ve Khalid (2015) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel sinizmin üç boyutunun işle ilgili yaşam kalitesinin beş boyutu ve örgütsel bağlılığın iki boyutu ile önemli ve olumsuz ilişkiye sahip olduğu sonucu ortaya konmuştur. Ceyhun vd., (2017) tarafından yapılan bir diğer çalışmada evli çalışanların sinizm düzeylerinin bekar olanların sinizm düzeylerinden daha düşük olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca idari görevleri olmayan çalışanlarda davranışsal ve duygusal sinizm düzeylerinin daha düşük olduğu, bilişsel boyutta anlamlı bir fark olmadığı da ifade edilmiştir.

Toheed vd., (2019) tarafından yapılan çalışmanın bulgusu ise, sinizmin örgütsel bağlılık ve değişime karşı direnç üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Kim vd., (2019) tarafından yapılan bir diğer çalışmada örgütsel sinizmin iş arkadaşı güveni ve dönüşümsel liderlik ile azaldığını ve iş stresi ile arttığı sonucu ortaya konmuştur. Zan ve Altuntaş (2019) tarafından yapılan diğer çalışmadan elde edilen sonuçlar arasında hemşirelerin algılanan örgütsel destek ile örgütsel sinizm arasında negatif, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu yer almaktadır.

Tuna vd., (2018) tarafından yapılan çalışmada örgütsel kimlik ile çalışan performansı arasında olumlu bir ilişki ve örgütsel sinizm ile performans arasında olumsuz bir ilişki olduğunu sonucuna ortaya konmuştur. Öztürk vd., (2016) tarafından yapılan çalışmanın bulgusunda ise, örgütsel adalet ile örgütsel sinizm arasında olumsuz yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Özer vd., (2014) tarafından yapılan çalışmada sigarayı bırakma niyeti ile sinizm, stres, intikam arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu ortaya konmuştur. Konaklı vd., (2013) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin orta düzeyde sinizm algılarına sahip olduklarını ve okul yöneticilerinin özgecil davranışları ile örgütsel sinizm arasında negatif anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmiştir.

Nair ve Kamalanabhan (2010) tarafından yapılan çalışmanın bulgularına göre orta ve üst düzey yönetim pozisyonlarında daha yüksek örgütsel sinizm seviyelerinde çalışan yöneticilerin, genç yönetim pozisyonlarındaki yöneticilerden daha az etik olmadığı ve üç yönlü bir etkileşim etkisinin olduğudur. Farjam vd., (2018) tarafından yapılan çalışmada mesleki tükenmişliğin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi olduğu doğrulanırken, örgütsel sinizm ile örgütsel sessizlik arasında önemli bir ilişki olduğu ve mesleki tükenmişliğin bu ilişki üzerindeki etkisinin büyük olduğu ifade edilmiştir.

3. ÜRETKENLİK DIŞI DAVRANIŞ İLE ÖRGÜTSEL SİNİZM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Son yıllarda işletmede kendilerine kötü davranıldığını düşünen çalışanların işletmedeki diğer çalışanlara ve işletmeye karşı bir takım olumsuz duygular geliştirmeye başladıkları görülmektedir. Bu olumsuz duygular genellikle işletmeye karşı geliştirilen davranışlar olup alaycı ve eleştirel ifadeleri içermektedir. Alaycı ve eleştirel ifadelerin yanı sıra sinizm; öfke, umutsuzluk ve hayal kırıklığı gibi davranışlarda görülebilir (Ceyhun vd., 2017: 61). Bu nedenle bu tür davranışlarda bulunan çalışanlar işletmenin temsilcileri olarak kabul edilen yöneticilerin iddia edilen yanlış davranışları için işletmeye karşı intikam almak isteyebilirler (Boddy, 2014: 109).

Hiç şüphe yok ki üretkenlik karşıtı davranışlar işletmenin normları ihlal eden, işletmenin çıkarlarına zarar veren ve işletmenin genel hedeflere ulaşılmasını engellen bir sapkın davranıştır. Üretkenlik karşıtı davranışlar; sapma, antisosyal davranış, yıkıcı ve tehlikeli davranışlar olarak tanımlanmış ve hem işletme hem de çalışanlar için yaygın görülebilen ve maliyet oluşturabilen davranışlar olarak ifade edilmiştir (Changa ve Smithikra, 2010: 1273).

İşletmede kendisine değer verilmediğini ve kendilerine kötü davranıldığını düşünen çalışanlar bir süre sonra işletmeye karşı zararlı davranışlar geliştirmeye başlamaktadırlar. İşletmenin kendisi için artık önemli olmadığını düşünen çalışanlar kendilerine verilen görevleri yerine getirmekten kaçınabilirler. Çünkü artık kendilerinin önemsenmediği bir işletme için çaba sarf etmenin yanlış ve gereksiz olduğunu düşünürler. Bu yüzden de işletmenin çıkarları ve refahını görmezden gelebilirler. Ayrıca büyük umutlarla başladıkları iş hayatının kendilerine bir faydasının olmadığına düşünen

çalışanlar işletmede birtakım zararlı davranışlarda bulunabilirler. Bu davranışlardan biride üretkenlik dışı davranıştır.

İşletmenin belirlediği hedeflerine ulaşmasına engel olmak için kendilerine verilen işleri aksatarak işletmeye karşı sinik davranışlarını gösterebilirler. Örneğin, işletmede zamanında üretilmesi gereken bir miktar malın belirli bir günde üretilmesi gerekmektedir. Ancak işletmenin çıkarlarını önemsemeyen sinik çalışanlar bu üretimi aksatarak veya bilinçli bir şekilde makineleri bozarak üretimin durmasına neden olabilirler. Bu durum ise, işletme için hem maddi kayba hem de prestij kaybına neden olabilir. Bu nedenle işletmede sinik bireylerin bulunmaları işletmeye oldukça zarar verebilir.

Örgütsel sinizm ve üretkenlik dışı davranış ile ilgili literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında Li ve Chen (2018) tarafından yapılan çalışmada örgütsel sinizm ve işe yabancılaşmanın sırayla psikolojik sözleşme ihlali ve üretkenlik dışı davranış arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermiştir. James (2005) tarafından yapılan çalışmada bulgular örgütsel sinizmin iş gerginliği, öğretmen tükenmişliği, üretkenlik dışı iş davranışı ve uyum ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Rayan vd., (2018) tarafından yapılan çalışmada örgütsel sinizmin davranışsal boyutunun anlamlı korelasyonunun duygusal boyut tarafından takip edildiği ve üretkenlik dışı davranış ile pozitif yönde bir ilişkisi olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte örgütsel sinizmin üçüncü boyutunun (inanç boyutu) üretkenlik dışı davranışlarla hiçbir ilişkisi olmadığı sonucu da ortaya konmuştur. Kurnaz ve Kökalan (2020) tarafından yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, örgütsel sinizm algılarının üretkenlik dışı davranışlar ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu sonucu ortaya konmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmeleri sabote eden birçok sapkın davranış olduğu bilinmektedir. Bu davranışlar genellikle işletmeye zarar vermeyi içeren, bazen kalıcı olan bazen de kalıcı olmayan davranışlardan oluşmaktadır. Bu davranışlardan birincisi ve en az bilineni üretkenlik dışı davranıştır. İkincisi ise, örgütsel sinizmdir. İşletmede çalışanın kendisinin önemsenmediğini düşünmesi çalışanın örgütü kötü algılamasına neden olabilir. Kendilerine karşı kötü davranışlarda bulunulduğu düşünen çalışanlar ise, işletmeye karşı birtakım negatif tutum ve davranış sergileyebilirler.

Çalışanların işletmeye karşı geliştirdikleri negatif tutum ve davranışların en önemlilerinden birisi örgütsel sinizmdir. Çünkü işletmeye karşı sinizm duygusu geliştiren birey bir süre sonra işletmeye zarar verici yani sabote edici davranışlar geliştirmektedir. Lasisi vd., (2014) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve işletmedeki uygulamaların, yetersiz maaşın, alaycı davranışların ve iş-aile çatışmasının çalışanın örgütsel sinizm davranışını geliştirmesine neden olduğu ve bunun devamında da üretkenlik dışı davranışın ortaya çıktığı sonucu ortaya konmuştur.

İşletmede kendisine karşı kötü davranışlar gösterildiğini düşünen veya hissedenen çalışan örgüte karşı kin ve nefret geliştirmekte ve bu durumun bir sonucu olarak da örgütten intikam almak için üretkenlik dışı davranışa sıkça başvurmaktadır. Kurnaz ve Kökalan (2020) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve yapılan çalışmada örgütsel sinizmin üretkenlik dışı davranış ile pozitif yönde bir ilişkisinin olduğu sonucu ortaya konmuştur.

İşletmede kendisine karşı hoşgörülü, iyi niyetli ve yardımsever davranılacağını düşünen çalışan işletmeden beklediği desteği alamayınca işletmeye karşı sinik bir tavır takınmaktadır. Bal (2019) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve algılanan örgütsel destek azalırken örgütsel sinizm ve üretkenlik karşıtı iş davranışlarında artış olabileceği sonucunu ortaya konmuştur.

İşletmede sürekli olarak çaba gösteren birey emeğinin karşılığını almadığı durumlarda bir tükenmişlik yaşamaktadır. Bu durumun bir sonucunda da işletmeye karşı emek vermektan kaçınarak üretkenlik dışı davranış göstermektedir. Naseer vd., (2021) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve duygusal tükenmenin örgütsel sinizm ile üretkenlik dışı davranışlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucunu ortaya konmuştur.

İşletmede üretkenlik dışı davranışlar sergileyen çalışanlar genellikle görevlerini yapmak yerine ertelerler veya işlerini yerine getirmekten kaçınırlar. Çalışanların kendilerine verilen görevlerine yerine getirmek istememeleri işletme için ayrı bir maliyet oluşturmakta ve işletmeye zarar vermektedir. Gültaç ve Erigüç (2019) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve yapılan çalışmada çalışanların işletmeye karşı geliştirdiği sinizmin işletmede üretim için ayrılan bütçenin çok üstüne çıkılmasına ve üretim için kullanılacak malın israf edilmesine, işletmenin prestijinin azalmasına ve verimliliğinde bir düşüşün olmasına neden olacağı sonucu ortaya konmuştur.

İşletmeye karşı sinizm duygusunu geliştiren çalışanlar işletmede meydan gelebilecek olumlu veya olumsuz olaylara karşı sessiz kalmaktadırlar. Bu sessiz kalma davranışı ise, işletmede çalışan bireyin bilgisinden ve tecrübesinden yararlanılamamasına neden olmaktadır. Örenlili ve Gündüz Çekmecelioğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve sessizlik ve sessizliğin alt boyutları ile üretkenlik dışı davranışlar arasında olumlu yönde bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur.

İşletmede örgütsel sinizm ve üretkenlik dışı davranış engellenmek isteniyorsa önerilerimiz şunlar olacaktır: işletmede çalışanların duygu ve düşüncelerini anlamak için toplantılar yapılabilir. İşletmede çalışanların karşılaşılabilecekleri sinizm davranışlarına ilişkin seminerler verilebilir. Örgütsel sinizmin neden olabileceği üretkenlik dışı davranışları ortadan kaldırmak veya bu tür davranışların etkisini hafifletebilmek için birtakım yazılı kurallar geliştirilebilir. İşletmede örgütsel sinizm ve üretkenlik dışı davranışların işletmelerde neden olabileceği olumsuz ve kötü sonuçları önlemek için konferanslar verilebilir. İşletmede çalışanların karşılaştığı olumsuz davranışlar ve kötü sözler için yasal yaptırımlar uygulanabilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar içinse önerilerimiz şunlar olacaktır; benzer çalışmalar örgütsel sessizlik ve üretkenlik dışı davranış arasında yapılabilir. Örgütsel sinizm ile işten ayrılma niyeti arasında yapılabilir. Örgütsel bağlılık ve üretkenlik dışı davranış arasında yapılabilir. Mobbing ve üretkenlik dışı davranış arasında yapılabilir. Örgütsel iklim ve üretkenlik dışı davranış arasında yapılabilir. Örgütsel tükenmişlik ve üretkenlik dışı davranış arasında da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, A., & Halim, W. F. (2016). The influence of work ethic and counterproductive work behaviour of civil servants. *Journal of Technology Management and Business*, 3(1), 1-14.
- Abraham, R. (2000). Organizational cynicism: based and consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126(3), 269-292.
- Ahmed, W., Kiyani, A. A., & Hashmi, S. H. (2013). The study on organizational cynicism, organizational injustice and breach of psychological contract as the determinants of deviant work behavior. *Actual Problems of Economics*, 2(140), 145-154.
- Akinsola, O. S., & Alarape, A. I. (2019). Determinants of counterproductive work behaviour among local government workers in Ibadan. *9 th International Conference on Humanities, Psychology and Social Sciences*, 03-05 May 2019, (s.1-13), Athens-Greece.
- Bal, T. (2019). Kamu sektöründe örgütsel sinizm ve üretkenlik karşıtı iş davranışlarının incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Boddy, C. R. (2014). Corporate psychopaths, conflict, employee affective well-being and counterproductive work behaviour. *Journal of Business Ethics*, 121(1), 107-121.
- Ceyhun, S., Malkoç, N., & Arslan, N. (2017). Investigation of organizational cynicism levels of the personnel working in private sports facilities. *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 3(15), 59-76.
- Changa, K., & Smithikrai, C. (2010). Counterproductive behaviour at work: an investigation into reduction strategies. *The International Journal of Human Resource Management*, (8), 1272-1288.
- Chernyak-Hai, L., & Tziner, A. (2014). Relationships between counterproductive work behavior, perceived justice and climate, occupational status, and leader-member exchange. *Journal of Work and Organizational Psychology*, (30), 1-12.
- Copleston, F. (1985). A history of philosophy: Greece and Rome. New York, NY: Doubleday.

- Çınara, O., Karcioğlu, F., & Aslan, İ. (2014). The relationships among organizational cynicism, job insecurity and turnover intention: a survey study in Erzurum/Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (150), 429-437.
- Dean, J. W. Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Acad. Manag. Rev.*, (32), 341-352.
- Durrah, O., Chaudhary, M., & Gharib, M. (2019). Organizational cynicism and its impact on organizational pride in industrial organizations. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(1203), 1-16.
- Erbil, S. (2013). Otel işletmelerinde çalışanların örgütsel sinizm algılarının işten ayrılma niyetine etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Farjam, S., Almodarresi, S. M. A., Pirvali, E., Saberi, H., & Malekpour, S. (2018). The mediator effect of occupational burnout on the relationship between organizational cynicism and organizational silence (case of study: employees of Farokhshahr social security organization hospital). *Revista Publicando*, 5(15/2), 1136-1159.
- Gökberk, M. (2007). Felsefe Tarihi. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Güler, S. (2014). Örgütlerde güven algılamasının örgütsel sinizm üzerine etkisi ve bir araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Gültaç, S., & Erigüç, G. (2019). Geçmişten günümüze örgütlerde üretkenlik karşıtı iş davranışları kavramsal bir bakış açısı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 51-68.
- Hasanati, N., Winarsunu, T., & Karina, V. D. (2017). The influence of interpersonal conflict on counterproductive work behaviour mediated by job stress. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, (133), 276-282.
- Jafarguliyeva, N. (2013). Beyaz yakalı çalışanların örgütsel sessizlik tutumlarına göre sınıflandırılması ve örgütsel sessizliğin örgütsel sinizm üzerinde etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- James, M. S. L. (2005). Antecedents and consequences of cynicism in organizations: an examination of the potential positive and negative effects on school systems. Yayınlanmamış doktora tezi, Department of Management, The Florida State University College of Business, Florida.
- Karadağ, E., Kılıçoğlu, G., & Yılmaz, D. (2014). Organizational cynicism, school culture, and academic achievement: the study of structural equation modeling. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(1), 102-113.

- Kim, S., Jung, K., Noh, G., & Kang, L. K. (2019). What makes employees cynical in public organizations? antecedents of organizational cynicism. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 47(6), 1-10.
- Konaklı, T., Özyılmaz, G., & Çörtük, S. (2013). Impact of school managers 'altruist behaviors upon organizational cynicism: the case of Kocaeli, Turkey. *Educ. Res. Rev.*, 8(24), 2317-2324.
- Köybaşı, F. Uğurlu, C. T., & Öncel A. (2017). Examining the relationship between teachers' organizational justice perceptions and organizational cynicism levels. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 18(1), 1-14.
- Kurnaz, K. (2020). Örgütsel sinizm algısının üretkenlik karşıtı iş davranışları ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: bir kamu örneği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurnaz, K., & Kökalan, Ö. (2020). Örgütsel sinizm algısının üretkenlik karşıtı iş davranışları ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: bir kamu örneği. *BEYDER*, 15(1), 41-58.
- Lasisi, O. J., Okuneye, M. Y., & Shodiya, O. A. (2014). Antecedents of counter work behavior in public sector organisations: evidence from Nigeria. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 3(9), 58-65.
- Li, S., & Chen, Y. (2018). The relationship between psychological contract breach and employees' counterproductive work behaviors: the mediating effect of organizational cynicism and work alienation. *Front. Psychol.*, 9(1273), 1-13.
- Mete, Y. A. (2013). Relationship between organizational cynicism and ethical leadership behaviour: A study at higher education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (89), 476-483.
- Mirvis, P. H., & Kanter, D. L. (1989). Combatting cynicism in the workplace. *National Productivity Review*, 8(4), 377-394.
- Nafei, W. A. (2013). The effects of organizational cynicism on job attitudes an empirical study on teaching hospitals in Egypt. *International Business Research*, 6(7), 52-69.
- Nair, P., & Kamalanabhan, T. J. (2010). The impact of cynicism on ethical intentions of Indian managers", the moderating role of their level of management. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 1(2), 155-159.
- Naseer, S., Raja, U., Syed, F., & Baig, M. U. A. (2021). When and why organizational cynicism leads to CWBs. *Personnel Review*, 50(1), 90-107.
- Nazir, T., Ahmad, U. N. U., Nawab, S., & Shah, S. F. H. (2016). Mediating role of organizational cynicism in relationship between role stressors and turnover intention: evidence from healthcare sector of Pakistan. *International Review of Management and Marketing*, 6(2), 199-204.

- O'Boyle, E. H., Forsyth, D. R., & O'Boyle, A. S. (2011). Bad apples or bad barrels: an examination of group-and organizational-level effects in the study of counterproductive work behavior. *Group and Organization Management*, 36(1), 39-69.
- Örenlili, M., & Gündüz Çekmecelioglu, H. (2018). Örgütsel sessizliğin üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerindeki etkileri: Bursa ilinde bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 937-947.
- Özer, Ö., Songur, C., Kar, A., Top, M., & Erigüç, G. (2014). Organizational stress, organizational cynicism, organizational revenge, intention to quit: a study on research assistants. *The Macrotheme Review*, 3(8), 121-128.
- Öztürk, M., Eryeşil, K., & Bedük, A. (2016). The effect of organizational justice on organizational cynicism and turnover intention: a research on the banking sector. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(12), 543-551.
- Öztürk, O. (2019). Örgütsel sinizmin iş erteleme ve sanal kaytarma üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Penney, L. M., & Spector, P. E. (2005). Job stress, incivility, and counterproductive work behavior (CWB): The moderating role of negative affectivity. *Journal of Organizational Behavior*, 26(7), 777-796.
- Polat, S. (2013). The impact of teachers' organizational trust perceptions on organizational cynicism perception. *Global Journal of Teacher Education*, 1(1), 106-111.
- Rahim, A. R. A., Shabudin, A., & Nasurdin, A. M. (2016). Effects of job characteristics on counterproductive work behavior among production employees: Malaysian experience. *International Journal of Business and Development Studies*, 8(1), 117-139.
- Rayan, A. R. M., Aly, N. A. M., & Abdelgel, A. M. (2018). Organizational cynicism and counterproductive work behaviors: an empirical study. *European Journal of Business and Management*, 10(27), 70-79.
- Robledo Fernández, J. C., Martínez Moreno, O. C., & Merlano Lombana, A. F. (2018). Organizational cynicism-an exploration analysis-case: workers in the city of Cartagena de Indias (Colombia). *Revista ESPACIOS*, 39(26), 1-16.
- Spector, P. E., & Fox, S. (2002). An emotion-centered model of voluntary work behavior some parallels between counterproductive work behavior and organizational citizenship behavior. *Human Resource Management Review*, (12), 269-292.

- Terzi, C. (2018). Örgütsel sinizmin örgütsel bağlılık üzerine etkisinin incelenmesi: hekimlere yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toheed, H., Turi, J. A., & Ramay, M. I. (2019). Exploring the consequences of organizational cynicism. *International Journal of European Studies*, 3(1), 1-7.
- Tuna, R., Bacaksız, F. E., & Harmancı Seren, A. K. (2018). The effects of organizational identification and organizational cynicism on employee performance among nurses. *International Journal of Caring Sciences*, 11(3), 1707-1714.
- Whelpley, C. E., & McDaniel, M. A. (2016). Self-esteem and counterproductive work behaviors: a systematic review. *Journal of Managerial Psychology*, (31), 850-863.
- Yardımcı, A. B. (2018). Sinoplu filozof Diogenes (Diyojen) ve etik anlayışı. (ed. Kıran, Ö.), Sosyal Bilimciler Gözüyle Sinop, Berikan Yayıncılık: Ankara.
- Yasin, T., & Khalid, S. (2015). Organizational cynicism, work related quality of life and organizational commitment in employees. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 9(2), 568-582.
- Yıldız, S., & Şaylıkay, M. (2014). The effect of organisational cynicism on alienation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (109), 622-627.
- Zan, S. Y., & Altuntaş, S. (2019). The effect of nurses' perceptions of organizational support on organizational cynicism. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 12(2), 100-106.
- Zhang, Y., Crant, J. M., & Weng, Q. D. (2019). Role stressors and counterproductive work behavior: the role of negative affect and proactive personality. *Int J Select Assess*, (27), 267-279.
- [https://en.wikipedia.org/wiki/Cynicism_\(philosophy\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Cynicism_(philosophy)), Erişim Tarihi: 12.05.2021.